

מבוא לספר הלבן:

סיכולן ההדדי של פעולות אלטרנטיביות להסכם יהודי-ערבי*

א

השתקפותה של תוכנית חיימסון-ניו־קומב בעיתונות הערבית

מאז פרסום דו"ח פיל ואישורו (יולי 1937) ועד לפרסום דו"ח וודהד (נובמבר 1938) - אשר סתם את הגולל על התוכנית ליסוד שתי מדינות בארץ-ישראל - נחלקו הערבים לסיעות יריבות בדבר ההסדר הרצוי. בשני החלקים הראשונים של מחקר זה נחשפו עלי-פי מקורות של גורמי איסוף מידע לא-ערביים, ניגודים בין הערבים - פלסטינים ואחרים - באשר לצרכיהם האופרטיביים. אין עדיין גישה לארכיונים ערביים העשויים להשלים מידע בנושא, אך יש שפע עקבות בעיתונות הערבית בת-התקופה, המעידים על הניגוד הפנים-ערבי.

כמו כל עיתונות יומית, גם העיתונות הערבית היא תערובת של אינפורמציה ואינדוקטרינציה, המכוונת לציבור שעיסוקו אינו בפוליטיקה. בעידן האידיאל הדמוקרטי מתקרב ציבור זה לשותפות בהכרעות, אשר בדרך-כלל חסרות לו ידיעה על טיבן ויכולת להעריכן. העיתונות ממלאת פונקציה פוליטית בהכוונת הציבור הלא-פוליטי (כלומר, שאין מקצועו בכך) לפי צרכיהן של קבוצות אינטרסנטיות, או אידיאולוגיות, הנאבקות על ההכרעה. בהקשר זה, שאלת האמת שבפרסום היא מישנית בלבד. הקריטריון העליון לשימוש במדיום של תקשורת ההמונים הוא היעילות הפוליטית. ככל שציבור היעד משכיל יותר, ובעל יכולת הבחנה ושיפוט מעולה יותר, כן עשוייה ההודקקות לאמת במידע להיות יעילה יותר מבחינת התכלית. ברם, כיוון שניתן לעשות מאניפולציה על תגובת ציבור לידיעה אמיתית ממש כבתגובתו לידיעה כוזבת - הרי השימוש המאניפולטיבי הוא אדיש (אינדיפרנטי) לאמת או לכזב של התוכן.¹

* פרק שלישי ואחרון במחקר שנחתם ב-1977 על חלקו של מאגנס בסיכול תוכנית פיל. חלק ראשון ראה אור ב"הציונות", מאסף ו', תל-אביב תשמ"א; חלק שני, קתדרה, מס' 14. מאז חתימת המחקר נתגלה חומר רב המאשש את מסקנותיו. מקצתו הבאתי בספרי "מיפגש בצומת" (אורנים 1984), והפניות תבאנה במהלך המאמר.

1. בעניין זה אני הילך בעקבות המחקר של James Burnham, *The Machiavellians, Defenders of Freedom*, London 1943

ההפרדה בין חלקי התערובת של אמת וכוכ קלה למדי, כאשר בני תרבות אחת בוחנים את כלי התקשורת של בני תרבות אחרת, והם רגישים יותר לסימניה של האינדוקטרינציה בתור שכזו. אולם אם הבוחנים הם בני חברה המצויה בקונפליקט עם האחרת, או אז קיימת סכנה הפוכה, שהם ייטו לראות גם ביסודות האינפורמטיביים סוג מיוחד של תעמולה. סקירת העיתונות הערבית מלמדת שהיא שירתה מגמות יריבות בעולם הערכי בכלל, ובארץ ישראל בפרט, במידה רבה יותר מששירתה מגמה אחידה של מלחמה בזרים. תופעה זו, שתומחש להלן, מאשרת כי יסוד האינפורמציה בעיתונות, גם אם הוא משול לקרן אור המעוותת במהלכה על-ידי פריזמות רבות, עדיין ניתן להבחין בו ולהתחקות על מקורו.

הרקע למחלוקת בעיתונות היה קרע במדיניות. בניגוד לכל המקובל בספרות על התקופה גילה בן-גוריון, בישיבה סגורה של הוועדה המדינית בקונגרס הציוני ה"ב" (דצמבר, 1946), שלאחר אישור החלטת החלוקה יזמו רוב מדינות ערב הגובלות בארץ ישראל מגעים עם הנהלת הסוכנות לקביעת מערכת היחסים עם המדינה היהודית שתקום.² רוב, פירושו בהקשר זה, שלוש מתוך ארבע המדינות השכנות, ונראה על-פי עיון בתיקי המחלקה המדינית שיוזכרו להלן, שהתכוון לסוריה, לבנון ועבר-הירדן (עמדתה החיובית של מצריים בהקשר אחר, תוזכר אף היא).

מבין עיתוני יפו נקט "פלסטין" עמדה חיובית כלפי הסכם יהודי-ערבי אלטרנטיבי לחלוקה, וציין במפורש את מאגנס והרברט סמואל כבני-השיח הרצויים. לעמדה זו נלוותה ביקורת מתמדת על קיצוניותם של וייצמן ושרת.³ במשך כל אותם חודשים נקט העיתון היפואי המתחרה, "אל דפאע", עמדה מנוגדת לזו של "פלסטין". באפריל 1938 תקף העיתון את סמואל כאויב הערבים, שעה שהפופולאריות שלו במפלגה החוסינית גברה, לאחר פגישותיו עם ראשי-המשפחה בארץ במרץ 1938 (האות לחיבה כלפי הרברט סמואל ניתן על-ידי המופתי עוד ביולי 1937, בראיון ל"דיילי טלגרף"). "אל דפאע" פירסם את הצעות הפתרון של סמואל ("הפורמולה"), והוסיף: "כאשר נשאל הנציב לשעבר מדוע הציע הסכם לעשר שנים, השיב שאין לכבול עם להיות מיעוט לעולמים." מכאן הסיק העיתון שמתנותו של הרברט סמואל היא אגדה, ואין הוא שונה מז'בוטינסקי או וייצמן.⁴

עמדת הפשרה ב"פלסטין" נתגבשה בהדרגה החל מן הימים בהם נודע על תוכן

2. הידיעה הועברה טלפונית, על-ידי אחד ממשתתפי הישיבה בשוויץ, לאהרון כהן כארץ, ופורסמה על ידו עם פרשנות מיטעה ב"משמר", 22.12.1946. הפרוטוקול הרשמי של הישיבה, שנוהל על-ידי ארתור לוריא, אכד. (שיחות עם מנהל הארכיון הציוני, ד"ר מ. היימן ועם ארתור לוריא, 15.2.1977).
3. פלסטין, 11.12.37. שבחים לסמואל על נאומו נגד החלוקה בבית הלורדים, ראה שם, 27.7.37, 24.7.37.
4. אל דפאע, 18.4.38. חזרה על אותו טיעון 21.4.38.

המלצות הוועדה המלכותית: שתי מדינות עצמאיות ממערב לירדן. תחילה נקט העיתון עמדה אוהדת לרעיון זה, שבגילגולו הערבי היה קשור בדרך-כלל עם הסכמה להכללת המדינה הפלסטינית בתחום מנהיגותו של עבדאללה. יומיים לפני פרסום הדו"ח שיבח "פלסטין" את הנשאיבים שפרשו מהוועד הערבי העליון, וביקר בגלוי את עמדת המופתי.⁵

עבדאללה התבטא בפומבי בעד המלצות פיל מייד לאחר פרסומן, והעיתונות הערבית סיפרה שהשיב דברים מעליבים לוועד הערבי העליון, שביקשו להס-
תייג מכך.⁶

"פלסטין" ו"אל דפאע" נחלקו בהערכת ההמלצות. במאמר ראשי קרא האחד למתינות ושיקול-דעת, ואילו השני יצא חוצץ נגד הגזילה, כביכול – רטוריקה שהפכה סימן-היכר להתנגדות הערבית.⁷ רטוריקה זו הציגה את התומכים בעצמאות על יסוד חלוקה לשתי מדינות כ"בוגדים", לא רק לתצרוכת פנימית. עאדל ארסלן, מראשי הפעילים במאמץ להגיע להסכם בין סיעת המופתי ללא-ציונים, היה מן הראשונים שהתירו דמם של מחייבי החלוקה הערביים, על-ידי כינויים "בוגדים".⁸ הוא ואישים ערביים כמותו, בעלי מעמד ציבורי, המעורים בתרבות המערב, לא היו נזקקים לאיום אלמלא היתה תגובה ערבית חיובית וגלויה לתוכנית פיל-קופלנד. זו מצאה כיטויה גם בעיתונות הערבית בארץ-ישראל, לפני שגל הטרור סחם את הגולל על גילויים פומביים למדיניות מעשית, והתמידה בכל המדינות הגובלות בארץ-ישראל לפחות עד מרץ 1938.

העיתון "אל ליוא" גילה שווייצמן ונשיא לבנון, אמיל אדה, הסכימו ביניהם, כאשר נועדו ביוני 1937 בפאריס, על סדרי התיישבות בגבול הלבנון, כדי להבטיח את הכללתו של הגליל במדינה היהודית. בעיתון צוטטו שני מנהיגים לבנוניים: אדה, שאמר "יצירת הרפובליקה הציונית, אין בה כדי להפריע לנו", והבישוף (מוטראן) המארוני, שנאם בזכות התנועה הציונית כתנועה לאומית לגיטימית. "אל ליוא" הזהיר את "גדולי לבנון" מפני קשר ומזימות.⁹ עיתון זה, שופרה של סיעת המופתי, האשים "חלק קטן" מערביי הארץ בכך שהם תומכים בחלוקה.¹⁰

5. פלסטין, 6.7.37. "דבר" במהדורת ערב מיום זה ציטט את "פלסטין" וציין שסולימאן טוקאן, ראש עיריית שכם, תמך בעמדת העיתון.
6. פלסטין, 11.7.37, וראה פרטים מעיתונות ערבית נוספת ב"דבר" מאותו יום.
7. שני העיתונים 9.7.37 וראה גם "דבר" מאותו יום.
8. ראה למשל, עאדל ארסלן, ראיון ב"מורנינג פוסט" (לונדון). מועתק ב"אל דפאע", 11.7.37.
9. אל ליוא, 9.7.37. התקפות על מנהיגות לבנון הופיעו במשך כל חודש יולי, בעיתון זה במיוחד.
10. שם, 8.7.37. לדעת מומחי המחלקה המדינית ועיתונאים כמיכאל אסף, הקביעה שחלק מערביי הארץ צידדו בחלוקה היתה נכונה. מיכאל אסף, "תומכי החלוקה ושולליה בין הערבים", דבר, 5.7.37.

התגובות החיוביות לרעיון החיים בצוותא עם מדינה יהודית הושקו עד מהרה באמצעים אלימים,¹¹ העשויים להעיד דווקא על חיוניותן ושורשיותן של תגובות אלה. ג'מאל חוסיני, במאמר שכתב ב"אל ליוא", גילה שאחד מחברי ועדת פיל שיכנע שני פקידים ערביים בכירים, "שאין הוא רוצה לנקוב בשמותיהם", לתמוך בהמלצות הוועדה.¹²

האנגלי שהתאסלם, סנט ג'ון פילבי, פירסם בעיתונות הבריטית מאמרים בזכות החלוקה. היתה מחלוקת, גם בין אנשי משרד-החוץ לבין עצמם, האם כאמת ביטא פילבי בעמדותיו את אחת האופציות שמלכו, אבן-סעוד, צידד בהן. פילבי לא הסתפק בפעולתו בלונדון, וערך מסע שיכנוע בין ערביי ארץ-ישראל, והם בוודאי יחסו את עמדתו להלכידות בחצרו של אבן-סעוד. בשיחותיו עם אברהים אל שאנטי ויוסף חנא היה פילבי, כדרכו, אקסצנטרי וכוסה בדבריו. כאשר אבדה סכלנותו בשיחה ארוכה עם עורך "אל דפאע", שסירב להכיר ביתרונות החלוקה מבחינת הערבים, התפרץ פילבי וקרא: "ובכן, אינם רוצים להשתחרר מן השלטון הבריטי!"¹³

מאידך גיסא, לא נשתתקה התביעה החוזרת בעיתונות הערבית להסכם יהודי-ערבי אלטרנטיבי לחלוקה – אולי משום שחלק ניכר מאנשי סיעת המופתי תמכו בכך. ב"אל-מוקטם" המצרי התפרסמה שיחה עם "אנגלי גדול, הבקי בענייני המזרח, שהביע סברה כי ניתן למנוע את החלוקה על יסוד פגישה בין ערבים ויהודים. אותו אנגלי הוסיף כי שמע שהמופתי מעדיף הסכם יהודי-ערבי על מדינה יהודית, אם הסכם זה יקבע גבול לעליה." לדעת "האנגלי" – "אנגליה רוצה בזה".¹⁴

כבר ב-27 ביולי תבע "פלסטין" מן ההנהגה הערבית שתגבש תוכנית דיפלומטית במקום לגדף. כידוע עתה, היה ג'מאל חוסיני שותף לעיבוד תוכנית דיפלומטית כזו, ובחדש אוגוסט נפגש עם נציג "פלסטין" באירופה כדי להסבירה. הוא אמר לנציג העיתון כי מתגבשת תוכנית, רמז לפרטיה, ואף הוסיף

11. שם, 11.7.37.

12. אל ליוא, 26.8.37. העדות מתאשרת ממיסמכי משרד-החוץ שנוכרו בחלק הקודם.

13. אל דפאע, 13.1.38. "דבר", מיום 11.7.37, מעלה השערה שהלך-דות אחר בחצר המלך ביטא הנסיך סעוד, יורש-העצר.

14. על-פי "דבר", 28.7.37. ה"מוקטם" היה עיתונו של פארס נימר, שניהל יחסים אמביוולנטיים למדי עם התנועה הציונית. אחת משתי בנותיו, קטי, נישאה לאנטוניוס (שכתב לעיתים מזמנות בעיתון) והשניה לסמארט, הערביסט בשגרירות הבריטית במצרים בשנות השלושים. לפי קיפלנד – צידד אנטוניוס בחלוקה, ואילו סמארט נחשב בעיני וייצמן לאויב ולמסית עיקרי נגד הציונות, שממנו נזון משרד-החוץ הבריטי. פארס עצמו ניהל שיחות ענייניות עם אנשי המחלקה המדינית, על הקו שינקוט העיתון כשאלת ארץ-ישראל. יתכן ש"האנגלי" הנזכר למעלה אינו אלא סמארט עצמו, או מישהו שנפגש עם כתב העיתון, באמצעותו. באותה עמדה נקט גם אנגלי אחר, מושל מחוז יפו, קרוסבי, פלסטין, 24.7.37.

שהלא-ציונים בהנהלת הסוכנות קיבלו תוכנית זו, אך הציונים דחוה.¹⁵ האסתיקלאלים, ש"אל דפאע" שימש להם שופר גדול – כפי שאפשר ללמוד, בין השאר, מכתירתו העקבית נגד ההסכם – דחו מכל וכל את "התוכנית" שעליה סיפר חוסיני.

בז'נבה נפגש בא"כוח "אל אהראם" עם המנהיג האסתיקלאלי עוני עבד אל האדי, ושאלו על נכונותם של הלא-ציונים להסכם, כפי שבאה לביטוי בהצהרותיו של פליכס וארבורג. "נסיונות וארבורג לא יצליחו", השיב עוני, "כשם שהכידונים לא הצליחו" להשלים בין יהודים לערבים. המוצא היחיד, לדעתו, יהא בהסכמת היהודים לקבל סטאטוס של מינוט.¹⁶

בדצמבר 1937 החלו להסתנן לעיתונות הערבית ידיעות על תוכנית חיימסון-ניוקומב. בעוד ש"פלסטין" התייחס לידיעות באהדה, קבל "אל דפאע" על "ריבוי שמועות חסרות שחר", המחלישות את "רוח האומה".¹⁷ במחצית דצמבר כבר דיווחה העיתונות על ראשית מעורבותו של נורי אל סעיד, ושוב היה זה "פלסטין" ששייבה את היוזמה החדשה וגינה עיתונים השוללים את ההסכם ומעכבים פתרון שיבוא במקום החלוקה.¹⁸

במחצית חודש ינואר 1938, משנכשלה (לפי המקורות הפנימיים שנסקרו) יוזמת חיימסון-ניוקומב, פחתה גם הטפתו של "פלסטין" להסכם היודי-ערבי. פרסום גילוי-ידעת של הוועד הערבי העליון – השולל הסכם זה ומתנער מקישור שמו של "הנשיא הנעלה" של הוועד ליוזמת ההסכם¹⁹ – שימש אות חיצוני להפסקת תעמולה זו. במערכות העיתונים הערביים בארץ היה מידע על חלקו של נורי אל-סעיד בניסיון להסכם משולש (ערבי-בריטי-יהודי), והיה מעקב מתמיד אחר מסעותיו. בפרלמנט העיראקי הוגשו שאילתות על מעורבות זו, והיחס אליה היה פונקציה של התייחסות לאישיותו של נורי אל-סעיד ופועלו בתחומים אחרים. "אל אסתיקלאל" הבגדאדי יחס לו את רעיון הפדראציה, בגירסה שהציע שנה קודם תכמת סולימאן (הסכמה לרוב יהודי בארץ), ופסלו מכל וכל.²⁰ "אל דפאע", שהיה שופרה של תפיסת האחדות הערבית באותה עת, חשש לבקר את נורי אל-סעיד על עצם מעורבותו, והתייחס לשליחותו בזהירות רבה. העיתון שלל את עמדת המטילים ספק ודופי בעניין שמגלים הערבים מן הארצות הסמוכות בגורל ארץ-ישראל.²¹

15. פלסטין, 20.8.37.

16. אל אהראם, 23.8.37. כתב העיתון בארץ היה ענ'אג' נויהד, מראשי האסתיקלאלים בעצמו.

17. אל דפאע, 15.12.37; פלסטין, 3,9,12,17.12.37.

18. פלסטין, 19.12.37.

19. פתאח אל ערב, 12.1.38.

20. "אל אסתיקלאל", 17.1.38. ראה גם שם, 7.2.38 ובמקומות אחרים. עמדה אוהדת כלפי נורי אל סעיד נקט "סאות אל אהראר" הביירותי, 9.2.38.

21. אל דפאע, 31.1.38.

אך מייד לאחר שדלפה הידיעה כאילו השיג נורי אל־סעיד הסכם עם הלא־ציונים, ביקר "אל דפאע" את התוכנית המיועדת "לצמצם את העליה היהודית". את העליה, כך תבע, יש להפסיק כליל.²² בו ביום נקט "פלסטין" עמדה מנוגדת ושיבחה את הנסיונות להשכין שלום. יום קודם (כלומר ב־8 בפברואר, יומיים לאחר הפגישה החשאית בין מאגנס לנורי בבירות), הביעה מערכת העיתון את "שימחתה" על הקשר שהתגלה בין ההתקדמות במשאומתן לבין הרגיעה בארץ, ועל כך ש"השמועות" על עצם המשאומתן אינן נטלות יסוד. ביוזמה – הבהיר העיתון – נוטלים חלק מדינאים ככירים בעולם הערבי, בלונדון, וחלקו של נורי אל־סעיד הועלה על נס. "פלסטין" אף השתבח בכך שאל־סעיד פועל לפי קו מדיני שהעיתון המליץ עליו מלכתחילה.²³

מלבד "פלסטין" (שהיה עקבי בעמדה המקובלת על סיעת ג'מאל אל חוסיני ועמדת המופתי המקורית), שיקף יחסם של שאר עיתוני הערבים בארץ מודד לתנודות יחסו של המופתי להסכם, או התנגדות בלתי־תלויה בו להסכם זה. העיתון החיפאי־נוצרי "אל כרמל", ביקש ללמד את המוסלמים פרק ביהדות ובסכנות שהיא טומנת בחובה. במאמר מנומק בנימוקי תיאולוגיה נוצרית והסתמכות על הפרוטוקולים של זקני ציון יצא העיתון בקריאה אל אבו־סעוד וג'מאל אל מדפעי (ראש־ממשלת עיראק): "חקנו מעשיו של אל־סעיד והצילו את הערבים."²⁴ העוקץ שבקריאה היה במגמה, שהלכה והתחזקה בין ערביי הארץ, לנצל את יריבות הדינאסטיות בעולם הערבי לצרכי המאבק ביהודים.

מעורבותו של ד"ר שהבנדר

מן הצד הערבי היו הצעות אחדות להסכם יהודי־ערבי על יסוד אלטרנטיבי לחלוקה. בפרקי המחקר כאן, מוקדה תשומת־הלב במשאומתן שהתנהל בין סיעת הלא־ציונים בראשות וארבורג־מאגנס לבין אחדים מסיעת המופתי הירושלמי, בסיועו של נורי אל־סעיד. נורי אל־סעיד עצמו עמד בקשר הדוק, בכל הנוגע ליוזמה זו, עם אישיות מרכזית בתנועה הפאן־ערבית, ד"ר עבד־אל־רחמן שהבנדר.²⁵ בעת פרסום המלצות ועדת פיל שהה ד"ר שהבנדר בגלות.

22. שם, 9.2.38. הקו הנקוט ב"אל דפאע" כלפי נורי אל־סעיד היה שלילת תוכניתו, בליווי דברי הערכה לאישיותו (וראה גם 30.3.38: 3,18.4.38).

23. פלסטין, 8.9.2.38. הראיות מן החומר הפנימי מצביעות על כך שהקו עוצב על־ידי ג'מאל חוסיני. העיתון התמיד בקו זה חודשים רבים. כ" 19.4.38 פרסם העיתון אחדים מהמיסמכים הקשורים בתוכנית חיימסון־נייקומב, כדי להוכיח את צידקה עמדתו. וראה גם מאמר מיום 27.8.38.

24. אל כרמל אל ג'דיד, 28.3.38, וראה גם עזרא דנין, תעודות ודמויות, הוצאת "כוחות המגן" (1938), בעיקר – הפרק על העברת הפיקוד לידי אבו בכר, מכורקה שבנפת שכם.

25. על הד"ר שהבנדר, אישיותו ומעמדו בפוליטיקה הערבית, ראה א. אילת, שיבת ציון וערב, תל־אביב תשי"ט (להלן: אילת, שיבת ציון וערב), עמ' 284–286.

מאבקו נגד ההנהגה הפרו-סעודית של הגוש הלאומי הסורי (בעיקר שוכרי אל כואתלי וג'מיל מרדס) נוהל מקאהיר, שם מצא תומכים כראשי-הממשלה, נחאס פחה, ובקרב האופוזיציה.

ד"ר שהבנדר, רופא ומדינאי בקי בהלכות התרבות המערבית, ראה בהקמת מדינה יהודית פגיעה אנושה בתקוותו לאיחוד מחודש של ארצות הערבים. הוא לא היה נגוע באיבה עיוורת ליהודים, והיה מסוגל לחפש דרכי הידברות על יסוד אינטרס. בדו"ח שהגיש לשרתוק, כתב אליהו ששון: "אפשר לסקור במלים אחדות את הצעותיהם של נורי אל-סעיד וד"ר שהבנדר: יצירת ממשלה ערבית בכל ארץ-ישראל מתוך מתן ערבויות למיעוט יהודי ופתיחת שערי הארצות השכנות בפני הגירה מוגבלת". על יסוד הצעה זו שואפים אל-סעיד ושהבנדר לפתור את הבעיה הארצישראלית ולהשביע את רצון הערבים, היהודים והאנגלים גם יחד.²⁶ שהבנדר צידד ברעיון שהעלה הנסיך מוחמד עלי לפתרון פדראטיבי, ולפי הערכת יריביו בממשלת סוריה, קיווה שבכך יוכל להעמיד עצמו בראש איחוד פדראלי של סוריה רבתי.²⁷

מדברי נורי אל-סעיד למופתי (כפי שלוקטו על-ידי ששון מפי מודיעין) אפשר ללמוד שד"ר שהבנדר נטל חלק בדיונים שנערכו בין מנהיגים ערביים ליהודים לא-ציונים באירופה ואמריקה.²⁸ לידיעה זו לא נמצא אישור ממקור לא-ציוני כלשהו. אדרבא, מבלי לשלול אפשרות שיש אמת במידע על פגישות שהבנדר עם לא-ציונים (אולי לא מדרג בכיר), דומה שהוא ראה סיכוי להסכם רק בהידברות עם ההנהגה הציונית, ובאמצעות הסוכנות. בעניין זה נבדל מנורי אל-סעיד. היו לשהבנדר פגישות תכופות עם נחום וילנסקי, איש המחלקה המדינית במצריים, הוא הציע לו וילנסקי דיון ראשוני על הסכם יהודי-ערבי, שמצד היהודים ישתתפו בו וייצמן ושרתוק, ומצד הערבים – נורי אל-סעיד, עוני עבד אל האדי והוא עצמו. לפי הצעתו – הודיע וילנסקי – תשתתף בפגישה גם "אישיות אנגלית" מסוימת (ולפי הערכת המחלקה המדינית הכוונה היתה לרונלד סטורס).²⁹ וילנסקי המליץ שלא להיפגש עם שהבנדר, ודיעה זו היתה מקובלת על שרתוק.

ראש המחלקה המדינית הסביר את עמדתו בישיבת ההנהלה בראשית פברואר, 1938: "[...] אין ספק שהמצב בארץ-ישראל לוחץ מאוד על הממשלה הסורית. הם חוששים שעניין זה מעכב את אישור החוזה הסורי-צרפתי. הדבר משמש יסוד לחתירת האופוזיציה. [...] יש בעניין זה גם שאלה אישיות. ד"ר שהבנדר הוא אישיות ערבית חשובה [...] בפעולתו בענייני סוריה חתר שהבנדר תחת

26. ששון אל שרת, 19.12.37, ארכיון ציוני מרכזי (להלן: אצ"מ) S25/2966 (3 עמודים).

27. רישום שיחה טלפונית של ששון מדמשק, 5.12.37, אצ"מ, S25/4127.

28. פרטי שיחה בין נורי אל-סעיד למופתי, ביום 18.12.37, כפי שהובאו במכתב ששון, (הערה 26 למעלה).

29. וילנסקי אל שרת, 17.12.37, אצ"מ, S25:2960a; סטורס נזכר במכתב של וייצמן בהקשר זה, גנזך וייצמן (להלן: ג"ו), 21.12.37.

ראש־הממשלה הסורית, ג'מיל מרדם, ויש עתה ריב גלוי ביניהם. נראה שד"ר שהבנדר רוצה לנצל את העניין הארצישראלי לטובת האינטרסים הקרייריסטיים שלו. אנשי הגוש הלאומי בסוריה מעוניינים להוציא קלף זה מידי, ולכן החליטו, כנראה, לקבל את התיווך בענייני ארץ־ישראל לידם. ואומנם קיבלו אנשינו הזמנה בכתב לפגישה עם סגן נשיא־הפרלמנט הסורי [...] בהזדמנות זו עלי לציין שמכל החוגים המטפלים בשאלת ההסכם היהודי־ערבי, החוג היחיד הפונה אך ורק אל הסוכנות היהודית הם אנשי הממשלה הסורית. זאת היא תוצאה של הקשר שהיה לנו עם אנשי הגוש הלאומי עוד לפני הגיעם לשלטון. כשם שהיינו לויאליים כלפיהם, כך הם נוהגים כלפינו.³⁰

בדבריו גילה שרתוק טפח מהפעולות לגיבוש הסכמה עם ממשלות המדינות השכנות, וכיסה יותר מטפחיים. להנהלה לא נמסר דבר על מגעים ברמה אופרטיבית גבוהה מזו שהושגה עם ממשלת סוריה, בתיאום עם ממשלות עבר־הירדן ולבנון (ועל כך – להלן). הסיבה נעוצה, ככל הנראה, באופיה הקואליציוני של הנהלת הסוכנות, אשר מנע אפשרות לחשאיות הראויה.

שהבנדר לא נרתע מיחסו הצונן של וילנסקי להצעותיו, בהדרכת שרתוק, והמשיך בניסיון להיזכרות עם ראשי התנועה הציונית בדרכים אחרות. הוא התקשר עם עסקן יהודי בצרפת, חניך גימנסיה "הרצליה", ד"ר קדמי־כהן, והציע בפניו את תוכניתו. קדמי־כהן, שמכבר ביקש להסתפח רשמית לסגל המחלקה המדינית באירופה, שש להזדמנות להלך בגדולות, והודיע לווייצמן ושרתוק על רצונו של שהבנדר להתראות עימם. שרתוק דחהו במכתב מפורט ומנומק, והזהירו מפני טיפול בלתי מיומן, העלול להזיק.³¹ ממקורות שונים זרם אל המחלקה המדינית מידע על פעילותו ותוכניותיו של שהבנדר, וללא יוצא מן הכלל העידו מקורות אלה שהבסיס להצעות־השלום מצידו היה נכונות גדיבה למתן סטאטוס של מיעוט לעדה יהודית במדינה ערבית. הצעות אלה תואמו עם נורי אל־סעיד והמופתי, מתוך כוונה לנצל את ריב המיניסטריונים בלונדון ואת הסתייגות הלא־ציוניים היהודים מרעיון המדינה היהודית.³²

המצדדים ביסוד המדינה היהודית, על־פי עקרון החלוקה, יכלו לקרוא בנקל בין השיטין של הצעות שהבנדר: מיתון האיבה הערבית תמורת שינוי בהנהגה

30. אצ"מ, פרוטוקולים של הנהלת הסוכנות (להלן: פרוטוקולים), 6.2.38, עמ' 6.

31. כדי להימנע מאריכות יתר בפרשה שילית שיש בה התכתבות מרובה, צויין כאן רק מיכתבו של שרת אל קדמי כהן מיום 2.1.38, יומן מדיני ג', עמ' 10–12.

32. מיכתב א. ג. אגרונסקי (עורך ה"פלסטין פוסט") ממדיע בקאהיר על שיחה עם שהבנדר ב־15.12.37, (אצ"מ, S25/2965). תיאור מפורט של יוזמת שהבנדר ומגעיו עם המופתי, ראה מיכתבו של ששון אל שרת מיום 4.1.38, אצ"מ, S25/2966, 3 עמודים. ובעניין זה, גם שיחה של שהבנדר עם עורך "פלסטין", 14.1.38. הנשאשיכים התייחסו בחשד ובחשש לקשרי שהבנדר עם המופתי, ידיעות הלשכה הערבית (להלן: יל"ע) סקירה ליום 3.12.37. אצ"מ. S25:4766.

היהודית והציונית, והחלשת אותו חלק בהנהגה זו, שסייע למגמה המסתמנת במנהיגות הערבית לגיבוש הציר האנטי־קולוניאלי של ריאד־קאהיר.³³ במלים אחרות, כאשר מעריכים את מעורבותו של שהבנדר בשאלת ארץ־ישראל יש לזכור שמנהיג זה של רעיון האחדותיות, אשר נשא את סיסמאות הלאומיות והערביות ברמה ובנאמנות, ביקש לבסס את הערביות המודרנית על קשר אמיץ עם אנגליה. מבחינתו, יוצגה אנגליה על־ידי האסכולה השלטת במשרד־החוץ, ושם גם ראו בעין יפה את מעורבותו בארץ־ישראל. הכולשת (C.I.D.) אף המליצה על שיתוף־פעולה עימו ועם נורי אל־סעיד.³⁴ על כן מובן מדוע סברו אנשי המחלקה המדינית, כפי שאמר שרתוק, כי "לא רצוי שד"ר וייצמן ייפגש במצריים עם שהבנדר". אומנם, הנימוק שהועלה כי "פגישה כזאת היתה נחשבת כצעד בלתי־לויאלתי מצידנו כלפי הגוש הלאומי",³⁵ היה נימוק מספיק לצורך הדיון בהנהלה, אך יש לראותו בהקשר רחב יותר.

ד"ר שהבנדר לא ויתר על היתרונות העשויים לצמוח למדיניותו מפגישה עם וייצמן. הוא כפה את עצמו עליו, כאשר ביקר נשיא התנועה הציונית במצריים בראשית פברואר. וייצמן הוזמן לביקור בבית הרב הראשי במצריים, חכם נחום, ולהפתעתו זומן לאותה שעה גם שהבנדר. השיחה לא עלתה יפה, ולא הושגה כל הבנה בין הצדדים.³⁶ כאמור, חשש שרת מפני הנוק שעלול להיגרם ליחסים עם הגוש הלאומי, שתמך בצנעה במדיניות הציונית – כתוצאה מפגישה עם שהבנדר. למעשה, הנוק לא ניכר.³⁷ על כל פנים, אין לקשור שיחה סתמית זו (שאפשר היה להסיק ממנה חוסר לויאליות) עם העובדה שבאביב 1938 החל הקשר עם הגוש הלאומי כיחידה פוליטית להתרופף, וששון העביר מדמשק הערכה פסימית לגבי אפשרות המשך המשא־ומתן עם הגוש הלאומי, מחמת הקרע הפנימי בתוכו – קרע שלשהבנדר היה בו חלק נכבד.³⁸

33. השווה: הפרק "עלייתה ושקיעתה של האיריינסציה המצרית במדיניות־החוץ הציונית", מיפגש בצומת, עמ' 107–120.
34. ראה מיסמכים בתיק (PRO. FO371, E1630/10/31 (1938). הזדהות זו השתלמה יפה מבחינת מימון מדיניותם. ב־1939 נתקבל דיווח במחלקה המדינית שנורי אל־סעיד קיבל הלוואה בערך של 3 מיליון לא"י מחברת הנפט העיראקית (IPC). דו"ח מאליהו אילת, 14.7.39, אצ"מ S25.3051. לענייננו כאן חשוב זיהוי הקשר בין נורי אל־סעיד ושהבנדר לאסכולה הפוליטית השלטת אז בנפט הבריטי.
35. פרוטיקולים, שם.
36. שרת מסר על הפגישה ה"מאילתית" בישיבת ההנהלה מיום 13.2.38, שם.
37. תיעוד מפורט של המגעים עם סוריה, ראה להלן. וראה עדות וייצמן בפני ועדת ודהד ב־30.3.38, ומיכתבו אל שר־המושבות ב־10.7.38. העתקי שני המיסמכים מצוי בניירות טגרס (סנס־אנטוני קולג', אוקספורד), קופסא IV תיק 3. על ההקשר הרחב של המגעים עם סוריה, ראה בספרי "מיפגש בצומת", עמ' 143 ואילך.
38. מיכתבי ששון, 11,12,3.38, ארכיון דוד בן־גוריון (להלן: ארכיון דב"א), 0136140–43. הקשר עם מנהיגים בודדים נמשך עוד זמן רב.

“הפרויין אופיס”: תוכנית מוסרת מן המדף

למרות שמישרד החוץ הבריטי שלל את רעיון ייסוד מדינה יהודית,³⁹ הוא לא עשה שימוש בתוכנית חיימסון-ניוקומב במאבקו נגד מישרד המושבות. באוקטובר 1937, שעה שחיימסון וניוקומב סיימו את ניסוח הצעתם והחלו להפיצה, נועדו לשיחה הפקידים הבכירים ממישרד החוץ בלונדון ובפאריס. הצרפתים יעצו לעמיתיהם לשקול אלטרנטיבה לתוכנית החלוקה, לפי הקווים הבאים:

1. הגבלת היהודים ל-40%–45%;
 2. אוטונומיה איזורית חלקית למחוזות היהודיים;
 3. ערובות אמינות וקבועות לזכויות המיעוט היהודי.
- לפי הערכתם, אלטרנטיבה זו תזכה לתמיכת רוב הערבים והיהודים בארץ-ישראל.⁴⁰

קל להבחין בקירבה שיש באלטרנטיבה זו לרעיונות שהעלו סמואל, חיימסון וניוקומב, בהבדל אחד: השניים הראשונים סברו כי יש להגביל הסכם כזה בתחום זמן מוגדר. אין להניח, בהכרח, שהקירבה היא פרי הידברות. רעיונות דומים מבשילים כמחוזות שונים באותה עת, והורתם באותם אילוצים ונסיבות. במאמר מוסגר ראוי להזגיש בהקשר זה שמישרד החוץ הצרפתי, ובעיקר פקידיו הבכירים בסוריה ובלבנון, הסתייגו מאהדתו של ליאון בלום ליסוד מדינה יהודית, והתמידו בכך גם כאשר זה נתמנה לראשות הממשלה. הערכתם, שהאלטרנטיבה תזכה לתמיכת יהודי ארץ-ישראל הסתמכה על המימסד היהודי המסורתי בארצם. המחלקה המדינית של הסוכנות הקדישה תשומת-לב רבה להתפתחות זו, וטיפחה קשרים עם פקידים צרפתיים בעלי עמדה אחרת.⁴¹

בצמרת מישרד החוץ הבריטי כבר היה מי שחשב על הדברים באותה מתכונת, ודאג לתייק יחדיו פתרונות אלטרנטיביים לחלוקה. מנהל מחלקת המזרח-התיכון, רנדל, ביקש מעוזריו להניח זה בצד זה את פרוטוקול השיחות עם הצרפתים ותזכיר שהוא עצמו הכין שבועות אחדים קודם לכן, ובו המליץ על אותה מדיניות. “מיסמכים אלה”, הורה רנדל, “יש להעלות מחדש, כאשר מדיניותנו בעתיד תידון שוב.”⁴²

רנדל הניח, אפוא, על המדף הצעות שונות לקראת היום בו יוחלט לעיין מחדש בתוכנית ליסוד מדינה יהודית. הוא היה הרוח החיה במלחמת התזכירים הבין-מישרדית בשאלת החלוקה. יתכן ששילוב זה, בין תיכנון מיבצני לגישימי

39. ראה חלקים קודמים של מחקר זה.

40. גנוך המדינה, FO371, (להלן: ג'מ) E6589/10/31, תמצית התיק ברשום מיום 28.10.37, עמ' 1.

41. אצ"מ, S25/314f.

42. ג'מ, E6589/10/31. הערה מיום 6.11.37.

לקידום פני אפשרויות שונות לבין עמדה לוחמת נגד מדיניות שאושרה על-ידי הקבינט, הוא שגרם להעברתו של רנדל מתפקידו. בפברואר 1938 רשם בן-גוריון ביומנו דברים שנאמרו על עמדתו העויינת של משרד-החוץ בביתו של ליאופולד אמרי: "[...] ווגיז, כדרכו, דיכר בהריפות, שכל הנרגנות סודרה על-ידי דודו רנדל, קאתולי ואנטישמי מובהק, שתודה לאל הועבר עכשיו לסופיה.⁴³ הסברת עמדתו של משרד-החוץ על-פי נטיות דתיות וגזעניות של פקידיו – תוקפה מועט, מבלי לכפור באפשרות שנטיות כאלה אכן היו מצויות. אולם לא כוח ההסבר של אמירה זו הוא החשוב, אלא ציון ההתכוונות הפוליטית, הן של מושאה והן של נושאה. התכוונויות סותרות אלו ביטאו ניגוד מוחשי, אשר שר-המושבות עצמו התייחס אליו בחומרה נואשת, בשיחה עם וייצמן, ביום בו התקיימה השיחה של בן-גוריון בבית אמרי. אורמסבייגור טען שמישרד-החוץ הכריז מלחמה על משרד-המושבות ומנהל נגדו "התקפת מחץ נוראה" (terrible onslaught), על-ידי אירגון טלגרמות מהשגרירויות בארצות ערב.⁴⁴ וייצמן אף הוא יחס את אירגון ההתנגדות לרנדל, וכינה אותו "מכשיל המדינה היהודית".⁴⁵

לפי האינטנסיביות של הרצת התזכירים נגד מדיניות משרד-המושבות, שאומצה על-ידי הממשלה, נראה שרנדל אומנם נטל על עצמו מסע צלב ממש. במיוחד ראוי לציון תזכירו מיום 20 בנובמבר 1937, שאיך הגישו כמיסמך קבינטי. בתזכיר מחה רנדל על ההתעלמות מהערבים הפלסטינים, שפירושה התייחסות אליהם כתת-אנושיים ופרימיטיביים (aboriginal), דבר שלדעתו היה רחוק מן המציאות.⁴⁶ בהקשר של מלחמה זו יש לשים לב גם למחקר שהוכן במחלקתו של רנדל, והוגש לקבינט כנספח לתזכיר, ובו נקבע שמשמעות הצהרת באלפור המקורית היתה אי-סודת של מדינה יהודית.⁴⁷

מישרד-החוץ לא עשה דבר כדי לשכנע את המדינות הערביות (באמצעים שהיה מורגל בהם כאשר ראשיו היו מעוניינים) שתקבלנה את המדיניות המוצהרת של ממשלת בריטניה. אדרבא, לנציג היחיד שצייד בחלוקה וניסה

43. יומן בן-גוריון, 24.2.38, ארכיון דב"ג, 03106.

44. וייצמן אל בן-גוריון, 25.2.38, שם, שם. לפי גירסתו הוא אמר לשר-המושבות: "קראתי את רוב הטלגרמות. יש לי אינטליג'נס בכל המרכזים האלה. אני יודע מה נעשה בקרב הפקידים, על-ידי הערבים שלנו" שם. כל הקורא את מקצת החומר המודיעיני שהיה בידי הנהלת הסוכנות והוכח בהרצאה זו, יתרשם שלא היתה זו יומרת שווא. גירסה מרוככת של אותה שיחה במיזכר מיום 25.2.1938, ג"פ.

45. דו"ח וייצמן על שיחה עם מק'מייכל, 9.4.38, אצ"מ, Z4/17255. רנדל התמנה כשגריר לבלגיה רק ב-1939.

46. ג"מ, E6836:22/31.

47. המחקר מתבסס על פירוש צ'רצ'יל בספר הלבן משנת 1922. נספח לתזכיר קבינט, PRO CAB24, CP.281 (37).

לפעול בכיוון זה – הציר בסעודיה, סר בולארד – ניתן להבין שחריצותו מוגזמת.⁴⁸

רנדל דחה על הסף ידיעות ממקורות שונים, כאילו אבן-סעוד יסכים לחלוקה אם תדרוש זאת ממשלת בריטניה בתקיפות, ואם יובטח שהחלק הערבי של ארץ-ישראל לא יסופח לממלכת עבדאללה.⁴⁹ במחלוקת בין עבדאללה למופתי נטו אנשי משרד-החוץ לצד המופתי, מתוך הערכה וזה לזו של סמואל וניקומב, שבתמורה מתאימה ניתן לגייס את המופתי לאינטרס הבריטי, כפי שהוא נתפס עלידי מגיני האימפריה. דו"ח מודיעין לחודשים יולי-אוגוסט 1937, שהופץ עלידי משרד-החוץ, קבע שהסכמת עבדאללה למדיניות הממשלה אינה נחשבת, כיוון שהפלסטינים המתוחכמים יותר, וביחוד המופתי, לא יקבלו שלטון של "כדואי נחשל".⁵⁰

גם לאחר הוצאת צו המאסר נגד המופתי, ובריחתו בנסיבות שהחשידו פקידים בכירים באדמיניסטרציה, ניכרת אהדתו של רנדל כלפיו. בשולי דו"ח על פעילות המופתי בלבנון, שהעביר וייצמן למשרד-המושבות (המישרד הפיצו בין המישרדים הנוגעים בדבר), מצויות הערותיהם של ראשי מחלקות המזרח במשרד-החוץ והמושבות. שקבורו כתב: "מתאים למקורותינו", ואילו לדעת רנדל שיקף הדו"ח "הגזמות של משרד-המושבות והסוכנות, כאילו המופתי אשם בכל".⁵¹ היה, אפוא, יסוד לטענתו החוזרת של וייצמן, כי משרד-החוץ מבשיל את מדיניות הממשלה, וכי אילו היתה החלטיות רבה יותר בביצוע המדיניות, ההתנגדות הערבית היתה דועכת.⁵²

בהערה לאחד ממיכתבי וייצמן, כתב שקבורו: "אשר לטענתו המרכזית של ד"ר וייצמן – שלא היינו נכנסים לכל הצרה עם שליטי ערב לולא קיבלו עידוד לנפנף בדגל ההתנגדות לחלוקה במקום להיפך מכך – הריני מסכים לה במובן רחב וכללי". הוא המליץ להעביר הערכה זו למשרד-החוץ.⁵³ נסיעתו של וייצמן לקאהיר, בפברואר 1938, כדי לפגוש בשגריר למפסון, היתה חלק מניסיון מרחיק לכת להשפיע על משרד-החוץ, עלידי עימות עם

48. על עמדת בולארד ורתיעתו – ראה בעיקר שיחתו עם מלקולם מקדונלד, 3.8.38, בתזכיר מקדונלד לקבינט, שם, CAB 24, CP. 190. וראה הערות רנדל לדיווחיו שהוזכרו למעלה.

49. תזכיר קבינט מס' 281, שם. נספח על אבן סעוד.

50. תזכיר קבינט מס' 281, נספחים. שם.

51. הדו"ח על המופתי, מיום 7.1.38. חובר עלידי אליהו ששון ותזכיר במשרד-החוץ. ראה ג"מ, 7.2.38) E.724/10/31.

52. ג"ו, תיק מכתבים של וייצמן אל משרד-המושבות, מחודש דצמבר 1937. ביניהם מעניין במיוחד המיכתב מיום 31.12.37 לאורמסבי-גור, והערות ההסכמה של פקידי המישרד – אשר החליטו להפיצו בדרג קבינט.

53. שם.

השגרירות אותה ראה כמרכז הפעילות האנטי־ציונית של משרד זה. גם בשיחה עם למפסון חזר וייצמן על הטענה שלוא הפעילה ממשלת בריטניה לחץ מתאים – כל המדינות הערביות היו מתיישרות לפי החלטותיה, כהתאם לאינטרס העצמי שלהן. על כך העיר רנדל: וייצמן שוב הביא את השקפותיו הידועות מכבר, ואישר את הטענה בדבר חוסר הסבלנות של היהודים. בהערות לפרוטוקול השיחה עם למפסון, תקף רנדל את וייצמן על טענתו כאילו "בעיית ארץ־ישראל יכולה להיפתר על בסיס מקומי, וכל דבר אפשרי עם מידה מספקת של שימוש בכוח. זה עשוי להיות נכון במידת־מה אך זוהי תיאוריה בלתי פופולארית, שהגרמנים הפיצו בימים הראשונים למלחמה."⁵⁴

אין טעם להרחיב פירושים על הצביעות שבטענה זו, מפי מנהל מיניסטריון שלא היסס להמליץ על שימוש בכוח, מבלי להזדקק לאנאלוגיות מפקקות על "גרמנים", כאשר חפף הדבר את האינטרס שעליו הגן. אך עצם הניסוח של דבריו מלמד שווייצמן לא שגה בהזיות, כפי שטוענים לפעמים, ולא הונה את אנשי משרד־המושבות כשטען כי משרד־החוץ מאותת לראשי המדיניות הערביות – גם אלה שהסכימו למדיניות המוצהרת – שלא להסכים. אדרבא, ניכר שרנדל סבר כי הגיע הזמן להוריד מן המדף את התוכנית האלטרנטיבית: "יש עתה, כך אני מאמין, מיספר ניכר של יהודים, כמו מאגנס מן האוניברסיטה בירושלים, שיהיו מוכנים לקבל מעמד מיעוט מובטח בערבריות, על בסיס שהיהודים לעולם לא יורשו לעבור, נאמר, 40% או 45% מן האוכלוסייה." למפסון – המשיך רנדל – הציע זאת לווייצמן ודיבר על הסכם לעשר שנים, אך לדעתו (של רנדל) עדיף הסכם קבוע, ויש לוותר על הניסיון לשכנע את וייצמן.⁵⁵ לאור כל זאת, אין תימה שווייצמן ואחדים משותפיו הפוליטיים בלונדון הגיעו למסקנה שחיימסון וניוקומב פועלים בעצה אחת עם משרד־החוץ (כלשונם – "קנוניה").⁵⁶ הקירבה בין הרעיונות היתה שקופה למדי. ב־8 בדצמבר 1937 העביר ניוקומב לידיעת רנדל מיסמכים הנוגעים לפעולתו המשותפת עם חיימסון, ותזכיר שחיבר על כך למען הלורד לוי. לפי הערות רנדל מסתבר, שלא היתה זו התקשרות ראשונה של ניוקומב. הוא כתב לקולונל שהתוכנית מעניינת מאוד,

54. ג"מ, F850/10/31 (14.2.38).

55. שם. למפסון ביקש מרנדל שמיברקיו לא יועברו למשרד־המושבות. הסיבה לבקשה: בטחונו שווייצמן, בעת השיחה, היה בקי כחוכן מיברקיו הקודמים ללונדון. רנדל הסכים להערכת למפסון לגבי מקור הדליפה, והעיר שבמשרד־המושבות "מספרים לווייצמן יותר מדי." (שם). יש איריניה ככך שמסקנה זו באה באיחור, שעה שמישרד־המושבות עצמו צימצם את מגעיו האינפורמטיביים עם וייצמן בעקבות שערוריית גרוסמן (שעניינה – הדלפת התכתביות וייצמן עם משרד־המושבות על־ידי גרוסמן בקונגרס, באוגוסט, 1937).

56. מלצ'ס אל וייצמן, ג"מ, 20.12.37: וראה גם מיכתב של ליאו כהן לווייצמן, מיום 30.9.38. על הסכנה שהממשלה תאמץ, מהמת הלחץ הפנימי והאלימות החיצונית, פתרון "לפי תוכנית חיימסון־ניוקומב". ג"מ, חטיבה 68, (כהן), תיק 575.

אך מדיניות הממשלה מחייבת, והציע לבוא בדברים עם משרד-המושבות. בתרשומת הפנימית הצמודה להתכתבות פירש רנדל מה שרמז במכתב לניוקוֹ-מב, שלא אותו צריך לשכנע, אלא את הדרג המקביל במשרד-המושבות: "הצעות ניוקומב, אם כי הן במידת-מה בקו הנכון, חוששני שלא תבאנה פתרון בצורתן הנוכחית. הוא עצמו לא תמיד מאוזן כל צרכו, והזמנתו לכאן תעורר בו רושם שמשרד-החוץ יהא מוכן לתמוך בעמדות נגד משרד-המושבות."⁵⁷

לא עבר חודש, וב-31.12.37 בכל-זאת נפגש רנדל עם ניוקומב. הלה סיפר לו על תוכנית לפגישה בין יהודים לערבים בביירות, ועל היקף התנגדותם של יהודים בעלי השפעה ליסוד המדינה. רנדל מצא עניין במידע על ההתנגדות היהודית. כפי שנתחייב ממעמדו, ביקש מניוקומב למשוך את ידו מן התוכנית, ואמר לו שיש יותר מדי אנגלים הפועלים בשטח וחושבים אותם לנציגי הממשלה. אולם, כאשר נתבקש רנדל על-ידי מיפיה-הכוח הבריטיים בעיראק וסוריה להורות להם כיצד לנהוג בניוקומב המשוטט בכירות הערביות, העיר אחד הפקידים: "אין לנו סיבה לעכב משהו המנסה להביא להבנה בין יהודים וערבים", ורנדל הוסיף: "אני מסכים."⁵⁸ כלומר, רנדל הסכים עם התפיסה הכסיסית של ניוקומב, שהבנה יהודית-ערבית אפשרית, ובלבד שאת היהודים לא ייצגו הציונים, שהם "מיעוט צעקני" בעמם, כדברי ניוקומב, ואת הערבים לא ייצגו אלה הנוטים אחר מדיניות משרד-המושבות.

כאשר מונה האליפאקס לתפקיד שר-החוץ הציפו ניוקומב בתזכירים ובקשות לראיון. האליפאקס דחהו תחילה, וביקש מפקידי משרדו לברר מיהו הטרדן.⁵⁹ רק כעבור חודשים אחדים, כאשר התברר שוועדת וודהד אומנם העלתה את תוכנית המדינה על שרטון (ולדעת חיימסון – זו היתה תכליתה),⁶⁰ גיאות האליפאקס להיפגש עם ניוקומב. הוא כתב לשר-המושבות, מקדונלד, שהקולונל לא הרשים אותו ביותר, אך הוא שם לב לחשיבות שיחס לקרע בין וייצמן ללא-ציונים. מקדונלד השיב שלדעתו מגזים ניוקומב במידת הקרע, ובכלל, אין להתייחס אליו ברצינות יתר, אלא שיש לו מגע עם הלורד לויד בכל הקשור לארץ-ישראל; ואם תהיינה שיחות שולחן-עגול – כתב מקדונלד – אפשר יהיה להשתמש בהשפעתם של לויד וניוקומב על הערבים.⁶¹

57. ג"מ, E7351/22/31. התזכיר ללויד הוא מיום 4.12.37. כמיסמכים מופיעה ההצעה שהוגשה לסוכנות (נספח לחלק א') ב"הצעת חיימסון", ובנפרד, הצעה של ניוקומב, על בסיס מיעוט תמידי של היהודים והדחת הסוכנות.

58. על שיחת ניוקומב-רנדל, ראה ג"מ, E38/38/31. הדיון על פעולות ניוקומב בכירות ערב, ג"מ, E3765/38/31.

59. שם. הערת האליפאקס.

60. חיימסון למאגנס 9.12.38, ארכיון מאגנס, תיק P535. (להלן: תיק חיימסון).

61. חליפת מכתבים בין האליפאקס למקדונלד, 28.10.38, 1.11.38, ג"מ, CO 733/369/75. 56/33.

שנה ומחצה של פעילות אינטנסיבית זיכו לבסוף את ניוקומב בשכר לעמלו, והוא ראה ניצני הכרה במאמציו. "הספר הלבן" משנת 1939 ניסח, למעשה, את רוב המלצותיו למדיניות בריטניה במזרח.⁶² חלפה עוד שנה וצ'רצ'יל, כראשי ממשלה, הכיר בערך פעולותיו ובמישקלו שנודע לו בין הערבים, ואישר את מינויו כשליח מיוחד במזרח-התיכון.⁶³

נטל החוב של בריטניה לארצות-הברית והשפעתו על מדיניותה בארץ-ישראל

במסכת המורכבת של יחסי יהודים ובריטים בתקופה שבין שתי מלחמות-העולם יש גורם שקל למדוד את נפחו ושיעורו, אולם קשה להעריך את מישקלו בקנה-מידה פוליטי, אולי משום שאינו מתאים לאמות-המידה המקובלות. אותו גורם – חובות ממשלתיים בריטיים לבנקאות האמריקנית – כבר נזכר בראשית מחקר זה, בהקשר לשיחות וארכורג-מקדונלד והשלכותיהן על מעמדו של מאגנס בשיחות עם מנהיגים ערביים.

פליקס וארכורג, כראש הפירמה קאהן את לאוב ושות', היה רק אחד מראשי הפירמות הניו-יורקיות הגדולות, שהיו מעורבות גם בניהול הלוואות המלחמה והשיקום וגם בחיי הציבור היהודי.⁶⁴ מאמציו של וייצמן ליצור סולידאריות כלל-יהודית באמצעות הקמתה של הסוכנות היהודית המורחבת כווננו לא במעט לניצול הכוח הפוליטי הסמוי של הבנקאות היהודית. בנקאות זו התנגדה באופן מסורתי ועיקש לקישור הסיוע לשיקום יהודים עם הציונות הפוליטית מיסודם של הרצל וממשיכו וייצמן. הם התנגדו לקונגרס באול, לרעיון המדינה, להצהרת באלפור. מנגד עיניו של וייצמן לא מש – כטראומה שלעולם לא השתחרר ממנה – זכר הפילוג שחל בממשלה הבריטית ב־1917 בשאלת הציונות, פילוג שבו עשו היהודים מן הסיטי את עיקר מלאכתם של המתנגדים.

בישיבת הנהלת הסוכנות בראשית ינואר 1938 דיבר וייצמן על הסיכויים הטובים למימוש הריבונות היהודית במדינה עצמאית, אולם הזהיר: "בממשלה

62. נורי אליסעיד ביקר בלונדון בקיץ 1938 ובשיחותיו ציין במיוחד את שירותיו הטובים של ניוקומב בין הערבים, והמליץ לפעול לפי תוכניתו, ג"מ, E5667/10/31. המלצה מקבילה מצד ראש-ממשלת עיראק, חופיק סויד, ראה תזכירו לשר-המושבות ב־30.9.38, העתק למישרד-החוץ ג"מ, E5710/10/31.

63. פטרונו של ניוקומב, לורד לוי, מונה על-ידי צ'רצ'יל כשר-מושבות. צ'רצ'יל הכיר את ניוקומב מימי הלישכה הקאהירית במלחמת-העולם, והטיל עליו תפקידים עדינים, כאשר הוא עצמו כיהן כשר-מושבות. יש סמיכות פרשיות בין הקמת הקבינט של צ'רצ'יל, לבין הלגיטימציה המלאה שניתנה לניוקומב על-ידי הממשל, עם מינויו כשליח מיוחד.

64. נפח החוב של מדינות אירופה לארצות-הברית היה, עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, 12.5 מיליארד דולר, בהתחייבויות שזמן פרעונן עבר.

הבריטית יש חילוקי־דעות, ובעמדת חלק מהמיניסטרוניגים המתנגדים לעניינינו עלולה עמדת היהודים לשמש גורם חשוב. כשם שלפני הצהרת באלפור היו אנטי־ציונים וגם הבלתי־ציונים נלחמים בציונות, כך גם עתה מצאו אנשים אלה שדה חדש לפעולה נגד מדינה יהודית. חלק מהשוללים החל להתדפק על דלתות הממשלה. הממשלה יכולה לטעון שהערבים אינם רוצים בחלוקה, היהודים אינם רוצים בה, ולמה להתאמץ ולהקים מדינה? משום כך – אמר וייצמן – "המחייבים יצטרכו לפנות אל הציבור ולהגיד את הדברים בפומבי. נצטרך גם לעמוד על המישחק המסוכן של האנטי־ציונים במערכה זו."⁶⁵

אולם, "פניה לציבור" בנושאי מחלוקת עם מי שעמד עימו במשא־ומתן לא היתה מקובלת על וייצמן במאבקו הפוליטי. פניה לציבור – פירושה קץ הניסיון לגיבוש סולידאריות יהודית. הוא היה מוכן להוציא מן הכלל את מאגנס, כהוזה מהר הצופים, או את חיימסון, כרנגט – אך לא את שולחיהם, או את מי שהאציל עליהם מסמכותו. אפילו בזכרונותיו, בערוב ימיו, העדיף וייצמן רק לרמוז לזהותם של בעלי "המישחק המסוכן".⁶⁶ במקום זאת העדיף מישחק מסוכן משלו: גיוס דעת־הקהל היהודית בארצות־הברית כדי שתפעיל את מישקלה בעד המדינה, כך שגם אצולת הממון היהודית שם – "שקי הכסף", כפי שקרא להם כבוז בן־גוריון – תגוייס נגד רצונה להרתעת השוללים כממשלה הבריטית.

בראשית דצמבר 1937 כתב וייצמן לליפסקי, בארצות־הברית, על שיתוף־הפעולה בין אוסישקין למאגנס וחיימסון. "אין ספק שהם שואבים את תמיכתם מקבוצות מתבוללים אנטי־ציוניים, אך איני לוקח זאת ברצינות [...] ובכל־זאת הודעתי לממשלה על הכנותי לצאת לארצות־הברית. ברצוני שיידעו על כוונתי [...] ושיבינו שהאמריקנים עוקבים אחר המתרחש בעין פקוחה."⁶⁷

האיתנות של וייצמן לממשלה נקלט היטב במישרד־החוץ, ואחד הפקידים הבכירים, באגאללי, רשם בשולי התכתבות עם נשיא התנועה הציונית: "וייצמן נוקט בכמה מביטוייו לשון של סחיטה מצועפת."⁶⁸ לעיתים, לא היה האיום מצועף כלל. למשל, כאשר אמר וייצמן ללמפסון בעת פגישתם בקאהיר, שאם ציפיות היהודים בארץ־ישראל לא תבואנה על סיפוקן, לא יתמשו ההסכמים הפיננסיים הנידונים בין בריטניה לארצות־הברית.⁶⁹ מיברק בהול של למפסון הביא מידע זה אל רנדל בלונדון. ספק אם היה שם מישחו בקי ממנו בעמדת הגורמים הקובעים ביהדות ארצות־הברית, וכך ידע רנדל שהם רחוקים מלתמוך

65. פרטוקולים, 2.1.38, שם.

66. ראה איזכור משפחת רוטשילד בשיחה הראשונה עם א.ג. באלפור. וייצמן, מסה ומעש, תל־אביב תשי"ז, עמ' 113.

67. וייצמן אל ליפסקי, 5.12.37, ג"מ. על ההכנות לנסיעה לארצות־הברית, ראה גם דברי וייצמן להנהלה, פרטוקולים, שם, 2.1.38.

68. ג"מ, E/1670/10:31 (מארס, 1938).

69. למפסון לרנדל. מברק מיום 8.2.38, ג"מ, E/851/10:31.

בווייצמן. ליד התיקים המכילים את איומיו של וייצמן הונח בארכיון מישרד החוץ תיק על הוועד היהודי האמריקני, ובו הנוסח המלא של ההחלטה נגד החלוקה, שהתקבלה בכינוס הוועד ביום 16.1.38. ההחלטה קבעה שהחלוקה סותרת את הצהרת באלפור, בחלקה (המצוטט שם) המבטיח שהבית הלאומי היהודי לא יפגע בלא־יהודים בארץ־ישראל ולא ביהודים בארצות אחרות.⁷⁰ רנדל יכול היה להצביע, בפני מי שעבורו הוכן התיק, על האינטרס המשותף של הלא־יהודים ויהודי־ה"לא" במניעת המדינה, ועל כך ששיתוף האינטרס יצר קירבה פוליטית פוזיטיבית. הוא יכול להצביע על כך שההחלטה מטילה על המוסדות המבצעים של הוועד לשתף פעולה עם הסוכנות ועם "גופים אחרים" במציאת פתרון אלטרנטיבי לחלוקה. על יסוד מידע מוסמך היה באפשרות רנדל לומר לממונים עליו, שמבחינת הוועד היהודי האמריקני, "גופים אחרים" כוללים לא רק את "מועצת הצירים היהודיים" באנגליה (הגוף המאורגן שלחם בהצהרת באלפור), אלא גם את הוועד הערבי העליון. משום כך לא נסער רנדל כלמפסון מחשש סכנה, כביכול, למשאומתן עם ארצות־הברית. "זהו איום נזשן", כתב רנדל, "שיש לו מישקל בעיני אורמסכי־גור, אשר ציטט אותו תכופות נגדנו. אבל השקפה זו אינה נחשבת בעיני סר ה. לינדסי (שגריר בריטניה בארצות־הברית)." ⁷¹ מן ההערה אפשר להסיק שווייצמן התכוון בעיקר לספק טיעונים למצדדי החלוקה, וקטן היה הסיכוי שיפחיד באמת את שולליה.

מאידך גיסא, בעניין כזה ממעטים בדיבור ורק מעטים יודעים על מלוא היקפו, ועל כך יש סימנים שבקרב מצדדי תוכנית פיל־קופלנד העקביים נעשה שימוש באיום של וייצמן בעוצמה רבה. טיגרט, שהועמד בראש המלחמה במורדים הערבים בארץ־ישראל, כתב לנציב העליון, מק־מייכל, יום לאחר פירסום "הספר הלבן", כי לדעתו אסור "להחליף את הסוסים" במדיניות הארצישראלית. הוא סיפר על שיחה עם וייצמן, לפני הפלגתו לארצות־הברית, וזהיר כי תוצאת פעילותו שם תהיה קשה לבריטניה מבחינת היחסים עם ארצות־הברית, "כמו בפרשה האירית".⁷² זכרון תמיכת האירים האמריקנים בבני מולדתם היה בדיוק הזיכרון שווייצמן התכוון לעורר. אולם בינו לבין חבריו הקרובים במישרד המושבות היה ברור שכדי להשיג זאת יש להתסיס את ההמון היהודי באמריקה נגד המימסד שלו עצמו. בארצות־הברית – כך כתב וייצמן לשקבורו – רק מיעוט של אנטי־ציונים מתנגד. הם מפחדים מרעיון המדינה היהודית. באופן אינדיבידואלי הם בעלי השפעה, אך לא כציבור, כיוון שהם "חיים בגיטו מוזהב". בהקשר זה – המשיך וייצמן – יש משמעות ל"שיחות השלום" עם הערבים, שבהן

70. ג'מ, E855:10:31. בתיק פרטים על מעמד הוועד ותולדותיו, וחלקו בייסוד הגיונט.

71. הערת רנדל, ג'מ, E851:10:31. לידה, הפנייה לתשובות לינדסי על שאלות בנושא זה, מן הימים 2.6.12.37.

72. טיגרט למק־מייכל, 18.5.39, ארכיון טיגרט BOX IV:4.

מעורבים האנטי־ציונים. אלה הם "מהלכים טאקטיים כדי לערפל את האטמוספירה המדינית, ולעכב את החלוקה."⁷³

חולשת וייצמן – במחנה היהודי

דומה איפוא שווייצמן שיחק את התימרון הפוליטי הגדול של חייו, על סף הגשמת חלומו וייעודו – המדינה היהודית – בקלפים שכלל לא היו בידו. כללי המישחק הפוליטי אינם כבמישחקי שולחן, שבהם מותר להניח בורות של צד אחד כלפי אפשרויות משנהו. לא רק רנדל, אלא גם הערבים ממחנהו של המופתי ידעו לאשורה את עמדת הלא־ציונים האמריקניים, שהרי ניהלו עימם שיחות בקיץ 1937.⁷⁴ במרומו הצביע על היבט זה גם ג'ורג' אנטוניוס, בספרו על הלאומיות הערבית שהתפרסם לראשונה בנובמבר 1938 (כלומר, הספר נכתב בעיצומה של הפרשה, ואנטוניוס היה, כידוע, מעורב בה לפני ולפנים). בניתוח ענייני של הנסיבות למתן הצהרת באלפור, עמד אנטוניוס על התנגדות המימסד היהודי האמיד ועל חששותיו מפני לאומיות ומדינה יהודית. הוא הפריך בטיעון היסטורי – ורק במרומו לפרשה הנידונה – את המיתוס המקובל בתעמולה הערבית בדבר הקשר בין ההון היהודי, הציונות והאימפריאליזם והראה שהוא חסר יסוד עובדתי.⁷⁵ באורת שונה כמקצת פעל לניתוח אותו מיתוס גם נורי אל־סעיד בשיחה עם המופתי, לפני צאתו ללונדון לפגישה עם שרי־החוץ והמושבות. "לא כל היהודים", אמר למופתי, "מסכימים לתוכנית החלוקה. כחוגי הציונים רואים באופוזיציה זו צרה גדולה וגורם מפריע שאין להתעלם ממנו. המתנגדים הללו אומנם מועטים לעומת ההמון הגדול של יהודים השמחים לקראת יסוד מדינה יהודית, אבל מועטים אלה הם עסקנים אמידים ובעלי השפעה רבה בארצותיהם." כותב הדו"ח, ששון, הוסיף: "דברים אלה אמר נורי כדי לשכנע את המופתי שיש טעם בוועידת שולחן־עגול אשר תדחוק גם את הציונים לפינה שתחייבם להיענות להצעת הסכם. יוזם פגישה זו בין השניים היה ג'מאל. פירוש הטאקטיקה, לדברי נורי, קריאת המופתי להפסקת האלימות ביוזמתו – כדי להוכיח שהוא מסוגל לשלטון. נורי נפגש עם מעצבי המדיניות הצרפתית והבריטית בכיירות לפני הפגישה עם המופתי."⁷⁶ ניכר, איפוא, שהמדינאים אשר בין המנהיגים הערביים השתלבו יפה במודוס של המדינאות המודרנית: תימרון

73. וייצמן אל שקבורו, 31.12.37 (6 עמודים) ג"ו.

74. בישיבת הוועד הערבי העליון ביום 20.8.37, מסר טנוס דו"ח על שיחותיו עם יהודים בארצות־הברית. וג'מאל חוסיני מסר על מגעים שקיים בלונדון ובז'נבה, לשם הכנת משאומתן בין יהודים לערבים (על יסוד שלילת מדינה יהודית). דו"ח י. נמני מיום 22.8.37, המודיע – "עובד", אצ"מ, S25:10097.

75. אנטוניוס, שם, עמ' 260–266.

76. ששון אל שרתוק, 19.12.37, אצ"מ S25:2966. פרטי השיחה נמסרו לששון, כנראה, על־ידי נסיב אל בכרי, מראשי הגוש הלאומי הסורי.

נים שיעדם פילוג מחנה היריב. אלה מהם שביקשו שיתוף־פעולה עם מאגנס, הכירו בו כדוברים של אותם "עסקנים" החולקים על מדיניותו של וייצמן, ובכך ראו את הטעם למשא־ומתן עימו.⁷⁷

וייצמן היה מודע לתפוצת המידע על הקרע בין הציונות הפוליטית לסיעת הלא־ציונים בקרב האנגלים והערבים. עמדו לרשותו לא רק מקורות המודיעין של הסוכנות: זרם אליו מידע גם מן הקבינט ומישרדי־הממשלה. נמסר לו שהסכם מאגנס־נורי הוזכר בדיוני הקבינט, ומהווה מיטרד לתומכי המדינה היהודית.⁷⁸ כעבור חצי שנה, משאפסו תקוותיו לליכוד המחנה, התריס וייצמן בשיחה עם הלורד לוי: "למעשה, הבנקאים היהודים היו ממש נגדי."⁷⁹

הנוק שגרם מאגנס למאבק הציוני היה כבד, ואולי הקשה מכל בסיטואציה זו. סיבוי של וייצמן היה רק ביכולתו לחדש את הסולידאריות היהודית על רקע המצוקה באירופה המרכזית, ולשתק בכך גילויים מעשיים וקולניים של אופוזיציה אנטי־ציונית. אך כיצד יכול ליצור סולידאריות, לפחות סולידאריות שבשתיקה, סביב מעשה־המרכבה של המדינה – כאשר בקרב המחנה הציוני עצמו התאגדו שמאל וימין, ממאיר יערי עד מנחם אוסישקין, למאבק נמרץ בתוכנית המדינה? הקושי נעוץ בכך שאחד הצדדים חייב היה לוותר על עיקר עמדתו, משום שהעניין הועמד על חודו – יסודה או אי־יסודה של המדינה. מתנגדי וייצמן כרתו ברית־סתור עם מחנה הווארברגים, אותה ברית אשר שרתוק קרא לה "תערובת קלאסית של ברית־שלום ורוויזיוניזם."⁸⁰

עם מאגנס, אוסישקין ויערי יכול היה וייצמן להתמודד על הרוב במחנה הציוני מעמדות עדיפות ונוחות למדי. בעייתו היתה דווקא המאבק עם אותם מחייבי החלוקה, שקנאותם לה גברה ככל שפחתו הסיכויים להגשמת תוכנית פיל־קופלנד המקורית. מחייבים אלה חתרו לקרע גלוי ופורמאלי בין התנועה הציונית ללא־ציונים – עד כדי פירוק הסוכנות היהודית המורחבת. במועצת הסוכנות בציריך ניתן לכך ביטוי מובהק, כאשר הטיחו בן־גוריון מצד אחד ומאגנס מצד שני בליסטראות מילוליות כבדות זה בזה, כוויכוח על היחס הרצוי והאפשרי כלפי הערבים. ריב הדברים חיזק את השניים – כל אחד במחנהו – כנושא הדגל של התכליות המנוגדות. מבחינתו של וייצמן פעלו הבליסטראות הללו, משני

77. עדות אחת מרבות: הקונסול העיראקי בירושלים אמר לששון, כשיחתם על מטרות אגודת "איהוד" ב־5.10.42, כי לדעת הערבים מאגנס "תופס עמדה חשובה בקרב יהדות אמריקה [...] רואים בו את נציגה של יהדות אמריקה המדבר בשמה ומבטא את השקפתה לגבי עיצוב דמותו של המזרח הערבי אחר המלחמה." ששון אל שרתוק, 6.10.42, אצ"מ, S25/2962.

78. רישום שיחה עם שר־הבריאות, וולטר אליוט, ביום 23.2.38, ג'ו. הרישום נעשה ב־18.3.38, ובהדפסה המקורית נכתב "שיחה עם אוסברט", כנראה מטעמי קונספירציה.

79. על השיחה בביתו של לוי, ב־28.10.38, ראה להלן.

80. מ. שרתוק במרכז מפא"י, 29.8.37, ארכיון מפא"י, בית ברל.

הצדדים גם יחד, את פעולתן ההרסנית: הן איימו למוטט את הסולידאריות הכלל־יהודית שבנה בעמל כה רב, וסמך עליה במדיניותו החיצונית. אם מבקשים להעריך מדינאי עליפי כוונותיו – וכוונתו של בן־גוריון לפלג את הסוכנות כאמצעי להגשמת החלוקה משתקפת היטב מיומנו – הרי ששגה מישגה כבד בהכשילו את האסטרטגיה המנוגדת של וייצמן. לכאורה, הוא גם הודה במישגה זה כאשר חתר (לאחר נסיגת בריטניה מתמיכה ביסוד מדינה יהודית) לברית עם "שקי הכסף" בארצות־הברית – מעל לראשו של "מלך ישראל", כפי שכינה את וייצמן במכתב אליו, לפני שפרצה ביניהם המחלוקת על המדיניות הציונית בארצות־הברית.⁸¹ וייצמן לא היה, אם כן, נאיבי בנסיחונו להטיל את מישקלה של ארצות־הברית למען ביצוע תוכנית שהתקבלה כמדיניות הממשלה בבריטניה. הוא לא היה שחקן ללא קלפים, אלא שחקן ששותפיו הם הנכס הגדול של יריביו.

את אוסישקין וחבריו הביס וייצמן בכינוסי הוועידות והשייכות של הנהלה בטרוריקה מבריקה; לא כך את האיש שהיה שותפו לעיצוב מדיניות הנהלה ומלווהו במגעים עם אנשי המימסד והממשלה בבריטניה. פיענוח יחסים מורכבים אלה בעולם היהודי והציוני, שפישרם רק נרמו כאן, עשוי להקנות משמעות והיגיון פנימי להתפתחות הדראמאטית של היחסים היהודיים־ערביים כתוצאה מכשלון ההסכם בין מאגנס לנורי אל־סעיד.

ב

צל על מאגנס

משדחתה הנהלת הסוכנות, על הסף, את הנוסח שעיבדו נורי אל־סעיד ומאגנס – תמה, לכאורה, הפרשה הנידונה כאן. אולם, להבין כהלכה את הנסיבות של הקואליציה היהודית־ערבית למניעת החלוקה, משמע לעקוב אחר תולדותיה גם לאחר שהנפשות הפועלות בה נדחקו לקרן־זווית. מאגנס, יותר משהודרך עליידי המוטיבציה למניעת חלוקתה של ארץ־ישראל, היה להוט להגשים תזון חיובי: חיים משותפים של יהודים וערבים במזרח – חיים של יצירה מדינית, חברתית ותרבותית. נסיבות חייו, בית גידולו וצרות־האופק המיוחדת למטיפים קנאים – יצרו בו סתירה גרוטסקית קמעא (וטראגית לגביו) בין דינאמיות המסעירה של החזון לבין ברית שתורכב מן הכוחות השמרניים ביותר בחברה היהודית, הערבית ובעולם המערבי.⁸² שאותה ניסה להנהיג.

81. הביטויים מצויים במכתב בן־גוריון אל וייצמן, לאחר מועצת הסוכנות באוגוסט 1937. במכתב מצדיק בן־גוריון את חתירתו לקרע עם קבוצת וארכורג, שאותה כינה בכינוי הגנאי בן־גוריון, וזכרונות, כרך ג' עמ' 223.

82. בחלק הראשון דנו במתנגדיה המסורתיים של הלאומיות היהודית החדשה כמבטא

כאשר אפסה התקווה לאלטרנטיבה מוסכמת, עשתה הקואליציה של מתנגדי החלוקה (יהודים, ערבים ואנגלים) ניסיון לכפות אלטרנטיבה. עשר שנות מדיניות "הספר הלבן" ממאי 1939 הן התוצאה של ניסיון זה. אומנם, במהלך השנים נשתנו יעדיה ולא הוגשמה ההמלצה העיקרית הכלולה בספר-הלבן – לייסד מדינה פלסטינאית אחידה בכל ארץ-ישראל.⁸³ אך בהקשר של המאבק המדיני על ארץ-ישראל, ערב מלחמת-העולם השנייה, היתה מדיניות הספר-הלבן הגשמה שיטתית של המלצות ניוקומב המקוריות משנת 1937, לרבות הכרזה שהבית הלאומי כבר הוגשם, חתירה ליסוד מדינה ערבית נוסח עיראק, הקפאת המצב הדמוגרפי והדחת וייצמן. חשוב להדגיש שגם מנכחי הספר-הלבן וגם ניוקומב הסתמכו בהמלצותיהם על הספר-הלבן משנת 1922 (של צ'רצ'יל), אשר פסק ש"בית לאומי" אין פירושו הסכמה או חתירה למדינה יהודית.⁸⁴ נעקוב אם כן אחר תהליך דחיקתו של מאגנס וכניסת אישים חדשים במחנה היהודי למעורבות פעילה נגד המדינה היהודית, ואחר הניסיון ההידוקה של קואליציה יהודית-ערבית נגדית. לכסוף, נעמוד על הקרע הבלתי נמנע בין וייצמן לבריטניה, ועל המיתוסים שנוצרו סביב מאמצי השלום של מאגנס.

התגובות הראשוניות של משרד-החוץ לשיחת אל-סעיד-מאגנס העידו שהיא תנצל במאבק נגד המדיניות הרשמית של הממשלה.⁸⁵ אך כבר במחצית פברואר יש ברישומי המישרד הערות ספקניות לגבי יכולתו של מאגנס לתמרן את הסוכנות לשיחות על מעמד של מיעוט (ומני או קבוע).⁸⁶ ההצלחה היתה תלויה, לא פחות, ביכולתו של נורי אל-סעיד לשכנע את המופתי להסכים לפגישה עם נציגי היהודים, על יסוד הצעתו. אך בטרם פנה מאגנס לאוסישקין, כדי שיעביר ידיעה על פגישתו עם נורי אל-סעיד להנהלת הסוכנות, כבר היה בידי המודיעים של המחלקה המדינית מיכתב מהמופתי לאנשיו בארץ ובו קביעה כי "הצעותיו של נורי אל-סעיד אינן יכולות לשמש בסיס למשאומתן בין יהודים וערבים."⁸⁷

האימוביליות של חברה זו. סימביוזה של האימוביליות בחברה המערבית עם בן דמותו בחברה הערבית הציג זביגניב בז'ינסקי בכתיבתו על מצדדי האוריינטציה המערבית של נורי אל-סעיד, "The Politics of Underdevelopment," *World Politics* (October, 1956) pp. 55-75.

83. יסוד מדינה פלסטינאית, על בסיס חילוני ודמוקרטי, כלול בהצהרת הכוונת שבסעיף 10, מיסמך פרלמנטרי 6019, מיום 17.5.1939, הקרוי "גילוי-דעת ממשלת הוד מלכותו על המדיניות בארץ-ישראל" ("הספר הלבן"). נוסח עברי רשמי הועתק בקובץ "הציונות, אוצר התעודות הפוליטיות", בעריכת ח. מרחביה (ירושלים, 1943). הנוסח האנגלי המלא – נ. קצבורג, מחלוקה לספר הלבן, ירושלים 1974.

84. ניוקומב קבע זאת במפורש. וראה הערה מפורטת על פעילות ניוקומב בעקבות פרסום הספר הלבן (מאי, 1939) בעמ' 187 במחקר המקורי, המופק בבית-הספר להיסטוריה, אוניברסיטת תל-אביב.

85. ראה חלק שני של המחקר, "קתדרה", מס' 14.

86. 19.2.38, ג"מ, 19.2.38, E.958.10:31.

87. יל"ע, 9.2.38, אצ"מ, 25-3541.

מאותו מקור נודע, כעבור ימים אחדים, שהמופתי הורה לעזת טנוס "להפסיק כל משא ומתן עם היהודי, הואיל וידידי הערבים בלונדון אומרים כי אין בו כל תועלת, אלא אם כן תשתתף בו גם הנהלת הסוכנות." ⁸⁸ במלים אחרות, המופתי סירב לכל משא ומתן שלא על יסוד הסכמה-מראש למיעוט יהודי במדינה ערבית, לפי "נוסח בירות" המקורי, ועל כך הגיב שרתוק והודיע בהחלטיות, שלא יהיה שום דיון. ברור, אם כן, שנורי אל-סעיד התרחק מטיפול בנושא, לא רק משום שמאגנס לא היה מסוגל למלא את חלקו, אלא שגם עליו עצמו חלה אותה מיגבלה עצמה. ⁸⁹

הנהלת הסוכנות יכלה להעמיד את מאגנס בפני העובדות הידועות לה על מיגבלות נורי אל-סעיד, ולהכניסו בסוד מגעיה היא עם הערבים, כדי לשכנעו שיש תקווה לפשרה עם יריבי המופתי. לוא כך נהגה, היתה מכירה בו למעשה כנציג ודובר רישמי של פלג רב עוצמה ביהדות, זיהוי שהוא עצמו התחמק ממנו. אך אפילו הוסכם שלמאגנס אין מעמד של אדם פרטי, עדיין היתה סכנה בהסגרת אינפורמציה חיונית לביצוע ההסכם עם הערבים לידי מי שמסיבות עקרוניות חלק על האוריינטציה של ההנהלה, וביקש להכשילה. ⁹⁰ לחילופין, אפשר היה לערוך לו דיסקרדיטציה בינלאומית, להציגו קבל עם כשוטה המאמין "לערבים", אישירות מפיסגת הר הצופים התלוש מעובדות החיים. דרך זו אמורה היתה לנטרלו, למעט פגיעתו ולאתר את נזקו. כשיטה זו, המזיקה בפני עצמה, בחרה הסוכנות ביחס למאגנס. האדריכל היה אומנם וייצמן, שהאיבה בינו למאגנס היתה רבת ימים, אך תשעה קבין בביצועה נטל בן-גוריון, שהיה מקורב למאגנס מהאחרים. ⁹¹

הצעת הלא-ציונים בהנהלה – להזמין את מאגנס לדיון בתוכן ההצעה שהביא – עוררה מחלוקת והסעירה את ההנהלה בשתי ישיבות רצופות. לדעתם של יצחק גרינבוים וד"ר אפרים רוטנשטרייך היתה פעולת מאגנס "חטא", "פשע" ו"אסוף". הרוב בהנהלה לא היה מוכן להיפגש עם הערבים, מארץ-ישראל או מחוצה לה, על בסיס הנוסחה שהביא מאגנס. לא היתה גם נכונות להיפגש עם

88. שם, 21.2.38.

89. המופתי סיפר בזכרונותיו שניקומב התקשר עמו באמצעות נורי, באותו זמן, והציע שיתוף פעולה עם הבריטים על בסיס הספר הלבן: "סירכתי לפגישה עם ניקומב ומאמציו לא נשאו פרי, משום שברטיגניה נכשלה אפילו כבצוע מדיניות הספר הלבן." פרק שישי בזכרונות, "אחבר אל יים" (מצריים), 26.10.57.

90. מבצעי מדיניות ההנהלה מיעטו ככל האפשר במסירת אינפורמציה אופרטיבית, גם בהנהלה עצמה, והתמידו בכך גם נוכח מחאות מפורשות מצד הלא-ציונים. ראה תלונת הקסטר וחשובת שרתוק, אצ"מ, A.245 2. יועצו המדיני של שרת, ז"ר ליאו כהן, יעץ כעביר זמרימה (30.11.41) שלא למסור לוועדת הקונגרס הציוני לחקר היחסים עם הערבים כל אינפורמציה בכתב, כיוון שזו תגיע כאמצעות מאגנס לידי הניצב ולמישרד החוץ בלונדון, אצ"מ, S.25 3097.

91. ראה הערה מס' 95 להלן.

מאגנס עצמו, כשוויה בין שווים, כדי שיסביר את גירסתו על טיב ההצעה וסיכווייה. להיפך, נשמעה תביעה לקרוא אותו לסדר, ולדרוש ממנו להפסיק את פעולותיו הפוליטיות.⁹²

שרתוק הציג את הדיון בהצעות כמיטרד. הוא עשה חשבון כולל עם פעולתו הפרטית של מאגנס עם הערבים: "לא מפליא אותי כלל שד"ר מאגנס עושה פעולות כלי לקבל סמכות. לא בפעם הראשונה אני נתקל בפעולות אלו מצד מאגנס. בשנה שעברה נסע ד"ר מאגנס לדמשק וניסה להיפגש עם ג'מיל מרדס, ראש-ממשלת סוריה. הפגישה לא יצאה לפועל. הוא ביקר בז'נבה ובלונדון והשתדל להיפגש עם אישים פוליטיים. אני שמח, שהשירות האינפורמציוני שלנו הוא עתה כזה ששום דבר לא נעלם מאיתנו." בשם המחלקה המדינית המשיך שרתוק והתלונן בפני ההנהלה: "ד"ר מאגנס פועל בארץ-ישראל ומוזיק לנו כל הזמן. אנו מטופלים באלפי עניינים, והמצב יותר מקריטי, ובכל זאת עלינו להקדיש ימים לפגישות ושיחות בעניין פעולותיו של ד"ר מאגנס, ולאבד זמן על זה".

הערה נוספת של שרתוק מבליטה עוד יותר את הקו שנקטה המחלקה המדינית, בהנחיית וייצמן, כלפי מאגנס: "ד"ר מאגנס מציע שניכנס במשא-ומחן עם נורי פחה, ונפנה אל המלכים הערבים כי יתנו רשות למופתי להסכים לעליה ולמכירת קרקע. מבלי לאבד אף מלה על הפיקחות הפוליטית ועל המעשיות שבהצעה, הרי בהצעה זאת יש מיפנה בפוליטיקה שלנו." מיפנה כזה, טען שרתוק, לא יתכן לעשות על-פי הרכב מיקרי של ההנהלה (וייצמן ובן-גוריון שהו אז בלונדון) ובלא דיון במוסד העליון של התנועה הציונית (כלומר – הקונגרס).

בשבועות הבאים התחוללה מערכה מתוחה בשאלת הופעתו של מאגנס בפני ההנהלה. אך למרות שהמתח משני הצדדים הגיע לשיאים מילוליים, וכל צד יחס חשיבות רבה להופעה, לפרוצדורה שלה, או למניעתה כליל – הרי מבחינת היחסים עם הערבים חשיבותה היתה מועטת. שעת הרצון להסכם בין הלא-ציונים לחוסינים חלפה בינואר 1938. בידי המחלקה המדינית כבר היה מידע, שאפילו הצעותיו הגרועות של נורי אינן מחוללות שינוי בוועד הערבי העליון.⁹³ על-פי הנחיות ההנהלה כתב שרתוק למאגנס מיכתב רישמי ותבע ממנו להימנע מניהול מדיניות עצמאית. החלטה ברוח זו נתקבלה גם במושב הוועד-הפועל הציוני שהתכנס בלונדון.⁹⁴

במאדס 1938 חזר בן-גוריון ארצה, וכיו"ר ההנהלה החל לנהל ביד רמה את המאבק נגד מאגנס וקבוצתו. במיכתב אל מאגנס הסביר, שכל עוד עסק בהבעת

92. פרוטוקולים, ישיבות מהימים 27.2.38, 20.

93. שרתוק דיווח על כך בהנהלה רק מקץ חצי שנה, בישיבה מיום 7.10.38, פרוטוקולים.

94. שרת אל מאגנס, 2.3.38, תיק חיימסון.

דיעה – ראה בו בר-פלוגתא כשר, אך כיוון שעבר למעשים – יחסיהם ישתנו.⁹⁵ בשמו של מאגנס הודיע הקסטר (נציג הלא-ציונים האמריקנים בהנהלת הסוכנות), שהוא מתנגד לכירור אישי, ומוכן רק לדיון עם ההנהלה. תביעה זו לא נתקבלה. אז דרש הקסטר לאפשר למאגנס להביא עימו את ידידו יוליוס סימון ומאקס שלזינגר. שרתוק הביע תמיהה, אך לבסוף הסכים.⁹⁶ כלומר, הלא-ציונים התכוונו להופיע לדיון, או לכירור האישי, בהרכב המעולה שלהם, עם ה"חמ"י שיה המובילה" בראש: מאגנס, הקסטר וסימון, סנטור ושלזינגר, בסיוע הנציגה הנמצאת וחדת הלשון, שזה מקרוב הצטרפה להנהלה, הגברת רוז ג'קובס.⁹⁷ על רקע זה מובנת הרגישות של חברי ההנהלה הציוניים. היה חשש, שפרופסור ברודצקי ביטאו כחוזר מלונדון, שמא הלא-ציונים מארגנים את פילוג הסוכנות כשעה זו ממש. על כך זכה לתשובה חריפה של הקסטר, שתקף את הפוליטיקה הערבית של ההנהלה, המתעלמת מהישגיו של מאגנס.⁹⁸ הכירור התקיים בסוף אפריל, תחת הנהלתו התקיפה של בן-גוריון. האווירה המשתקפת מן הפרוטוקול קרובה יותר לחקירת נאשם מלכירור ענייני, ונראה שמאגנס היטיב לתארה בפני הוועדה לחקירת היחסים עם הערבים.⁹⁹

בעוד בן-גוריון ושרת מרסנים, ביד חזקה ובתקיפות, את "מרד" הלא-ציונים בארץ, פעל וייצמן נמרצות כדי לעצור בעד מאגנס ותומכיו הגלויים והסמויים מלחבל בתוכנית המדינה היהודית. האיש החזק במימסד היהודי בלונדון היה סוחר-זהב, מן העסק המשפחתי של משפחת סמואל ומונטגיו. הקולונל אלים אוסמנד ד'אביגדור גולדסמית' היה רב-פעלים בציבור היהודי ובבניין ארץ-ישראל. כאיש צבא אמין, שזכה במלחמת-העולם הראשונה בשני עיטורי גבורה, נתוספה עוד עטרת לסמכותו ולמישקלו כאיש ציבור. זמן-מה שימש כיושב-ראש "ועד הצירים היהודיים" ואף בתפקיד יו"ר משותף של הנהלת הסוכנות המורחבת. ב-1938 עמד בראש החברה היהודית להתיישבות (יק"א). ד'אביגדור היה האיש הנאמן על וארבורג בקייץ 1937, כאשר דרש מווייצמן לנהל משאומתן עם אנשי המופתי בלונדון. עתה דרש וייצמן מד'אביגדור לחדול מכל פעולה מדינית שיש בה כדי להקשות על יסוד המדינה.

חליפת המכתבים ביניהם בנושא זה נתמשכה שבועות אחדים. ד'אביגדור לא היה האיש שישמע הטפת-מוסר מאנשי "אסכולת מלצ'ט", כפי שכונו בולזול בלונדון נאמני וייצמן במנצ'סטר. על מכתבו הראשון של וייצמן (מיום

95. בן-גוריון אל מאגנס, 24.2.38, שם. וראה גם דברי בן-גוריון בישיבת ההנהלה מיום 3.4.38, פרוטוקולים.
96. פרוטוקולים, שם, 6.3.38.
97. ראה דבריה שם, וכן מיכתבי שרת אליה, בימים 4.3.38, 29.4.38, אצ"מ, S25/2690a.
98. חוזר ברודצקי מיום 7.3.38, תשיבת הקסטר, 23.3.38, העתק למאגנס, ארכיון מאגנס, P3/821.
99. פרוטוקולים, שם, 24.4.38, גירסתו של מאגנס: הוועדה לחקר היחסים, שם, S25/200.

31.12.37) הוא השיב במענה לשון חריף, וביקש מווייצמן שלא לטשטש את המחלוקת הפנימית: "איני חושב שצריך לחזור על הסיבות המשפיעות על אלה מאיתנו המתנגדים ללאומיות היהודית, וכתוצאה מכך ליסוד מדינה יהודית עצמאית: הן כבר ידועות לך היטב.¹⁰⁰ וייצמן רתח, ותשובתו היתה בוטה לא פחות. האשליה שמתפחים הלא-ציונים בדבר הסכם עם הערבים, פירושן לדון את הישוב להוות מיעוט נצחי.¹⁰¹ דברים מפורשים יותר אמר כאשר ד'אביגדור הגיש לעיונו מיכתב שעמד לשלוח לשר-המושבות, ובו הצעה אלטרנטיבית לחלוקה. וייצמן ודאי לא היה האחרון להבחין בקירבה שבין הצעות ד'אביגדור לקאנטוניזציה להצעות שהעלה נורי אל-סעיד בעת ביקורו בלונדון. הוא הפציר בד'אביגדור לחדול מן העניין, "כיוון שהדבר ינוצל על-ידי יריבינו במימשל. הם יסתמכו, בצדק, על דעתם של אישים נכבדים ביהדות אנגליה, וישתמשו רק בצד השלילי של הצעותיכם."¹⁰²

דברים אלה היו אמורים כלפי הלא-ציונים בכללם. מייד לאחר השיחה עם שר-הבריאות, אליוט (שבה נודע לו על דיון קבינטי בשיחת מאגנס-נורי אל-סעיד על מיעוט יהודי), כתב וייצמן לפרידה וארבורג, אלמנתו של פליקס, ותבע ממנה בתקיפות לפעול להפסקת יוזמותיו הפוליטיות של מאגנס, הגורמות נזק למדיניות המוסמכת.¹⁰³ מיכתב נוסף בעל תוכן זהה כתב וייצמן לסול שטרזק, יו"ר ועדת הביצוע של הוועד היהודי האמריקני. כמו בעבר, החשיב וייצמן את מאגנס כנציג מוסד זה בארץ, וסבור היה שיוכל לקראו לסדר באמצעותו.¹⁰⁴ ושוב כמו בעבר – "קבוצת וארבורג" לא התכחשה למאגנס. פרידה השיבה לווייצמן: "[...] התייעצתי עם ד"ר סירוס אדלר (נשיא הוועד) כי אתה מבקש להטיל עלי אחריות שאיני מוכנה לקבל." היא הודיעה שקראה את תזכיר מאגנס לסוכנות על פרשת חיימסון-ניוקומב וגלגוליה, וזה מאיר "באור שונה לחלוטין את הצהרת חבר הקבינט (אליוט) כאילו מאגנס מוכן למעמד מיעוט ליהודים." פרידה הדגישה כי היא ממשיכה להתחזק בדיעותיו של בעלה המנוח, שהקמת מדינה קטנה בארץ-ישראל עומדת בסתירה לעשרים שנות מאמצי הבניה בארץ זו. היא קבעה ששאלת ארץ-ישראל קשורה בפתרון המשבר הבינלאומי, וזה יבוא רק משתיפול ממשלת האליפאקס-צ'מברלין.¹⁰⁵ במלים מפורשות אלה הובלט הניגוד התהומי שחצה את העולם היהודי. וייצמן עוד תלה תקוות רבות בהאליפאקס בשבועות הראשונים למינויו – אך כבר הבחין

100. ד'אביגדור אל וייצמן, 17.1.38, אצ"מ, Z4:17058.

101. וייצמן אל ד'אביגדור, 3.2.38, שם.

102. וייצמן אל ד'אביגדור, 20.2.38, ג"ו.

103. וייצמן אל פרידה, 24.2.38, ג"ו.

104. ב"1.4.38 רשם מאגנס ביומנו הקלנדרי: "וייצמן כתב לפרידה 'to call me off'. הדבר נודע לו מהקסטר, והנימה מלגלגת. היומן בתיק ארכיון מאגנס, P3:971.

105. פרידה אל וייצמן, 18.3.38, ג"ו.

בדיסאינטגרציה של ממשלת צ'מברלין, ובנטייתו של האחרון לפשרה עם היטלר. הדבר שפרידה וחבריה בניו-יורק ציפו לו כלגאולה – הדחת סיעתו של צ'מברלין – משמעו לגבי ווייצמן קץ טראגי של התקופה הירואית שנפתחה בשיתוף-פעולה עם באלפור.

גם שטרוק הגן על מאגנס, ואף שלח לו העתקי ההתכתבות עם ווייצמן, כדי שיוכל להשיב על ההאשמות.¹⁰⁶ שטרוק הבהיר לווייצמן, שכתמיד, מאגנס אינו דובר ונציג רשמי של הוועד, אולם דעתו מקובלת, ויש אמון מלא בטוהר כוונותיו ומעשיו. פרידה רשמי של הוועד, אולם דעתו מקובלת, ויש אמון מלא בטוהר כוונותיו ומעשיו. פרידה רשמי של הוועד, בעיקר זה האחרון, טענו שהתמיכה במאגנס בארצות-הברית מקיפה חוגים רחבים מן הוועד עצמו. זה היה אות אזעקה לווייצמן. הוא ראה כיצד מתמוטט מערכת שיתוף-הפעולה שבנה בין הציונות לאנגליה, והגה באפשרות להפעיל את יהדות ארצות-הברית נגד מישטר בריטי עויין. אולם, התפוררות שיתוף-הפעולה עם הלא-ציונים במסגרת הסוכנות אימה על האפשרויות הפוליטיות בארצות-הברית. אנשי הוועד הבחינו בדאגתו זו, ובהתכתבות בינם לבין עצמם הירכו להתמרמר על כך שתמיכתם הפינאנסית נדרשת, אך אין משתפים אותם בהכרעות המדיניות.¹⁰⁷

אנשים אלה עמדו על סף תמיכה גלויה במדיניותו של נורי אל-סעיד ומדריכיו במישרדי-החוץ הבריטי, גם כלי תיווכו של מאגנס, אולם הם היו שקועים במאבק על המנהיגות בוועד עצמו (לאחר מות וארבורג), מכדי שיוכלו לעצב מדיניות אלטרנטיבית משלהם ולנצל באפקטיביות את חולשת ווייצמן.¹⁰⁸ לונשטיין, שהיה אחד האישים הנמרצים והקובעים באותה קבוצה, לא יכול להימנע מלהודות – ככל שאהד את מאגנס ומטרותיו, והסתייג מווייצמן – שיש טעם בטיעונו של ווייצמן, כי מאגנס דן את הישוב היהודי להוות מיעוט נצחי. מסקנתו היתה שלהבא יש להקפיד יותר בניסוח הסכמים עם הערבים.¹⁰⁹ הפצרותיו החוזרות של ווייצמן במיכתביו לשטרוק ולאחרים, לשמור על חזית יהודית מאוחדת במאבק על עיצוב גבולות המדינה היהודית, נפלו על אוזן לא שומעת. דרוש היה זעזוע נורא וחזק ממלים כדי שהוועד היהודי האמריקני יסיר את הוטו ויתמוך בלב שלם בעצם הרעיון של מדינה יהודית. גם כאשר קרה הדבר, אחרי שמונה שנים, העדיפו רוב חברי הוועד מדיניות ומנהיגות אלטרנטיביות לווייצמן.¹¹⁰

106. ההתכתבות בין מאגנס לשטרוק בהקשר להתכתבות שטרוק-ווייצמן, יעתיקי התכתבות זו, בחיידים מארס יוני 1938, ארכיון מאגנס P3 1100.

107. סלימן לונשטיין אל שטרוק, 13.5.38, וכאיתו עניין גם במיכתבו של שטרוק אל ווייצמן, 18.5.38, העתקים למאגנס, שם.

108. הדים קלושים להתמודדות זו מצויים בתיקי מאגנס. אחדים מראשי הוועד ביקשו ממאגנס לחזור לארצות-הברית ולעמוד בראש, אך הוא סירב. ראה חליפת מיכתבים הקסטר-מאגנס (26.7.39, 9.11.39 בהתאמה) שם, P3:1099.

109. לונשטיין אל שטרוק, שם, שם.

110. י. גורני, שותפות ומאבק, תליאביב תשל"ז, עמ' 130-140. הפניה לעניין זה מצויה

במהלך שנת 1938 המשיכו נציגי המוסמים של היהדות הלא-ציונית בפעולה עקיבה לביטול ההחלטה על יסוד המדינה. בינואר, כתב הקסטר, הנציג הוותיק של הוועד היהודי בסוכנות למאגנס, כי יש להקים ועדה מטעם הלא-ציונים כדי לכפות הסכם עם הערבים.¹¹¹ הקסטר שיתף בדיונים על פתרון כפוי גם את אדווין סמואל ואת הקונסול האמריקני בירושלים, ודסוורת. הקסטר הסביר כי יסוד מדינה יהודית יפגע במעמד היהודים בארצותיהם, וכי המדינה המיועדת תישא את חותמם של יהודי מזרח-אירופה המדוכאים וינהשלים מבחינה חברתית.¹¹² שומעיו הסכימו עימו. הראשון, בן הנציביה-העליון לשעבר ופקיד בכיר בממשלת המנדט, היה מככרי הלא-ציונים הפעילים בארץ. השני, ערביסט פרנץ-האשמי (בניגוד לרוב הערביסטים במחלקת המדינה) היה יו"ם הקשר בין מאגנס לנורי אליסעיד, והתמיד ביוזמת מעין זו, חדשית לבקרים.¹¹³ מההטפה לפתרון כפוי ועד ברכה על הספר הלבן במאי 1939 המרחק היה רק כפסע, ואומנם, הלא-ציונים עשו גם צעד זה במיעדו.

בחודשים הבאים, ממאוס 1938 ועד צאת השנה האזרחית, המשיך מאגנס בפעילות פוליטית אינטנסיבית ועקבית, לפי הקו שאימץ לעצמו מאז התפרסם דו"ח הוועדה המלכותית: הכשלת יסוד מדינה יהודית. תפנית מהותית חלה באופי מאמציו אלה. בראשית התקופה (יולי 1937 עד פברואר 1938) הושקע כל מרצו בגיבוש אלטרנטיבה משותפת עם מנהיגים ערביים. לאחר "אי הכנות" עם נורי אליסעיד כמעט ונמנע מלהיפגש עם מנהיגי הצד השני. הוא קיים קשר עם ד"ר טנוס, במישרין או באמצעות הבישוף. מטנוס נודע לו שנורי אליסעיד מכחיש מכל וכל כאילו היוות על עמדות מאגנס למשרד-החוץ או לכל גוף אחר.¹¹⁴ הקואליציה שניסה להקים התמוססה, ושקדנותו הרבה ברישום ותיוק כל שבר הגיג, בדל רעיון ופיסת נייר, מאפשרת עיקוב פרטני ומאלף אחר התפוררות החבורה ואובדן האמון ההדדי בין חבריה.¹¹⁵

עד פרסום דו"ח יודה הכיר מאגנס בהעדר תוכנית פוליטית פוזיטיבית של מתנגדי המדינה היהודית, וידע שהם יכולים רק להמתין לתוצאות השליליות של פעולתם המתמדת למען התמוטטות תוכנית החלוקה. בדרך, המשיך לתרום חלקו להתמוטטות זו, בעיקר על-ידי ניסיון להשפיע על מדינאים בריטיים, ולא על ערבים או יהודים. בהקשר זה יש לראות את מגעיו וקשריו הטובים עם כמה

בתעודה שפירסמתי במאמרי "יהודים נגד מדינה יהודית", "חיתום" מס' 40, 2.10.81.

111. ארכיון מאגנס, P47, יומן קלנדר, (להלן: יומן קלנדר), רישום מיום 7.1.38.

112. רישום שיחה של יודסוורת עם הקסטר ואדווין סמואל, במכתב הקונסול אל מורי, מיום

United States, Department of State. *The Foreign Relations of the* 19.2.38

United States, Diplomatic Papers 1938 (להלן: מיסמכס) Vol. 2, p. 900

113. רישום שיחה בבית הקונסול ביום 5.9.38, ארכיון מאגנס, P3 1100.

114. טנוס אל הבישוף, 11.4.38, העתק למאגנס, תיק חיימסון.

115. ראה במחקר המקורי, עמ' 112-113.

מאנשי ועדת וודהד, להם הגיש מאגנס תזכיר מפורט, שעיקרו הצעה לשימור הקליפה של המלצות ועדת פיל, תוך שינוי מהותי של המדיניות.¹¹⁶ לפחות להצלחה אישית זכה מאגנס בנסינונו להשפיע ישירות על שר המושבות. הוא שלח למקדונלד את תזכירו לוועדה, בצירוף מיכתב המציין שאם כי מסגרת החלוקה מחייבת בכל פניה לוועדת החלוקה – הוא ממליץ לזנות מסגרת זו ולמצוא פתרון בהתאם ל"פורמולה" הידועה לשביתת-נשק. הוא חזר על הדברים, שעוררו תרעומת קשה מצד ההנהגה הציונית כאשר הודלפה שיחתו עם נורי: אם תתקבל הצעתו, יתמכו בה יהודים בעלי השפעה בארץ ובחולל ובאמצעותם חושג תמיכת הסוכנות.¹¹⁷

מאגנס הציע, במיכתבו לשר, לבוא ולהיפגש עימו בלונדון, אולם מקדונלד דחה את ההצעה באדיבות מופלגת.¹¹⁸ אנשי משרד המושבות המובסים, ובכללם מקדונלד ומקמייכל, שהיו נאמנים לתוכנית המדינה היהודית עד שהוכתה מבחינה פוליטית, הבהירו למאגנס את מעמדו. את קרב המאסף הם לא התכוונו לנהל תוך מגע עם האידיאולוג של המחנה היריב, אלא עם מנהיגיו הפרגמטיים. מקדונלד וחבריו הועמדו תחת לחץ שהפעילו אישים בעלי מישקל בפוליטיקה הבריטית, יהודים ולא יהודים, לשתף את מאגנס – ולא "את אלה מאסכות הלורד מלצ'ט" – בדיונים על עתיד ארץ ישראל, אך הלחצים נהדפו. מבחינתם, נועד מאגנס להישאר בצל.¹¹⁹

שתי קואליציות – התנגשות חזיתית

כאשר בחר מאגנס לחזור ולהיות האידיאולוג של התקרבות והבנה בין יהודים וערבים, ולא מדינאי מבצע, בחר לא רק לפי שיקולו האישי. אין ספק שהכיר כמיגבלות כישוריו המעשיים. הוא גם תיעב בכנות את דרכי הפוליטיקאים המקצועיים, שלהם פינה את מקומו.

שניים מהם, הלורדים סמואל ולויד, שעד כשולן מאגנס האצילו סמכותם מרחוק, התמסרו החל מאביב 1938 לפעילות אינטנסיבית. שניהם ביקרו בחודש מארס במזרח התיכון ונפגשו עם אישים יהודים, ערבים ובריטים. ביניהם היו גם נורי אל-סעיד והנציב העליון החדש, מקמייכל.

116. התזכיר לוועדת החלוקה מיום 27.7.38 וההתכתבות הקשורה בו מצויים בארכיון מאגנס, P3/1115.

117. מאגנס אל מקדונלד, 22.9.38, חליפת המיכתבים והעתקיה מצויה שם, P3/1100 ובתיק משרד המושבות ג"מ, C0733/371:15/56/86. לפני משלוח המיכתב (ב-5.9.38) שוחח מאגנס עם הנציב העליון, מקמייכל, על תוכנו, וזה דיווח על השיחה לשר (שם). המיכתב של מקמייכל למקדונלד מבהיר היטב את תכלית התזכיר של מאגנס, כפי שפורשה למעלה.

118. מקדונלד אל מאגנס, 4.10.38, שם.

119. ב. האנקוק אל מאגנס, 9.12.38, ארכיון מאגנס, P3/1115.

הסיבה למעורבותם של מתנגדי המדינה היהודית בדרג בכיר עליידי נוכחות פיסית נעוצה בהצלחות החשובות שנחלו המצדדים בהקמת המדינה. המחלקה המדינית בראשות שרתוק הצליחה לגבש מדיניות משותפת עם רוב ממשלות המדינות הגובלות באיזור.¹²⁰ באפריל 1938 כתב לשרתוק יועצו המדיני ליאון כהן: הגיע הזמן ליוזם מדיניות אקטיבית יותר כלפי הערבים הפלסטינים: "עד כה, כל מאמצינו היו מרוכזים כלפי לבנון וסוריה [...] ויש תוצאות יפות." לדעת כהן איפשר המצב בין ערביי הארץ פעולה כלכלית ומדינית קונסטרוקטיבית, וציין ששוחח על כך עם אליהו גולומב, והם שירתטו הצעת פעולה.¹²¹ לא היתה זו פעם ראשונה שיועציו של שרתוק הפצירו בו לפעול לשילוב הפלסטינים בהסדר מדיני, ולהיענות בכך לדרישה תקיפה ועקבית מצד יריבי החוסינים לשתופות ותיאום כינון של שתי מדינות בארץ־ישראל. "משה! – חובתי להזהירך" – כתב דוד הכהן, כמנהג מזגו הסוער – משלא נענו כלל שאלותיו החוזרות מה ישיב למנהיגי האופוזיציה בצפון הארץ שפנו אליו כדי לתאם ולתכנן מערכת יחסים עתידה. הוא הזהיר שאם יידחו, לא יוכלו לעמוד מול הטרור החוסיני.¹²² לעומתם, דווקא מאגנס התייאש באותה עת מהסיכוי להסכם. בעבר, הירבה להפגש עם ערבים משכבות ציבור שונות, ואף התמיד בכך בימי מאורעות הדמים שליוו את התגבשותן של שתי הקואליציות שנערכו להכרעה בשנים 1937–1938. הוא התאכזב מהמשכילים, בני הדור הצעיר, והצטער על שמידת האומץ הציבורי שהם מגלים אינה מגיע כדי קורטוב "מתבוננת המדינית", כפי שפירש את הסכמתם לעמדותיו.¹²³ הפסימיות שלו היתה עמוקה, והוא אמר לקונסול האמריקני: "באשר למנהיגות של ערביי ארץ־ישראל, אינני רואה אור בקצה המנהרה."¹²⁴ ברור, שאם אליהו גולומב וחבריו השכילו לראות אור, היה זה מפני שהפנו מבטם בכיוון אחר. הערבים שיצרו עימם קשר היו קורבנות הטרור של החוסינים, ולא יוזמיו. טרור פנימי עניינו ככלל, השלטת מיעוט על רוב, אך מאגנס, בעשרים שנות מעורבותו בפוליטיקה הארצישראלית שלל קשרים עם ערבים שהציגו אלטרנטיבה לחוסינים. היתה בכך הקבלה מסויימת לעמדתו של בן־גוריון אשר סבר גם הוא שהמופתית הוא מנהיג אותנטי יחיד בין הערבים. זו הסיבה שמנהיגות הרוב, אשר נשאה עיניה לשיתוף עם הסוכנות, ומחמת הטרור נחשבה לאופוזיציה, נדחתה על הסף. שרתוק לא השיב

120. קיומה של קואליציה ציונית־ערבית־בריטנית המנוגדת לקואליציה שאירגנו הלא־ציונים, כבר נרמז למעלה. צעדים ראשונים לחקר התגבשותה עשיתי במחקרי "מיפגש התנועות הלאומיות בארץ־ישראל", שהתפרסם באופן חלקי ומקוצר ב"רבעון ירושלים", מס' 25, סתיו 1982 (אנגלית). וראה גם פרקים בספרי "מיפגש בצומת" בעיקר עמ' 30–52.

121. ל. כהן אל מ. שרתוק, 21.4.1938 אצ"מ, S25:2960b.

122. ד. הכהן אל מ. שרתוק, 27.10.1937, אצ"מ, S25 3052.

123. יוזם קלנדרר, 30.4.38, וכמקומות אחרים.

124. רישום שיחה בבית הקונסול, 5.9.38, ארכיון מאגנס, P3:1100.

ככתב ליועציו, ורק רשם בשולי מיכתבו של ליאן, "נשוחח על זה". תוכן שיחתם לא ידוע, אם אומנם שוחחו בנושא – אך ידוע שבן-גוריון הטיל וטו על תיאום ושיתוף עם ראשי האופוזיציה מעבר לרמה של קשרי מודיעין. תחילה טען שהם רודפי-בצע ולא-יוצלחים.¹²⁵ אך לאחר שהללו הקימו, כמעט בכוח עצמם, את "כנופיות השלום" והזפו את הטרור החוסיני והאסתקלאלי, העלה בן-גוריון שיקולים אחרים לנמק את התנגדותו, והללו יידונו בהמשך.

הקואליציה הציונית-ערבית-בריטית על בסיס תוכנית פיל-קופלנד נרקמה בדרג של יחסים עם מדינות. היחסים עם עבר-הירדן, שנקטה עמדה פומבית בעד חלוקה והסכם, מוסדו בקביעת נציגים מואמנים.¹²⁶ ווייצמן, אישית, הירבה להתראות עם אישי-צמרת מצרירים, אולם ההנהגה המצרית היתה בעמדת המתנה בשאלת ארץ-ישראל. מאישים כממשלת נחאס שמע ווייצמן במפורש שיעדיפו מדינה יהודית בגבולם המזרחי, ודי להם בגבול עם מדינה ערבית אחת, לוב ממערב, אך לא יוכלו לנקוט עמדה פעילה ופומבית, מסיבות פנימיות.¹²⁷ השיתוף עם ממשלת סוריה, עד עצם פרסום הספר-הלבן, היה אמיץ ביותר, אולם לא הגיע לכדי תכנון מדיני משותף שימצא ביטוי במהלכים פורמאליים בדרג ממשלתי. מישור הפעולה המשותפת היה מודיעיני בעיקרו, והתרכז בהכשלת תוכניות המופתי ותומכיו.¹²⁸

כהדגמה לסוג הדיווחים שהתקבלו במחלקה המדינית, מובא כאן תוכן שיחה בין איש המחלקה, נחום וילנסקי, לבין פארס נימר, מוותיקי התנועה הלאומית הערבית, שגלה מסוריה ויסד עיתון בקאהיר. פארס נימר התיימר לבטא, כשיחה עם נציג הסוכנות בקאהיר, את הלכי-הרוח הנפוצים בחוגי ממשלות ערביות, ואולי אף היטיב לבטאם. הוא אמר לוויילנסקי ש"סוריה ולבנון, אף הן (כמצרים), מצפות בחוסר סבלנות לפתרון בעיית פלסטין, כיוון שחוסר הביטחון הכללי פוגע באינטרסים שלהן, מכל בחינה אפשרית. לבנון תולה תקוות רבות כמדינה היהודית העתידה, מנקודת-ראות מדינית וכלכלית גם יחד. באשר לסוריה, ניתן לו להבין שחוגי הממשלה בדמשק רואים את הבריחה המתמשכת של הון צרפתי מארצם כדאגה רבה, והם מצפים ליצירת מעמד קונסטיטוציוני בפלסטין כדי להציע לבנקים בתל-אביב להשקיע הון יהודי בסוריה."¹²⁹ בין שנימר היה שליח

125. ד. בן-גוריון, זכרונות, ד', עמ' 472.

126. כתבי-ההסמכה של נציג המלך, מיום 25.12.1936, ראה ארכיון ההגנה, תיק כר-צכי 10-9.

127. פרוטוקולים, 17.12.1937. וראה גם רישום שיחה של וייצמן עם אורמסבי-גור על עמדת

נחאס פחה, 25.2.1938, (גנוז וייצמן), ומיכתב של וייצמן אל שקבורו, 19.12.37.

והשווה: י. פורת, ממהומות למרידה, תל-אביב 1978, עמ' 275.

128. תיעוד המגעים עליפי תיקי הארכיון הציוני: י. עבאדי, "הסוכנות היהודית והגוש הלאומי הסורי" עבודה סמנריונית בשיעורי "יחסי ישראל-ערב", אוניברסיטת חיפה, אורנים 1979.

129. וילנסקי אל שרת, 25.11.37, ג"מ, ניירות ל. כהן, הטיבה 68, תיק 20.

של עצמו ובין שהיה שלוחם של גדולים ממנו – הוא היה מעורה דיו בתיים הפוליטיים של המזרח, כדי שלדבריו יהא מישקל. באשר למדינה היהודית הבדיל נימר בין העמדה החיובית המפורשת בלבנון לבין הערפול ששרר בסוריה. הבחנה זו תואמת את התמונה המצטיירת ממיסמכים שנחשפו בתיקי המחלקה המדינית.

בראש לבנון עמדה קואליציה מארונית-מוסלמית אשר חששה מפני מדינה ערבית בגבול הזרומי. מנהיגיה היו הנשיא אמיל אדה – ששוחח על כך עם ווייצמן – וראש-הממשלה חיר אלדין אל אחדב, שעלה ירושלימה לתיאום עמדות עם שרתוק.¹³⁰ השיחות הכלליות עם מנהיגי הלבנונים עברו כבר לפסים מעשיים, כאשר הוצב סימן-שאלה – גם בין מצדדי המדינה היהודית בקבינט הבריטי – בדבר הכללת הגליל במדינה זו. היה צורך דחוף לקבוע עובדות התיישבות באיזור שבין כפר-גלעדי לנהריה. על-פי המלצות הוועדה המלכותית נכלל שטח זה, שהיה מאוכלס ערבים בלבד, במדינה היהודית. הסוכנות תיכננה הקמת שני ישובים באדמות חנוטה – חניתה ואילון. שיתוף-פעולה עם ממשלת לבנון היה חיוני משתי בחינות: מכחינה מדינית, כדי להוכיח לממשלת המנדט שהעליה אינה פוגעת באוכלוסייה ערבית סמוכה; מבחינה בטחונית, כדי לערוב ליחסי שכנות טובה. שיתוף-פעולה זה הושג בעת ביקורו של ראש-ממשלת לבנון בירושלים. הפגישה בינו לבין שרתוק התקיימה בביתו של פחרי נשאשיבי, המנהיג המתבלט באותה משפחה, עם דעיכתו האיטית של ראעיב. פירוש הדבר היה, שלפחות חלק מן המנהיגות הפלסטינית צידד בהסדר על יסוד חלוקה. תיאום העמדות סוכם, והוחלט על חליפת מיכתבים בין הנהלת הסוכנות לממשלת לבנון, כדי להציגה בפני שלטונות המנדט. נוסף לכך, ניתנה הסכמת הסוכנות לסייע ליסוד עיתון בבירות, שיבטא את מחייבי ההסכם היהודי-ערבי בקרב המוסלמים.¹³¹

במארכ 1938 יצא אליהו ששון לביירות כדי להמשיך במגעים לביצוע התוכנית המשותפת. הוא הביא עימו את הסכום המובטח ליסוד העיתון. אך בפגישה עם ראש-הממשלה שמע נעימה חדשה. אחדב, שקודם לכן היה להוט לשיתוף-פעולה מרחיק לכת יותר משהסוכנות היתה מוכנה להסתכן בו (כפי שהסביר שרתוק לפחרי), היה עתה זהיר ומהסס. הוא הצביע בפני ששון על כך שמילא את חלקו בהסכם, והוראותיו למושל דרום-לבנון יש להן חלק בעובדה

130. על הצד הנוצרי של הקואליציה, ופגישות מנהיגיו המדיניים והדתיים עם המחלקה המדינית, ראה אילת, שיבת ציון וערב, עמ' 294–314. אילת מתעלם מן הצד המוסלמי. על כך, ראה שרת, יומן מדיני, תל-אביב 1970–1974, כרך ב', עמ' 37 ואילך, 79 ואילך, 85 ואילך.

131. מיכתבו של אחדב אל שרתוק (בצרפתית). על נייר רישמי של ממשלת לבנון, ראה אצ"מ, S25/5581. תרגום המיכתב, וההסכמה מראש לתוכנו, ראה שרת, יומן מדיני, שם. מיסמכים בקשר להסכם על אדמות חנוטה, אצ"מ, תיקי אוסישקין, A24/19 (1916).

שחגיגתה עלתה על הקרקע ללא תקלות מן הצד הלבנוני. אולם הסוכנות, לדעתו, לא גילתה החלטיות ותושיה בכיצוע מדיניותה. היא לא הצליחה להזיז את ממשלת לונדון מעמדתה ההססנית. הרמז של אחדב לששון היה חד-משמעי: על רקע התעמולה נגד מדינה יהודית, גם במפלגתו שלו, ועל רקע והעדר מדיניות החלטית לביצוע החלוקה – הקשר עם הסוכנות נעשה מסוכן. כמדינאי היודע להבחין בין מישאלות-לב לעובדות, יכול אחדב להבחין שהסוכנות אינה שולטת במצב – קודם-כל משום שלא הצליחה לגבש אחדות כלל-יהודית. הוא סיפר לששון, שהיתה לו הזדמנות מאלפת לעמוד על כך. "בירכת הדת (כינוי-קוד לחיר אל דין אל אחדב) מסר שהיתה לו שיחה עם הבארון מוריס רוטשילד על השאלה הארצישראלית. הבארון מתנגד לתוכנית החלוקה, וחושש שמא תקום במדינה היהודית ממשלה סוציאליסטית בנשיאותו של ד"ר ווייצמן. הבארון סיפר לו כי בין היהודים נמצאים רבים המתנגדים לחלוקה. המחייבים הם רובם פועלים המבקשים להתנשא."¹³² בעדינות ביקש ראש-הממשלה מנציג הסוכנות, שזו תקדים ותערוך את ביתה, לפני שייחתם הסכם שיסכן את מעמדו (ואומנם כהונתו לא ארכה זמן רב לאחר מכן).

בכך מתקשרת פרשת ההסכם עם ממשלת לבנון בפרשה הנידונה כאן. מוריס דה-רוטשילד, בנו של "הנדיב הידוע", עמד בראש הענף הצרפתי של משפחת רוטשילד. הוא היה באופוזיציה לממשלת ארצו (ממשלת כלום) וגם לנציגות הנבחרת של העם היהודי כלפי מוסדות בינלאומיים – הסוכנות. כמסורת הבית, הוא היה אדם בלתי-מפלגתי, והעדיף התנגדות מעשית על הבעת דעות פומביות. העובדה שהבארון יצא לארצות הלבאנט כדי להרתיע מדינאים ערביים בכירים משיתוף-פעולה עם ההנהגה הציונית, דבר הנעשה בתנאים רגילים על-ידי שליחים – מעידה שמנקודת-ראות של אנשי "הגטו המזוהב" סכנת ההסכם היתה מוחשית. זהו גם פשר מעורבותו הגוברת של סמואל. הרברט סמואל נטל חלק עיקרי בעיצוב הטאקטיקה החדשה של הלא-ציונים. הוא היה גם האחראי הישיר לדחיקתו של מאגנס לשולי הפעילות, לאחר כשלון שיחותיו עם גורי אל-סעיד.

סמואל הגיע לירושלים במחצית מארס ונועד לשיחה עם מנהיגי הלא-ציונים (מאגנס, י. סימון, הקסטר, סנטור ושלזינגר). לדבריו, הידיעה שמספר מנהיגים ציוניים (קבוצת אוסישקין!) יסכימו להסדר אלטרנטיבי לחלוקה על יסוד הסכם זמני (בהתאם ל"פורמולה") – מעוררת תקווה חדשה. הוא סיפר לחמישה על תוכניתו להיפגש עם ערבים בעלי השפעה, שלפי הערכתו ניתן לשכנעם. הסיטואציה הבינלאומית – המשיך סמואל – תרכך את התנגדות הערבים לפשרה. ואף הצטרפותו של הלורד ווינטרטון לממשלה תסייע, כיוון שהוא תומך בתוכנית. סמואל, שבעבר סירב להצטרף לגילויי-זעזע משותפים בענייני ארץ-ישראל, היה מוכן לחתום עם אישים נוספים על הצהרה פומבית של מתנגדי

132. ששין אל שרת, 26.3.38, ארכיון דב"ג, 3-0136072.

החלוקה על יסוד הסכם עם הערבים. לדעתו, להצהרה כזו תהא השפעה על ממשלת אנגליה, שלא התחייבה סופית לחלוקה. יותר מכל החשיב סמואל שיחות עם בתי המלוכה הערביים:

In order to influence the Arab Princes towards intervention on that basis, some one should visit them after having first had the assent of H.M.G. But the persons interviewing the Arab Princes, not having credentials, would have no influence, and they might run the risk of being denounced as traitors.

בדבריו אליו רמז סמואל למאגנס – שכבר הציע עצמו בעבר לפגישות רמות-דרג – להימנע מכך.¹³³

סמואל לא מיעט בערכו של מאגנס, בשיקול-דעתו או במידת השפעתו בקרב יהודי אמריקה. הוא דיווח למאגנס על פעולותיו, ועצם פגישתו עם נציגי היהדות האמריקנית בירושלים מעידה שהיה שותף להערכה הרווחת שלאמריקנים הכוח והכסף לשנות את עמדת המנהיגות הציונית. דיעה זו היתה יסוד לפעילותו של הבישוף האנגליקני, אשר סמואל התראה עימו בראשית ביקורו זה בירושלים.¹³⁴ השניים נועצו בדבר האופן של חידוש שיתוף-הפעולה בין הנציב בדימוס למופתי לשעבר. לאחר חילופי-דברים בנושא זה נפגשו הבישוף וסמואל לשיחה עם הנציב העליון, מקִימיכל, לשיחה שפרטיה לא נחשפו.¹³⁵

לפי קטעי ידיעות ממקורות שונים – ברור שמקִימיכל וסמואל לא הגיעו לכלל הבנה. מקִימיכל, נאמן למדיניות מישרדו, שלל מגעים עם המופתי ואנשיו. סמואל, שהרגיש עצמו חופשי לנהל מגעים עם מי שיחפוץ, החל להיפגש עם ראשי החוסינים בארץ. עד מהרה חש בהתנגדות פעילה של הממשלה. יום קודם לפגישתו עם הלא-ציונים בירושלים (13.3.38), ירד סמואל לסעוד בחברת מוזמנים על שולחנו של אסמעיל אל חוסיני ביריחו. הוא הפציר בנוכחים להעדיף הסכם עם היהודים על חלוקה. במהלך הפגישה נועדו המארח ואורחו בארבע עיניים וסמואל ביקש "לדרוש בשלומי" של המופתי – ובמלים אחרות, להעביר לו מסר.¹³⁶

ביקורו של סמואל הפך להיות אירוע חברתי בין הערבים. נועדו עימו מנהיגי ירושלים, עזה וחברון. הממשלה פעלה לצימצום היקף הפגישות, ולדעת סמואל הממשלה היא שמנעה את פגישתו עם אחד המנהיגים רבי ההשפעה, עבד אל

133. מיזכר סימין על שיחה עם סמואל ביום 14.3.38, ארכיון מאגנס, P3/1097. וראה גם, יומן קלנדרי מאותו יום.

134. נבנשו אל מורי, 31.3.38, ארה"ב, מסמכים, עמ' 917.

135. יומן קלנדר, 14.3.38.

136. א.ח. כהן, מפי "עובד", 17.3.38, "יל"ע, אצ"מ, S25/10098. הצעה מפורטת של תוכנית סמואל הובאה אל המופתי על-ידי שני אנגלים, דניאל אוליבר וחבר הפרלמנט פלצ'ר. שם, 25.4.38.

רחמן אל תגי' 137 (בעל קרקעות רבים מאיזור רמלה, שהיה חבר המועצה המוסלמית העליונה). כעבור שבוע (19.3.38) התראה סמואל עם הנסיך מוחמד עלי באלכסנדריה. הנסיך הביא עימו לפגישה את עוני עבד אל האדי, וכמו בהודמנויות אחרות שבהן פעלה הקואליציה היהודית-ערבית במצריים להכשלת החלוקה, נכח גם בפגישה זו עורך-הדין היהודי אלכסנדר (שכפה על ווייצמן את השיחה עם שהבנדר). סמואל היה שבע-רצון מתוצאות השיחה – כפי שכתב למאגנס – אף כי הדיעות בה נחלקו: הנסיך קיבל את "הפורמולה" על בסיס החתירה לפדראציה, אך עבד אל האדי התנגד לכל צורה של הסכם זמני. 138 המכתב מלמד על יחסו של סמואל אל מאגנס – כאל שותף פעיל, שההתייעצות עימו חשובה. יש בכך אישור לרישום של מאגנס ביומנו על הסכם עם סמואל בדבר המהלכים הבאים. 139

בשובו ללונדון, הגיש סמואל תזכיר לשרי-המושבות (עדיין אורמסבי-גור) ובו הצעה מפורטת לנסיגה מתוכנית החלוקה, וגיבוש אלטרנטיבה לפי הצעות "קבוצת מאגנס". סמואל הציע לשר – מתוך הכנה שכל עוד קשורה הממשלה בתוכנית החלוקה אין היא יכולה לבדוק בשטח תוכנית אחרת – להשתמש בשירותים הטובים של מדינאים בריטיים המעורים בענייני המזרח. שליחים בלתי-רשמיים אלה עשויים הו, לדעתו, להשפיע על ערביי ארץ-ישראל לקבל את "הפורמולה" באמצעות כתי המלוכה הערביים. 140 מבלי שהדבר נאמר במפורש בתזכיר, ואולי לא בשיחה שקדמה לו, ודאי שסמואל התכוון לשליחים כמותו, או כלורד לויד שערך באותה עת סיור מקביל במזרח. סיורו של לויד כבר הוזכר למעלה, וכך גם עצתו של רנדל להאליפאקס להיעזר בו לגיבוש אלטרנטיבה. אך מעט נחשף בעניין מטרתו ומהלכו של ביקור זה, ומידת התיאום בין לויד לסמואל היא בגדר תעלומה. המחלקה המדינית של הסוכנות ביקשה, ללא תוצאות מרשימות, לפענח תעלומה זו. מעבודת המודיעין שלה התברר שהתיאום אומנם קיים, ומדובר, מצד שניהם, באותה תוכנית. 141

באביב 1938 פרש אורמסבי-גור ממישרד-המושבות. אותותיה הברורים של מלחמה אירופית מתקרבת ואזעקות חוזרות של מישרד-המלחמה והחוק מפני מרי כולל של המורח המוסלמי בשעת מצוקה – ריככו גם את מישרד-המושבות.

137. שם, 9.5.38.

138. ה. סמואל אל מאגנס, מקאהיר, 20.3.38, ארכיון מאגנס, P3 1098.

139. ימין קלנדר, ברישום על השיחה ב-14.3.38: *Come to understanding on Formula and of action among Arab Princes*

140. על הגשת התזכיר ונסיבותיה, ראה הערה 17 במאמרי, הציניית (מאסף ר').

141. אצ"מ, S25 2960h, מציי מיסמך סתום, ללא ציון מחבר ותאריך. זהו דין-וחשבון, כנראה ממקור בחצרו של האמיר עבדאללה, יבו תיאיר הפגישה בין האמיר ללורד לויד. המיסמך קושר את פעילות נודי אליסעיד, מאגנס, סמיאל ולייד, רמו אחר לתיאום מצוי במכתב של חייסטון למאגנס, מ-3.3.38, בו היא מודיע על כואם של סמואל לויד למזרח, ומציון שישוחח עם שניהם, תיק חייסטון.

התייצבותו לימין תוכנית המדינה היהודית נעשתה פחות נחרצת. פקידי המישרד נמנעו עדיין מכל דיון עם גורמים חיצוניים על אלטרנטיבות. לא כך נהג שר המושבות החדש. מלקולם מקדונלד הבהיר לווייצמן, בסידרת שיחות שקיים עימו בקיץ 1938, שקיימת אפשרות של הסתלקות מן התמיכה במדינה. הוא אמר שבמיקרה זה יציע ועידת שולחן-עגול בין מנהיגים יהודים וערבים, ויתנגד ליסוד מדינה ערבית או לקביעת מעמד של מיעוט פרמננטי ליהודים. ספק אם ווייצמן היה מופתע, כאשר שמע ממקדונלד שההצעה המתקבלת על דעתו הנה "הפורבולה" (10:40% שנים) "אשר הלורד סמואל דן בה עם כמה מנהיגים מוסלמים"¹⁴². ווייצמן היטיב להכיר את מלקולם משנים עברו כדי להעריך שהנסיגה היא מצידו "ריאל פוליטיק" ולא מישאלה. ברות זו כתב לבן-גוריון על השר החדש, וכינהו "משענת קנה רצוף"¹⁴³.

חודשים רבים נאבק ווייצמן במאגנס ובסמואל, ועתה התממש החשש שדירבן אותו במלחמה זו. הוא שמע מפי חבר הממשלה המופקד על ביצוע המלצות ועדת פיל רמזים ראשונים על דיון קבינטי בתוכניות יריביו. ווייצמן תבע הגשמה נמרצת ומיידית של המדיניות המובטחת, והכיע דעתו שההכרעה לגבי העמדה הערבית נתונה בידי אבן-סעוד. הסיכוי להיעזר בו – אמר ווייצמן למקדונלד – מותנה בשינוי היחס העויין של הממשלה כלפיו ובהימנעות מטיפוח יריביו.¹⁴⁴ ווייצמן גייס נימוקים מדיניים וצבאיים בזכות דבקות בתוכנית המדינה היהודית, ולא נרתע מלאיים על השר במרי יהודי.

אפילו ראה ווייצמן מהרהורי ליבו ושגה באשליה בקשר לאבן-סעוד – אפשרות הטעונה בדיוק בפני עצמה – הרי לעצם תביעתו המתמדת לשינוי היחס כלפיו היתה משמעות פוליטית בזירה הבריטית.¹⁴⁵ בזירה המזרח-תיכונית, פירוש המדיניות שצייד בה היה פשוט: כנגד הקואליציה שגיבש נורי אל-סעוד לא ניתן לעמוד, אלא כאשר בראש הקואליציה היריבה יעמוד מן הצד הערבי אבן-סעוד. מבחינה ציונית הוא לא ראה כל מניעה לככר שיתוף-פעולה עם מלך-מידבר זה, על-פני שיתוף עם מתחרהו ההאשמי.

הערכתו של ווייצמן את יחסי הכוחות בעולם הערבי היתה מציאותית. האלימות המכוונת פנימה של המנהיגות הפלסטינית על רוב זרמיה הביאה

142. תזכיר שר המושבות לממשלה על שיחת עם מנהיגים יהודיים וערבים, 21.8.38, ג"מ CAB24, CP190(38).

143. 21.8.38, ארכיון דב"ג.

144. ראה הערה 142 וכן שיחה עם אורמסכינגר 25.2.38, ג"מ.

145. היוזמה לפעילות ווייצמן למען העדפת אבן-סעוד עליידי הממסד הבריטי באה מצד בן משפחת המלוכה, הלורד אתלון (Earl of Athlone). שרתוק אל לוריא, 22.7.38, אצ"מ A24.19 (1916): ווייצמן אל מקדונלד, 24.7.38, Z4/17069. נראה בהרחבה, "מיפגש בצומת", עמ' 63–75. והשווה גירסה שינה, פירת, "ווייצמן, פילבי וצ'רצ'יל נוכח אבן-סעוד ורוחולט", 1937–1943, הציונות, מאסף ט', תל-אביב 1984.

לשיתוק כמעט מוחלט של כל יוזמה מדינית שאינה מוכתבת על-ידי המיליטנטים והבלתי-מתפשרים בוועד הערבי העליון. עצם ההזדקקות לאליומות יכולה לרמוז לכך שמישקלם של הנכונים לפשרה בקרב האיכלוסיה הפלסטינית לא היה קטן, ואולי אף לא היוו מיעוט.¹⁴⁶ הזרם המיליטנטי ביסס את מהלכיו על סיכוי למלחמה באירופה והתמוטטות האגף המזרחי של האימפריה הבריטית. השותפים המסורתיים של האימפריה בעולם הערבי היו בדפנסיבה. מערכת יחסים חדשה, שמרכזה בריאד, חייבה יציקת תוכן וצורה שונים ביחסים עם הערבים. זה היה הרקע להצעות ווייצמן ובעלי-בריתו במימסד הבריטי, שמפני יחסי הכוחות וסדרי העדיפויות במימשל, נפלו על אוזן לא-שומעת.

השקפות שני המדינאים הבכירים בעולם היהודי, ווייצמן וסמואל, הצטלבו רק בנקודה אחת: כל אחד מהם היה משיכנע שבידי ממשלת בריטניה הכוח לכפות על הערבים אותה מדיניות שעליה המליץ. סמואל סבר שניתן לאלץ את החוסנים לשביתת-נשק על-פי ה"פורמולה" שניסח.¹⁴⁷ גם הוא, כחבריו בלונדון, ירושלים וניו-יורק, שלל כפיית מעמד של מיעוט פרמננטי על הישוב היהודי; וגם הוא, כמותם, סבר שיש להטיל הסדר כפוי על שני הצדדים. ברם, בהתמודדות שלאחר הנסיגה מתוכנית פיל-קופלנד נפלה קורבן דווקא הסתייגותם בעניין מעמד המיעוט. אזהרתו של ווייצמן במכתב לד'אביגדור, שיטלו רק את החלק השלילי בהצעות הלא-ציונים – אזהרה זו התממשה. ובכל-זאת, המשיכו סמואל, ולא-ציונים בכירים ממנו במימסד הבריטי, להשתתף בהתייעצויות ממשלתיות ונטלו חלק בניסוח המדיניות שהתגבשה בספר-הלכן.

מסיעים במחנות היריבים

המחנות היריבים, בכל אחת מן האומות המעורבות, היו נתונים בפעילות קדחתנית בשבועות האחרונים שלפני פרסום דו"ח וודדה. רבים שיערו מראש מה תהיינה המלצותיו, אם כי חברי הוועדה הקפידו על סודיות מוחלטת, גם בפני השר שהיווה כתובת להמלצותיהם העתידות לבוא.¹⁴⁸

והנה, דווקא בשעה זו של טרם הכרעה, נתגלו בקיעים בהנהגות שתי הקואליציות היריבות, ובעיקר בין ווייצמן לבן-גוריון. הקרע נסב על התגובה הראויה להמלצות הצפויות של הוועדה. ווייצמן היה פסימי, וכבר בספטמבר

146. על תוכן הפשרה הרצוי לא היה קונסנזוס בין הפלסטינים הנכונים לפשרה. חלקם צידד ב"פורמולה" של סמואל וחלקם בחלוקה. וראה בעניין זה גם דעתו של מוחמד אל אונסי, 18.3.38, ארכיון דב"ג, 0136057. פלסטינים-נוצרים פעלו בחוגי הכנסיה האנגליקנית נגד כינון מדינה ערבית. ראה מכתב פרופ' ל. גמיר אל קרויזר, 7.10.37 אצ"מ, A312/355, אך התנגדותם לטרור מיסלמי לא הביאה ליצירת ברית עם הציונים.

147. בהקשר זה יש לראות את מכתבי אל שרי-המושבות מיום 17.10.38, בו שירתט מחדש את הקווים למדיניות אלטרנטיבית לאחר סיום עבודת הוועדה, והציע לכנס ועידה עם מנהיגי הערבים לפי המתכונת של ועידת קאהיר ב-1920. ג"מ, ארכיון סמואל, תיק 20.

148. שיחה בין וודדה למקדונלד, 16.8.38, ג"מ (P190 (38), CAB24.

העריך שבא הקץ לשיתוף-הפעולה בין התנועה הציונית לבריטניה, ומאמצות-הברית יש לנהל את המאבק נגד האימפריה. הערכה זו התגבשה אצל ווייצמן במשך תקופה ארוכה, מאז מינוי ועדת וודהד, ללא רציפות פרסונאלית מן הוועדה המלכותית. הוא ראה בכך פגם חמור, וציפה לתוצאות עוינות למיפעל הציוני. מעמדו של מאגנס איפשר לו לעקוב אחר התפתחות זו בהלך-רוחו של ווייצמן, והוא היה שותף פעיל בהכשלת המיפנה הציוני כלפי ארצות-הברית. מאגנס קיבל משטרק את העתק מיכתבו של ווייצמן מה־19 באפריל 1938, ובו מובעת דאגה חמורה מן המגמה המסתמנת בממשלת בריטניה להסתלק מהתחייבותה לבית לאומי, ומצויין ההכרח לשמור על חזית יהודית מאוחדת באמריקה כדי להיאבק במגמה זו. ווייצמן התייחס לסיוע שנתן מאגנס לאוייבי הציונות במימשל כאל פרי של "דילנטיות", ולא של כוונה.¹⁴⁹ כזכור, קריאתו של ווייצמן לאחדות לא הרשימה את ראשי הוועד היהודי. באוגוסט 1938 הם עשו הכנות לנצל את שהותו של אחד מחבריהם רבי ההשפעה – בן וו. כהן – בלונדון, כדי להבהיר למימשל את עמדת היהדות הלא-ציונית. מאגנס נתבקש לתדרך את בן כהן ולהציגו בפני אישים מתאימים בלונדון, המעוררים בשאלת ארץ-ישראל, ערבים ו"פרו-ערבים".¹⁵⁰ ווייצמן הבחין במשמעות ביקורו של בן כהן בלונדון ועשה מאמץ בהול להיפגש עימו מייד עם בואו.¹⁵¹ הוא אמר ששוחח זה עתה עם ציונים אמריקניים על המדיניות שיש לנקוט באם תציע הוועדה הצעות שהציונים לא יוכלו לקבלן:

In that eventuality he thought the principal office of the Zionist Organization would have to be moved to America and American leadership constituted. He did not think he could effectively lead the Organization if it had to adopt a policy of non-co-operation if not open antagonism to the British. – – Weizmann was eager to know what help could be obtained from America with Britain.

149. בסיום מיכתב בן ארבע עמודים, שבו ניתח את פעולת מאגנס והוצאותיה הצפויות, כתב ווייצמן לשטרק: "[...] אסור לנו להרשות שהחזית המשותפת שלנו תשובר על-ידי האינטליגנטים של אויבינו וקוצר-הראית של בעלי כוונות טובות, אך חסרי כינה, במחנה שלנו. שיקולים אלה הנחמני בפניתי אליך בבקשה שתעשה כל אשר תוכל למען הישארותנו מאוחדים." העתק למאגנס בחיק חיימסון.

150. מאגנס הכין עבור בן כהן, מבחירי יועציי של רוזוולט, שני תזכירים על המצב הפוליטי, ושלת מירושלים מיכתב-המלצה למוסא חוסיני, לויטרפילד (מוועדת וודהד), לבישוף האנגליקני ששהה אז בלונדון, ולאחרים. התזכירים והמיכתבים הם מיום 1.9.38, ארכיון מאגנס, P3:1115.

151. בן כהן שלח מלונדון לניו-יורק שני דו"חים שהעתיקיהם הועברו אל מאגנס, ארכיון מאגנס, P3:1115. אלה הם שני מיכתבים אל רוברט סולד, מן ה-5.9.38 (שיחה עם ווייצמן) וה-12.9.38 (כולל שיחה עם בן-גוריון). הציטוטים להלן הם משני המיכתבים, בהתאמה.

ווייצמן ידע, כמובן, מי הם בני חוגו של כהן ולאיזה עיניים יגיע הדיווח על דבריו, ויתכן שלכך התכוון. כהן לא הסתיר ממנו שהוא חולק על הערכותיו ועל מדיניותו. להפתעתו, מצא הפרקליט מארצות-הברית את בן-גוריון במצב-רוח שונה לחלוטין: *He is hopelessly uncompromisingly and almost fanatical-ly for partition*. כיוון שהבריטים ייאלצו להציע הצעות רצויות ליהודים: "אין הם יכולים להילחם הן כיהודים והן בערבים", רשם בן כהן מפיו. להבדיל מווייצמן, לא היה בן-גוריון מודאג, אם בנסיבות כאלה המדינה שתוצע תהיה קטנה מזו שהציעה ועדת פיל. הוא סבר שגבולות החלוקה יהיו נוחים להגנה לעומת המאמץ הבטחוני הנדרש מהישוב בתנאי המנדט. מבעד לדברי החזון של בן-גוריון על שלום איזורי, הבחין כהן בכוונתו לשלום לאחר שהערבים ינסו כוחם במלחמה ובתקוותו לגרור את בריטניה למעורבות צבאית לצד המדינה הצעירה. הוא חשב זאת לחלום בהקיץ.¹⁵²

כפי שעשוי היה בן-גוריון לקוות, חוזקה עמדתו על-ידי אחד מראשי המתנגדים לצינונות, הלורד לוי, ששינה לפתע טעמו והיה מוכן להסכים ליסוד ישות מדינית ליהודים בארץ-ישראל. לויד ניסה, בחודש ספטמבר, ליצור קשר עם ההנהגה הציונית באמצעות חיימסון, ולהיוועד לשיחה פרטית בביתו עם מנהיגים יהודיים וערביים, אך ווייצמן התעלם ממנו ומשליחו.¹⁵³ בן-גוריון, שידע על יוזמתו החדשה של חיימסון, עקף את ווייצמן וקבע פגישה עם לוי, בהסתמכו על הזמנה נושנה. השיחה התפתחה באופן מפתיע. לויד העלה את אפשרות התיווך של אבן-סעוד ובן-גוריון שלל אותה בחריפות, "משום שהערבים הפלסטיניים לא ישלמו עימו". בן-גוריון הגן על ההשקפה שהתיווך צריך להיות האשמי. נראה שדברי בן-גוריון סיפקו את לוי, והוא גילה לו שהשתכנע בצורך להקים מדינה יהודית. "מה שאני עומד להציע הוא חלוקה למעשה, אך לא אקרא לכך חלוקה אלא פדראציה עם הארצות השכנות."¹⁵⁴ בן-גוריון הסכים, והציע שתהא

152. בן-גוריון הזכיר את השיחה בכמה מיכתביו, למשל, אל שרת, ביום 18.9.38, ארכיון דב"ג. באותו שבוע הועתק כיומן מיכתב, כנראה אל ברל כצנלסון (או לקצנלסון, שהיה שליח מפא"י באירופה), ובו קבע בן-גוריון שאין מקום לפסימיות כאילו "דבר המדינה נכשל, ואיני רואה – לפי שעה בכל אופן – כל צורך לחשוב על אלטרנטיבה". שם, 8.9.38, על האפשרות שהחלוקה תכשיר כיבוש צבאי של כל הארץ, כתב בן-גוריון לבנו עמוס כבר ב-5.10.37. ראה בן-גוריון, מיכתבים אל פולה ואל הילדים, תל-אביב 1968 (להלן: בן-גוריון, מיכתבים), עמ' 13–211.

153. חיימסון אל נ. לאסקי, 10.11.38. העתק למאגנס, ארכיון מאגנס, P3:1115. הפרשה גרמה להתרוצצות פנימית בקרב הלא-ציונים האנגליים, והקולונל קיש ניסה לתווך ביניהם לבין ווייצמן. ראה תזכיר של קיש מיום 15.9.38, אצ"מ, S25/2960b, וכן חליפת מיכתבים בין קיש לווייצמן אצ"מ, Z4/17218.

154. תזכיר בן-גוריון על שיחה עם לוי, ביום 25.10.38. הדפסת סטנסיל. ההעתקה כאן, מן הטופס המצוי בארכיון ההגנה, תיק בן-צבי, 9–10.

זו פדראציה של ארץ־ישראל, עבר־הירדן ועיראק. לויד מצידו הסכים שבך גוריון צודק בהסתייגותו מאבן־סעוד. השניים נכנסו לדיון בפרטים וסיכמו שיש להיפגש שנית, והפעם עם ווייצמן. (עתה לא חיכה לויד לתיווך של חיימסון. בנוכחות בן־גוריון יצר קשר טלפוני עם ווייצמן והזמין לסעודה).¹⁵⁵

האם תיאם לויד את עמדותיו החדשות עם בעלי־בריתו הישנים, ועם מי מהם? המקורות שנחשפו אינם מאפשרים מתן תשובה על כך. אי אפשר שלא להבחין בקירבה שבין הצעותיו החדשות של לויד (שכנראה לא היו ידועות לחיימסון) לבין התוכנית הגדולה לפדראציה, שנידונה בין מאגנס לנורי אל־סעיד. דומה שיש הד לצעות אלה בדברי סנטור בדיון המדיני בהנהלה בראשית אוקטובר. היתכן שנורי אל־סעיד הסכים עם לויד בדבר המיפנה החדש? אל־סעיד שהה בלונדון באוקטובר¹⁵⁶ ושוחח עם שר־המושבות מקדונלד. הפעם הוא לא היה נוקשה בשלילתו את רעיון החלוקה. כאשר הסביר לו מקדונלד מדוע אין הממשלה מתכוונת להפסיק את העליה, או לכפות מעמד של מיעוט על היהודים במדינה ערבית, כהצעתו, העלה נורי אל־סעיד טענה חדשה: אם כבר מבצעים חלוקה, הרי החלוקה של פיל אינה הוגנת. הוא צייד בהסכם יהודי־ערבי אך אמר שהציונים הם בלתי־מתפשרים, וכי הוא עצמו ניסה להידבר עם ווייצמן, ונכשל.¹⁵⁷

מכאן שאין לבטל את האפשרות שאומנם היתה הידברות בין לויד לנורי אל־סעיד, לפני שיחתו של הראשון עם בן־גוריון, והזכרת שמו של אבן־סעוד היתה מיבחה שבן־גוריון עמד בו לשיעור רצונו של לויד. מכל מקום, בן־גוריון הוסיף להיות נאמן לאוריינטציה ההאשמית במדיניותו הערבית, גם בתהפוכות הרבות שחלו סמוך לאותה שיחה. אם התכוון לויד למה שאמר, ולא היתה זו הערמה ומתק־שפתיים בלבד, כפי שחשש ווייצמן, הרי הוא נפרד בכך ממדיניותו של הרברט סמואל. יחסו של לויד לרעיון המדינה היהודית היה פרגמטי, וקשור באריתמטיקה של יחסי כוחות פנים־ערביים. סמואל פסל את רעיון המדינה היהודית מנקודת־מוצא אידיאולוגית, הנובעת מאינטרס בקיום התפוצה היהודית.

155. תזכיר בן־גוריון, שם. פגישת ווייצמן-לויד התקיימה ב־28.10.38, בהשתתפות בן־גוריון והקפיטן וינגייט. תזכיר בן־גוריון על שיחה זו מצוי גם הוא בחיקי בן־צבי, שם.

156. הוא נלווה אל ראש־ממשלתו ושר־החץ, תופיק סויד, בכמה משיחותיו. פקיד משרד־החץ, בתכתובת פנימית, תהו מה מעשיו של נורי אל־סעיד בלונדון, וציין שהדבר אינו ברור להם. הם שקלו מחדש את רעיון הפדראציה שהעלה, והחליטו להסתפק ביחס חיובי כללי ולא להתערב, בהנחה שדיון מחדש בפדראציה יעורר מחלוקת פנים ערבית. הם חששו פן מחלוקת זו תפגום בכושרו של נורי אל־סעיד לסייע בחידוש הקשרים עם הוועד הערבי העליון, לאחר פרסום זו"ת וודהד, שלדעתם יביא לשנוי דראסטי במדיניות. העריות באנגלית ואחרים, 29.9.38, ג"מ, 10:31 E5677.

157. תיק השיחות עם נורי אל־סעיד, במישרד־המושבות, חסום לעיון. תמצית השיחה שהובאה כאן, מקורה בהעתק למישרד־החץ, 11.10.38, ג"מ, E5924/10:31. במיסמך לא נזכרו השיחות עם מאגנס וסמואל.

בעניין זה חלה אצלו הקצנה, לעומת שנות העשרים, וזו באה לביטוי מובהק במכתב למאגנס, מספטמבר 1938. הוא שלל את המונח "דוֹלֵאוֹמוֹת", שמאגנס השתמש בו באורח בלתי מתאים ובלתי מובן לציבור בריטי:

The Turkish word "Millet" would probably convey what you have in mind, and the nearest word to it in English political usage is not "nationality" but "Community".¹⁵⁸

אל שוללי המדינה היהודית הצטרף בשלב זה גם וינסטון צ'רצ'יל. במאמר שהתפרסם בשניים מעתוני ביוורברוק (רשת שנקטה עמדה אנטי־ציונית קיצונית), קרא צ'רצ'יל לשביתת נשק בארץ־ישראל, על פי תוכנית זהה לתוכנית מאגנס־סמואל.¹⁵⁹

צ'רצ'יל הפר את הבטחתו לווייצמן להימנע מפעולה נגד המדינה. הפיתוי להכות בממשלת צ'מברלין מאגף זה – שעה שהפופולאריות שלה היתה בקו עליה לאחר ה"שלום" של מינכן – היה פיתוי עז; ווייצמן שוב לא היה אותו איש רב סמכות והשפעה המסוגל להטות את המדינאות הבריטית לצידו. הגימה החדשה בדברי צ'רצ'יל החרידה את בן־גוריון, שהנטייה לצד יריביו המסורתיים של ווייצמן קירבה אותו למנהיג זה. במכתב לחברי ההנהלה הציונית זיהה בן־גוריון את רעיונותיו של סמואל מאחורי מאמרו של צ'רצ'יל: "גם 'ידידנו' צ'רצ'יל, שיצא היום במאמר גדול נגד חלוקה ובעד המשכת המנדט, מציע 'לתת לערבים הבטחה חגיגית – אשר תוכנס, אם אפשר, להסכם שהיהודים והערבים יוזמנו לחתום עליו – שהמיכסה השנתית של העליה היהודית לא תעלה על כמות ידועה לכל הפחות במשך עשר השנים הבאות.' זהו רעיונו של סמואל, והחוגים העויינים אותנו עושים עכשיו מאמצים גדולים – וכמה יהודים מסייעים להם – להביא את הממשלה לידי קביעת אחוז סופי של הישוב היהודי, אשר עליו אין לעבור. אין זה עדיין קו הממשלה, אולם סכנתו רבה וחמורה. קו זה אומר למעשה מיעוט נצחי."¹⁶⁰

158. במישפט הבא, המסיים את מיכתבו, קובע סמואל: "הדבר החשוב הוא להכיר בכך שהתנאים של הארץ אינם מאפשרים חלוקה גיאוגראפית לאיזורים: אבל חלוקה לפי קווים קהילתיים אינה רק פריקטית, אלא גם הכרחית." סמואל אל מאגנס, ארכיון מאגנס, 28.9.38, P3/1100, עם העתק לי. סימון. יתכן שפירוש מישפט זה, באותה עת, הוא שבכל־זאת היתה הידברות והסכמה בין לוי, נורי אל־סעי וסמואל, אך אין לכך כל עדות מסייעת.

159. דיילי טלגרף, מורנינג פוסט, 20.10.38.

160. מיכתב להנהלה, 20.10.38, אצ"מ, S25:1481. בן־גוריון ידע שהסיבה להתנגדותו של צ'רצ'יל אינה ידידות לציונות אלא חשש מפני המליטנטיות שלה. ראה מיכתב לעמוס, מיום 28.7.37: "התנגדות צ'רצ'יל לחלוקה [...] מטעם אימפריאליסטי. הוא סבור [ובצדק!] שהמדינה היהודית תקים צבא חזק, מזויין במיטב הנשק, והערבים לא יוכלו לעמוד נגדו. והיהודים, לאחר שיהיו חזקים, לא יסתפקו בגבולות הצרים שיש להם, ויתפרצו לתיך השטחים הבלתי מפותחים – ולאנגליה יהיו צרות חדשות." בן־גוריון,

פירושו המחמיר של בן-גוריון לעמדת צ'רצ'יל נתגלה עד מהרה כמוצדק. אם יש אמת במה שסיפר צ'רצ'יל לידידיו הציונים, ב-1937, כאילו בעדותו בדלתיים סגורות בפני ועדת פיל (עדות שלא נכללה בפרוטוקול!) תבע עליה בהתאם לכושר הקליטה הכלכלית וחתירה לרוב יהודי,¹⁶¹ הרי מקץ שנה ומחצה היה רחוק מתביעה זו. צ'רצ'יל החליף את הקריטריון הכלכלי לעליה במקסימום פוליטי, שהיה מאז ראשית המנדט אימת התנועה הציונית.

בוויכוח הפרלמנטרי על ד"ח ודהדד המשיך צ'רצ'יל לנגח את תוכנית החלוקה. הפעם הרחיק לכת וסתר את הפירוש הציוני למונח "כושר קליטה כלכלית", שנקבע בספר-הלבן שלו, משנת 1922. מונח זה שימש בסיס למאבק הציוני על שערים פתוחים. עתה הודיע צ'רצ'יל שהפירוש הציוני נטול יסוד: "בשעה שקבעתי את המסבע של כושר קליטה כלכלית לא נתכוונתי – אם זכרוני אינו מטעני – להוציא מן הכלל נימוקים אחרים. ברור שאת כושר הקליטה צריך לפרש לאור המצב המדיני הכללי בארץ."¹⁶²

כיוון שוועדת ודהדד עצמה התלבטה בפירוש הספר-הלבן של צ'רצ'יל, ונושא זה היה שנוי במחלוקת בין-מישרדית – בא צ'רצ'יל והכריע לצד מישרד-החוק, והזמין ספר-לבן חדש, שיפרש מהם התנאים לעליה. הזמנה זו היתה מפורשת עוד יותר בהמשך נאומו: "הבה נקבע תוכנית לעשר שנים, אם אפשר, בהסכמתם של כל הצדדים [...] עיקרה של התוכנית, ששיעור העליה היהודית במשך עשר השנים הבאות ייקבע במספר מסוים, שמקץ עשר שנים לא ישנה במידה מכרעת את שיווי-המשקל בין האוכלוסים היהודיים והערביים [...] נצדק בהחלט אם נחליט עכשיו שהעליה היהודית לארץ-ישראל לא תהיה בשום תקופה קטנה מריבוי האוכלוסים הערביים [...] לפי שיטה זו יוכלו לעלות 30–35 אלף לשנה." הנאום היה רצוף דברי ידידות ליהודים, והבטחות לעתיד – אחר עשר השנים. במקביל, היו בו איומים כלפי הערבים: "אם הערבים לא יקשיבו לעצותינו, ולא יקבלו שום הצעה (נגשים את המדיניות) עליידי ציוד הישוב היהודי כנשק טוב,

מיכתבים, עמ' 185–188. צ'רצ'יל ובן-גוריון לא ניחשו אלא ידעו איש את עמדת מישהו, ולפי הערת הסוגריים של בן-גוריון, הוא הצדיק את סברתו של צ'רצ'יל, אך לא את מסקנתו.

161. גבריאל כהן, "צ'רצ'יל ושאלת ארץ-ישראל", ירושלים תשל"ז. (להלן: כהן), עמ' י"ב (העדות שמורה בבית הלורדים ונבדקה).

162. נאום צ'רצ'יל בבית-הנבחרים ב-24.11.38. תורגם במלואו ב"דבר", 6.12.38, ותרגום זה מובא כאן (המקור נבדק). אירע אשר אירע לזכרונו של צ'רצ'יל, הפירוש הבינלאומי המוסמך של ועדת המנדטים, ליד חבר הלאומים, היה זהה לפירוש הציוני. כאשר קבעה ממשלת המנדט מקסימום פוליטי ב-1 באוגוסט 1937, חיוותה ועדה זו את דעתה השלילית באופן מידי והודיעה ש"הוועדה רואה חובה לעצמה לציין סטייה זו מהעיקרון, שאושר עליידי מועצת חבר הלאומים ושלפיו תהא העליה נקבעת בהתאם ליכולת הקליטה הכלכלית של הארץ." חוות-דעת של ועדת המנדטים מיום 18.8.37, תרגום מרחביה, שם, עמ' 467.

ועלידי כך שהשלטון הבריטי בארץ-ישראל יישען בעיקר על כוחם הצבאי של היהודים. זמובן הדבר שאם יסרבו הערבים לכוא להסכם כלשהו לא תוטל עוד שום הגבלה שרירותית על העלייה היהודית.”

דברי צ'רצ'יל הראשונים עלו בקנה אחד עם תפיסתו של מאגנס: דבריו האחרונים עם זו של בן-גוריון כפי שהביעה שבועות אחדים קודם לכן, כשיחה עם בן כהן. בן-גוריון רשאי היה לפרש את דברי צ'רצ'יל כהתפתחות התפיסה הצבאית-מדינית ששמע מלויד, ידידו הקרוב של צ'רצ'יל,¹⁶³ אך עד מהרה חזר בו צ'רצ'יל מחלק זה של נאומו.¹⁶⁴ מאגנס יכול היה להתייחס לרישא שבדברי הנואם כאל מסקנה הגיונית מפעולות השיכנוע שלו עצמו, של סמואל, וכמובן – ה"יאהודים" האחרים שאליהם כיוון בן-גוריון את דברי הגנאי שלו.¹⁶⁵ השיחות שקיים מאגנס עם אנשי ועדת החלוקה ועם הנציב העליון חיוקו בו הערכה זו. הארולד מק-מיכל נשלח לארץ-ישראל, במקומו של ווקופ, כאיש המתאים לביצוע מדיניות הממשלה לפי הנחיות ועדת פיל, וכך הבין את תפקידו. אולם בספטמבר 1938 כבר ידע – כרבים אחרים – שהמלצות ועדת החלוקה תהיינה

163. על קשרי לויד-צ'רצ'יל, ראה כהן, עמ' 71. כהן מציין עדויות לפיהן צ'רצ'יל מינה את לויד (במקום מקדונלד) כשר-מישכות (1940) דיוקא בגלל מדיניותו הארצישראלית של האחרון. כלומר, המינוי נעשה מתוך התחשבות בבעיית ארץ-ישראל במקום ראשון, ולא משיקולים שאינם קשורים בה.

אין כאן יומרה לבאר את פשר עמדתו של צ'רצ'יל כלפי המדינה היהודית, נושא המחייב דיון בפני עצמו. כאפשרות לקו ההסבר, אפשר לציין שאת צ'רצ'יל ליוותה דאגה מתמדת ליחסים עם ארצות-הברית. והוא הכיר בהשפעת המימסד היהודי האמריקני על מדיניות זו (ראה חזכירו לממשלה, 25.12.39, המובא במקורי בספרו של כהן, עמ' 25-28). הוא היטיב להכיר את עמדת הלא-ציונים כלפי המדינה, עמדה שהייתה דומיננטית במימסד היהודי בארצות-הברית ובארצו, ופעל בהתאם לה.

164. בשם הממשלה השיב בכיתוב הנבחרים הלורד וינטרטון. הוא הסכים עם צ'רצ'יל בדבר התוכנית לשכונת-נשק, וציין שהיא עצמו הגיש הצעה דומה יחד עם הלורד סמיאל. היא הבטיח שה"פורמולה" תידון בממשלה. באשר לחימוש היהודים כדי להגשים הבטחות להם תיך כפיה על הערבים, אמר המשיב שזהו רעיון שאין הדעת סובלתו. לדבריו, אמר לו צ'רצ'יל שהוא חוזר בו מרעיון זה. ראה "דבר", 27-28.11.38. נאים וינטרטון המלא, שם, 12.12.38; סקירת רקע על צ'רצ'יל והציונות, מיפגש בצומת, עמ' 57-62.

165. הלורד גיימס דה-רוטשילד אמר באסיפה יהודית בלונדון, לאחר הזדעת הממשלה על נסיגה מהקמת המדינה: "מן התבונה שאותם נתינים בריטיים שהם גם יהודים יתמכו בעקרון הפעילות שכריטיניה החליטה עליו, אפילו דבר זה כרוך בווייתורים וקורבנות גדולים. למרות כל הווייתורים והערובות שנעשו לשם הגשמתה של הצהרת באלפור – אין ארץ-ישראל מסוגלת לשמש בית לאומי לכל היהודים הנרדפים או העלולים להיות נרדפים". 26.10.38, טיימס. "דבר" מיום 3.11.38 מוסר שעיתונות ביכרברוק הכליטה את דברי רוטשילד באופן צעקני. לא תמיד המליץ הלורד לנתינים לקבל את עמדת הממשלה. התנגדותו למדינה והמלצות פיל היתה כה תריפה ובוטה, עד שבן-גוריון רשם כוזמן, לאחר אחת השיחות שבה דיבר רוטשילד נגד וייצמן: "שיחה עם גיימס. פחדן, טיפש ומר נפש [...]". "ארכיון דב"ג, יומן, 6.3.38.

שליליות.¹⁶⁶ הוא קיים פגישות רבות עם מנהיגים בארץ, לקראת היערכות מדינית חדשה. שלוש פגישות קיים עם מאגנס. "מה היית עושה לוא היית נציב עליין?" שאל הנציב את נשיא האוניברסיטה, וזה התייחס לשאלה בכל כובד-הראש האפשרי.¹⁶⁷ הוא ניסח את דעתו על מה שניתן לעשות בתנאים החדשים (שבהם ראה פתח תקווה) בשיחות עם הנציב ובמיכתב לעיתונות, למחרת פרסום ההודעה הממשלתית על דו"ח וודהד.¹⁶⁸

מאגנס בירך במיכתבו על מסקנות הוועדה, ובעיקר על הקריאה לוועידה יהודית-ערבית. הוא הציע בסיס לדיון בין הצדדים: חידוש כתב המנדט, שיכלול את העיקרון "שבריתניה נמצאת בארץ-ישראל כדי ליסד בהקדם האפשרי מדינה דו-לאומית בין שני עמים שווים, היהודים והערבים." מאגנס הציע שתי הגדרות מנחות לעיקרון זה: א. דו-לאומיות, הוזה אומר שארץ-ישראל לא תהיה מדינה ערבית או מדינה יהודית, אלא מדינה ארצישראלית. ב. העליה תוסדר כך שבתום עשר שנים יימצאו בארץ-ישראל 800.000 יהודים לעומת 1.200.000 ערבים, היינו יחס של 60:40 אחוז, הדבר הזה יבטל את חשש הערבים שהיהודים יהיו לרוב, ואת חשש היהודים שיהיו למיעוט תמיד. מה יהיה אחרי עשר שנים – לעתיד פתרונים.

מאגנס לא נמנע מלומר מה הם הפתרונים-בעתיד הרצויים מכתינתו: יצירת פדראציה של מדינות ערביות, שארץ-ישראל הדו-לאומית היא חלק ממנה. אז "אפשר יהא לשנות את יחס המיספרים לטובת היהודים." הוא טען שרכים בקרב שני העמים כבר הביעו תמיכה בסידור זה, וכתב: יתכן שהשיחות תיכשלנה, או שלא תגענה לכלל מימוש – ואז יהא על הממשלה הבריטית להטיל פתרון זה בכפיה: "סבורנו שהטלת קו מדינית זה עלידי הממשלה הבריטית צפויה להצלחה מרובה." מאגנס קרא במיכתבו לאנשים "ששתקו עד כה" להרים קולם למען פשרה ופיוס. הוא הביע בטחונו שהצעיתי תתקבלנה בברכה עלידי רוב היהודים והערבים בארץ ומחיצה לה, אם כי תהיה התנגדות של ההנהגות הרשמיות. ספק אם היה יסוד לביטחון שהביע מאגנס. אומנם, אוסישקין בירך, כמותו, על מסקנות הוועדה, ועשה זאת בטקס גדול,¹⁶⁹ אולם הוא לא גילה שום קירבה לרוח ההצעה הדו-לאומית. גם האגף השמאלי במחנה, ששיתף פעולה עם מאגנס בהכשלת החלוקה, התרחק ממנו שעה שהדברים הגיעו לידי עשייה. הנהגת השומר-הצעיר זנה בהצעת יוליוס סימון ומאגנס לפנות בקול-קורא

166. ראה למשל, חליפת מיכתבים בינו לבין שרה-מושבית (31.8.38, 2.9.38), ארכיון טיגרט, קופסא I תיק 5.

167. על השיחות עם הנציב, ארכיון מאגנס, P3:582.

168. טיוטות המיכתב והעתקי בעברית ואנגלית, מיום 10.11.38, ארכיון מאגנס, P3:1100. על ההצתק העברי כתוב 10.10.38, ייש להניח שזו טעות המעתק. לא סכיר להניח שמאגנס הכין את המיכתב בדיוק חודש מראש. המיכתב נשלח ל"דבר", אך לא פורסם.

169. אוסישקין, דברים במושב הוועד-הפועל הציוני בלונדון, נובמבר 1938.

לממשלת בריטניה לייסד בארץ־ישראל מדינה דו־לאומית (A Palestinian State), שתקדם לה שבתת־נשק בת עשר שנים.¹⁷⁰ ומרכזי בנטוב השיב ליוזמים, בשם השומר־הצעיר, והודיע על הסתייגותו מן ההצעה. הוא זיהה מאחוריה את ה"פורמולה" הנושנה של מאגנס־סמואל, ושלל אותה בנימוקים זהים לאלה של ווייצמן, כיוון שראה בה מתכונת לגיכוש הישוב היהודי כמיעוט קבוע.¹⁷¹ על הקריאה בנוסחה הסופי חתמו לבסוף רק הנרייטה סולד, נובומייס־קי, סימון ומאגנס, כפניה לגופים המרכיבים את הסוכנות היהודית.¹⁷²

מעמדו הבכיר של מאגנס בקרב שוללי המדינה היהודית נשמר. מכיוונים שונים – מחוגים ביהדות אנגליה, אמריקה וארץ־ישראל – באה הדרישה לתפוס בוועידת השולחן־העגול, שנקראה עלידי ממשלת בריטניה בדצמבר 1938, והתכנסה בראשית 1939.¹⁷³ בדרישה זו תמכו גם אישים לא יהודים.¹⁷⁴ אולם הגהלת הסוכנות הודיעה לממשלה (אשר רמזה כי בכוננתה להזמין גם אישים וגופים יהודיים נוספים), כי "הדבר אינו בא בחשבון, ויש להפנות את ההזמנה אך ורק לסוכנות, והיא תדאג להזמין את מי שצריך."¹⁷⁵ כנקודה זו התקבלה עמדת הסוכנות על דעת הממשלה. הצעת מועמדותו של מאגנס כנציג הלא־ציונים בשיחות נמקה כנסיונו העשיר כמגעים עם הערבים. יוליוס סימון הזכיר לווייצמן מגעים אלה וציין ששניים מחברי המשלחת הפלסטינית המיועדת, מוסא עלמי ועזת טנוס, קיימו קשרים עם מאגנס.¹⁷⁶ נימוק נוסף היה נוכחותו של נורי אל־סעיד, וידידו הוותיקים של מאגנס, חיימסון, הבישוף וניוקומב, ניסו לקרב את השניים מחדש. אולם נורי אל־סעיד הסתפק בדרישת־שלום מנומסת שהעביר

170. הנוסח הראשון של הקריאה הוכן ב־14.9.38 עלידי סימון והופץ בין השותפים למאבק נגד החלוקה. ארכיון מאגנס, P3: 1100. נוסח זה נשלח גם למרכזי בנטוב, שהיה אחראי מטעם השומר־הצעיר על הקשרים עם קביצת PEC בארץ (י. סימון) ובארצות־הברית (ר. סולד).

171. בנטוב אל סימון 27.9.38, ארכיון מאגנס, P3: 1115. בתיק מצויה חליפת מיכתבים בין בנטוב לסימון ומאגנס, עד מחצית אוקטובר.

172. סולד, מיברק מוצפן לזינגר, פקיד PEC בלונדון, 14.11.38. ארכיון מאגנס, P3: 1100. לא נחשפה השתלשלות נוספת של יוזמה זו. שילה הטיס בספרה (*The Bi-National Idea in Palestine, Haifa 1971*) מצטטת מיברק זה ומייחסת אותו בטעות לפרופ' ארנסט סימון, שלא היה מעורב כלל, שם, עמ' 219.

173. על שיחות השולחן־העגול יש עדויות מפורטות: עדות של שרת, המובאת בספרו של בן־גוריון, "פגישתי", שם, עמ' 214–269 ובספרו "מיכתבים", עמ' 278–301.

174. ביניהם, הבישוף האנגליקני, ראה מיכתבי גראהם בראון לה. סמואל מהימים 19, 29, 12.38, ארכיון סמואל תיק 20. פניה ישירה למקדונלד בדבר הזמנת מאגנס נעשתה עלידי רנקה הנקוק, ראה מיכתבו אל מאגנס, 9.12.38, ארכיון מאגנס, P3: 1100.

175. שרת, יומן מדיני, ג', שם, עמ' 348.

176. סימון לווייצמן, 28.11.38. העתק למאגנס. ארכיון מאגנס, P3: 1100. על ההעתק רשם מאגנס את ספקותיו לגבי האפשרות שווייצמן יסכים.

באמצעות הבישוף.¹⁷⁷

הלא-ציונים לא ויתרו בנקל על קביעת נציגותם העצמאית לשיחות. אנשי הוועד היהודי האמריקני התכנסו בניו-יורק ונתגלעה מחלוקת. מוריס קרפ (חבר הנהלת הסוכנות שמושבו בניו-יורק) היה מוכן לצאת ללונדון, ותמך בו הרב סמואל שולמן, על בסיס מוסכם שהמשלחת היהודית תסרב למעמד של מיעוט ליהודי הישוב. הקסטר היה נרגז, וראה בקרפ אישיות בלתי-רצויה ו"מסוכנת". "מה ההבדל", שאל הקסטר בריתחת הוויכוח עם הרב שולמן, "בין איי-הסכמה לקבלת מיעוט לבין לאומנות, שהרי איי-הסכמות הזו מניחה היעשות היהודי לרוב."¹⁷⁸ לדעת הקסטר, צריך היה הוועד להימנע מלהשתתף בוועידה, אם ההשתתפות כרוכה במשלחת יהודית משותפת, וכיוון שוועידת לונדון תחמוטט, אפשר לסמוך על כך "שהציונים ייאלצו לפנות לקבוצה זו", לכשתבואנה הצרנות.¹⁷⁹

הנטיה בקרב הלא-ציונים היתה להניח להנהגה הציונית ללכת לקראת הכישלון הצפוי בשיחות השולחן-העגול, ולאצלה לקבל הסדר כפוי על-ידי הממשלה הבריטית. משלחת הוועד היהודי האמריקני ביקרה בלונדון בדצמבר 1938, לשיחות עם הלא-ציונים הבריטיים. בראשה עמד ל.ל. שטראוס, והקסטר, שהודיע על כך למאגנס והזמינו לבוא להתייעצות, אך מאגנס סירב.¹⁸⁰ עוד בטרם הגיע מיכתבו של הקסטר שאל מאגנס בעצתו של סמואל, האם רצוי שיהא נוכח בלונדון בעת הוועידה. סמואל השיב לו שהדבר אינו נראה לו ככעל ערך, משום שהעניינים מתפתחים כרצוי, אך יודיע לו אם יחול שינוי.¹⁸¹

מאגנס הסכים לעיקרון החדש של הלא-ציונים, השקטת הארץ על-ידי הסדר כפוי, והחל להטיף לו. מורי, ראש המדור למזרח-הקרוב במחלקת המדינה בווינגטון, אשר ביקר בירושלים בנובמבר 1938, מסר לממונים עליו תזכיר מפורט על שיחה עם מאגנס.¹⁸² "במשך ביקורי הנוכחי בארץ-ישראל", כתב

177. גרהאם בראון אל מאגנס 2.2.39, ארכיון מאגנס, P3:1115 וראה גם חיימסון אל מאגנס, 19.1.39, שם. מאגנס הידיע לבישוף שנסיבותיו ליצור קשר מחודש עם טנום נותרו ללא

מענה. תמצית המיכתב, בשולי המיכתב הנ"ל של הבישוף.

178. הקסטר דיווח על הדיון של הוועד - בו השתתפו, בין השאר, ס. אדלר, ל.ל. שטראוס, והשופט פרוסקאור - במיכתב למאגנס, מיום 31.1.39, ארכיון מאגנס, P3:1099. הרב סמואל שולמן היה חבר מועצת הסיכנות בניו-יורק, ומפעילי הלא-ציונים למען ארץ-ישראל.

179. שם. וייצמן הפציר בהקסטר להשתתף בוועידה, אך נתקל בסירוב מוחלט. שם, 25.20.1.39.

180. הקסטר אל מאגנס, 15.12.38, ארכיון מאגנס, P3:1115. בשולי המיכתב, תמצית מיכתבו השלילי להקסטר.

181. תשובת סמואל למאגנס, 19.12.38, ארכיון מאגנס, P3:1100, לא נתגלה מיכתב מאגנס אל סמואל.

182. תזכיר מורי מיום 29.11.38, ארצות-הברית, מיסמכים, עמ' 989, 990. מטעם כלשהו, העמיד מאגנס פנים כאילו הוא עמד בקשר מיכתבים "במשך רוב השנה החולפת עם נורי

מורי, אירגן לי הקונסול הכללי ואדסוורת פגישות עם חשובי המנהיגים היהודים והערבים. חשוב במיוחד בין הראשונים הוא ד"ר מאגנס. "הדיפלומט האורח הקדיש את רוב תזכירו לפגישה זו. הוא תיאר את מעמדו של מאגנס בישוב ואת ההתנגדות לו בקרב "הציונים הקיצוניים". הלוח שבשיחה היה השקפתו של מאגנס כי שוב לא ניתן להגיע להסדר יהודי-ערבי, עליידי הסכם בין הצדדים. הוא קונן על אפשרות שהוחמצה, אחרי פרסום המלצות פיל, אולם לדעתו, לאחר שהמדר הערבי לבש צורה כה רחבה – אין דרך אלא כפיית הסדר: [...] I am convinced that any settlement that may eventually be made will have to be dictated by the British and imposed by them on both parties to the dispute". מאגנס נשאל, איפוא, מהו הפתרון שלעתה יהיה הכרח לכפותו על הצדדים, ותשובתו היתה: צמצום העלייה על בסיס "הפורמולה" (10/40% שנים). בתום שביתת-נשק ממושכת זו – ניתן יהיה למצוא הסדר לטווח ארוך, שישביע את רצון שני הצדדים.

ימים ספורים לפני שהשמיע מאגנס דברים אלה בירושלים, שמע נציג אמריקני אחר דברים דומים על הצורך בהסדר כפוי מפי נורי אל-סעיד – מעברו השני של המידבר הסורי. נבנשו, הציר בבגדאד, הודיע למורי על שיחות שקיים עם שר-החוץ סוידוי ועם אל-סעיד. שניהם אמרו שהבריטים יצטרכו לקבל כבסיס לשיחות הקרבות "את הגוטה השני או השלישי של חיימסון-ניוקומב" (כלומר, נוסח המופתי או נוסח נורי). שניהם היו סבורים שלמשא-ומתן אין סיכויים רבים, ולבסוף יהא הכרח בכפייה: [...] the British will be obliged to decide and enforce their own policy."¹⁸³ לאל-סעיד, כפי שעלול היה מורי להסיק. ככל הנראה היתה זו השקפה נפוצה למדי, שדגלו בה גורמים שונים, יהודיים, ערביים ואחרים.

להסדר כפוי יש דינאמיקה והיגיון משלו. אין הוא מתמצה בכך שבאמצעות גורם חיצוני כופה מדינאי את עמדתו על ציבור סרבן שהוא מתיימר להנהיגו. אם קבוצה פוליטית נאלצת, מפאת חולשת מעמדה, להזדקק לכפייה חיצונית, אין היא יכולה לצפות שעונש זה יוטל רק על יריביה מבית, והיא עצמה תביע צער ותיטול לידיה את השלטון. מייד לאחר שעזבה ועדת וודהד את הארץ, באוגוסט 1938, החלה קבוצת מאגנס בהכנות ממשיות לחילופי שלטון בהנהגת הישוב. הנחתם היה שצפויה הכרעה חדשה במימשל הבריטי, בניגוד למסורת שיתוף-הפעולה עם ווייצמן, והישוב יאלץ למצוא תמיכה בקרב מתנגדיו הוותיקים. מצד

ועם מנהיגים ערבים אחרים, כולל המופתי הגדול. "עדות זו מובאת בתזכיר בגוף ראשון מפי מאגנס. אין בארכיון מאגנס אף מיכתב ממנהיג או עסקן ערבי, שמקורו בתקופה הנדידה. יש עדויות לכך שמאגנס חיכה למיכתבים שלא הגיעו, ושהמופתי הסתייג מקשר עימו.

183. נבנשו אל מורי, נובמבר 1938, שם, עמ' 988.

אחד ניסתה החבורה להרחיב את בסיס פעולתה הציבורית על-ידי יסוד כתב-עת ופרסום גילויי-דעת הנתמכים על-ידי דמויות מקובלות על כלל הציבור, כהנרייך טה סולד. מצד שני, הרחק מאור הזרקורים, הם תבעו מהנהלת הסוכנות הכרה בכשלונה, שינוי מדיניות, ואוריינטציה חדשה בעולם היהודי והערבי. הם עצמם עוד צריכים היו ללקח ששינוי-ערבים כה קיצוני אינו יכול להיכפות מבחוץ באופן שהם עצמם ייצאו נשכרים ממנו, מבחינה פוליטית.

האיש שהעלה את התביעות לרנוויזה במדיניות היה ד"ר סנטור. מראשית ספטמבר דרש לקיים דיון מדיני בהנהלה.¹⁸⁴ הדיון התקיים באוקטובר, וסנטור פתח אותו בביקורת המדיניות: "ניהלנו כל השנים פוליטיקה ברורה, והיא להרוויח זמן. אני חשבתי את השיטה הזו לנפסדת." הוא הלעיג על הנימוקים להימנעות משיחות עם הערבים מנקודת-ראות זו, וציין שגם אם היו פגישות לא היתה נכונות לקונצסיות ובכך ראה מישגה. שגיאה חמורה נוספת יחס סנטור להנהלה, על שפעלה להביא להתפטרותו של ווקופ. הוא ביקר את ה"שיטה" שהפכה ל"שיגרה", כאילו הבעיה העיקרית שלנו היא נצחונות בפרלמנט הבריטי, ולא הוויכוח עם הערבים. סנטור ציין שיש עתה הצעות ממשלתיות לפגישות עם ערבים מחוץ לארץ-ישראל. על כך הגיב שרתוק כהערת-ביניים, שהוא "מתייחס בשלילה גמורה להצעה הזאת, כשהיא באה מצד הממשלה האנגלית דווקא בשעה זו." סנטור ענה: "יש דיעה שהפניה לאבן-סעוד היא כעין משלחת לורד רונסימן (לצ'כיה), שתתחיל בהצעות-פשרה ותיגמר בכפיה. אני מכין את כל הסכנות הכרוכות בדבר [...] אך מפני שהזמן דוחק אסור לפחד מפני אמצעים דראמטיים כאלה." ברור שבדברים אלה טמון גרעין השלמה, או אפילו איום, בהסדר כפוי, וההקבלה לצ'כיה ימים ספורים לאחר הפקרתה אינה סתמית – כשהיא באה מצד נאמנו של מאגנס (מאגנס עצמו התייחס להסכם מינכן בחיוב, אומנם מסוייג, אך חד-משמעית).¹⁸⁵

בהמשך דבריו חזר סנטור על האלטרנטיבה הידועה שהציעה קבוצתו, והציג את ה"פורמולה" לפי נוסח אוסישקין (כלומר, במיספרים מוחלטים). הוא שב אל חזון הפדרציה ושיתוף-הפעולה הכלכלי, כיסוד להדדיות ושיתוף האינטרסים. כיוון שתוכנית החלוקה – עילת המחלוקת בעם היהודי – עומדת לחלוף מן העולם, "יש צורך בליכוד הכוחות היהודיים". נציגה של הקבוצה, אשר איימה רק שבועות מיספר קודם לכן בפרישה וקיצוץ בעבודת בניין הארץ כתגמול לאי-הסכמה לעמדויתה, השמיע קריאה פאתטית לאחדות: "מחוץ להסתדרות הציונית ישנם כוחות שטרים ניצלנו אותם. הכרחית לנו היום עזרתם של היהודים האנגליים והאמריקאים, וכיחוד יהודים בעלי שם [...] אני מאמין שאם יפנו עתה אליהם, לא יעמדו מן הצד, בתנאי שתהיה תוכנית מוסכמת. אסור להזניח את

184. הדיון המדיני בהנהלת הסוכנות נפתח על-ידי ד"ר סנטור, שדרש את קיומו. ראה פרטוקולים, 4.10.38.

185. מאגנס על הסכם מינכן, ראה נספח ו' במחקר המקורי.

הקואופרציה עם יהודים בעלי שם שיש להם השפעה באנגליה ובארצות הברית. לא קשה היה לנחש שכלשון סנטור "בעלי שם" זו תמורה מעודנת ל"אצולת הממון היהודית", אולם אוסישקין ביקש לשמוע במפורש "מי המי?" וסנטור ענה: "באנגליה, למשל, הרוטשילדים, לורד ברסטד, לורד סמואל ואחרים [...] רצוי לדעתי לבקש את ד"ר הקסטר לבוא ללונדון לשבועות אחדים." הצעות סנטור נדחו בשלב זה על-ידי הרוב בהנהלה. הזמנת הקסטר – שפרש מהנהלה כיוון שלא היה מוכן להיות שותף באחריות, כאשר סירב ווייצמן לשאת-ולתת עם הערבים המקובלים עליו (החוסנים במקום הנשאשי-בים) – היתה בבחינת הליכה לקאנוסה. "תוכנית מוסכמת" עם הלורד סמואל ושותפיו בקהילת הסיטי היתה אפשרית רק ככניעה לדיקטאט.¹⁸⁶

סוף מעשה – במחשבה תחילה. שיחות השולחן-העגול בלונדון הסתיימו בכישלון, ובעקבותיהן בא הספר-הלבן של מקדונלד, ממאי 1939 – תוכנית להסדר כפוי, הנסמכת על הספר-הלבן של צ'רצ'יל משנת 1922. ניואנס בריטי של "מיסמך ביירות" המקורי: מדינה פלסטינית בתום תקופת צינון קצרה, שבה תוגבלנה באופן דראסטי העליה ומכירת הקרקעות ליהודים. לאחר תקופת הצינון ויסוד מוסדות קונסטיטוציוניים – תימסר ההכרעה בשאלת העליה לידי הרוב.¹⁸⁷ ניוקומב וחיימסון יכלו לכרך על המוגמר ולציין בסיפוק שלבסוף, התוכנית שעמלו עליה אומנם "הוסרה מהמדף". ניוקומב זכה להוקרה על פועלו, ועד מהרה צורף לשירות הממשלתי והקדיש חלק ניכר מפעילותו, במגע הדוק עם נורי אל-סעיד, להגשמת המדיניות המומלצת: פרץ זעם גאה בעולם היהודי והופנה כלפי שר המושבות, מלקולם מקדונלד. האמת היא שהמדף שעליו ארבה התוכנית לא שכן במישרדו שלו, אלא במיבנה סמוך – מישרד-החוץ: סוף המעשה – ניתוח השיחות שקדמו לספר-הלבן, כשלונן, והמהפך במדיניות הציונית והערבית – אינו מצוי בתחום הרצאה זו.

ביקשנו לברר מה היה חלקו של מאגנס במאבק נגד מדינה יהודית, ערב מלחמת-העולם השנייה, וגילינו שהיה מנהיגה של סיעה רבת עוצמה בעם היהודי, "אינטרנציונל מתנגדי המדינה", כפי שכינה אותה בן-גוריון, שיש לה חלק מכריע בתבוסת המדיניות הציונית – כפי שתבוסה זו משתקפת בספר-הלבן. לתבוסת מדיניות יש כתובות פרטונאליות. מן המכוי הסתום שנקלעה אליו הציונות, בשעה של סכנת כיליון לעם היהודי, שוב לא היה ווייצמן מסוגל לחלצה. איש זה, שבכל שלב משלבי המאבק ראה נכוחה את מקור הסכנה, זיהה כהלכה את מניעיהם הנסתרים של יריביו וידע להצביע על הדרכים הנאותות

186. ווייצמן אומנם "הלך לקאנוסה" זו כעבור שבועות אחדים. הוא הזמין את הקסטר והלה סירב. הלורד ברסטד, הלורד רידינג וליינל כהן השתתפו מטעם הלא-ציונים, בוועידת השולחן-העגול, והשויה הערה, בלשון סגי נהור: קצבורג, שם, עמ' 99.

187. ניסח אנגלי של הספר-הלבן (Cmd 6019), ראה ספרו של קצבורג, עמ' 137-154, בלוויית הערות טקטיאליות חשובות. נוסח עברי, מרחביה, שם, עמ' 520-551.

להגשמת המטרה – נדחק לשולי הזירה על-ידי בן-גוריון, שחלק עליו בכל עניין ועניין. בן-גוריון הזדהה עם עמדתו של מאגנס – ביריבותו עם ווייצמן – בשלושה תחומים עיקריים: א. הכרה בשליטתו של המופתי בערכי ארץ-ישראל כעובדה מוגמרת (ומבחינתו של בן-גוריון, רצויה). ב. שלילת האוריינטציה של ווייצמן על הדה-קולוניזטורים במיסד השלטוני היהודי בכריטינה – וחיפוש גשר (זה באמצעות לויד וזה באמצעות סמואל) לשיתוף-פעולה עם סיעת צירצ'יל ואידן.¹⁸⁸ ג. הידברות עם סיעת הלא-ציונים האמריקניים. במסקנותיהם ודרכי פעולתם היו מאגנס ובן-גוריון שונים מן הקצה אל הקצה. כאשר לא ניתן להגשים את המטרה בדרכי השלום של מאגנס (ובן-גוריון ביקש את השלום בעזרת מאגנס תקופה ארוכה) מוכן היה בן-גוריון גם לדרך המלחמה. במובן זה הוא העדיף את המופתי על כל מנהיג ערבי אחר. הוא עצמו הסביר שעמדותיו הבלתי-מתפשרות של המופתי נוחות יותר להסברת העמדה הציונית, ועל כן עדיף שהוא ולא "המתונים" (המרכאות במקור), כפי שהוא מכנה את הנשאים בים, ייצגו את ערכי ארץ-ישראל בוועידת השולחן-העגול. כיוון ש"אין כל הבדל בין 'מתונים' ואנשי המופתי ביחס לציונות", ואין עניין ציוני בהשכנת שלום ערבי פנימי, רצוי שהמשלחת תורכב על טהרת אנשי המופתי, "ולנו יהא אז יותר קל לפסול את טענותיה."¹⁸⁹ המכנה המשותף בין השניים מתגלה ביתר בהירות כהתפתחות יחסיו של בן-גוריון עם הלא-ציונים, מאיבה הדדית ומופגנת לברית פוליטית נגד יריב משותף, וראוי לציין: גם בשעה שהוא והקסטר פעלו לפילוג משני צידי המיתרס, הם המשיכו ביחסים קורקטיים ביניהם. מייד לאחר פרסום הודעת ממשלת בריטניה על נסיגה מתוכנית החלוקה יצא בן-גוריון לארצות-הברית, בעיקר כדי להיפגש עם ראשי הלא-ציונים. התגלה לו מחדש מה שהיה ברור לו כבר מימי הנסיעה עם וארבורג באותה אוניה, אחרי הקונגרס ומועצת הסוכנות בקיץ 1937: איבתם של אנשי הוועד היהודי האמריקני לווייצמן היא כה עזה, שיהיו מוכנים לפשרה עימו עצמו, ועם תנועת העבודה שמאחוריו.¹⁹⁰ ב-8.1.39 כתב בן-גוריון לפולה על שיחה שניהל עם ראש הוועד, ס. אדלר, על כינוס ועידה יהודית אמריקאית כדי לגבש מחדש את אחדות הפעולה: "אדלר היה מלא זעם וחימה בתחילת השיחה, בעיקר כעס על ווייצמן, אולם לבסוף נתרכך ונפרדתי בידידות רבה."¹⁹¹ זרעים אלה שזרע בן-גוריון בקרב הלא-ציונים הניבו פרי מקץ שנים אחדות, כאשר רבים מהם הצטרפו לקואליציה של מצדדי תוכנית בילטמור, נגד האוריינטציה הסעודית של חיים ווייצמן.

188. עניין זה נידון בהרחבה במחקר "מפגש התנועות הלאומיות" (ראה הע' 120) ובספרי "מיפגש בצמת", עמ' 47-52.

189. בן-גוריון, מיכתב לוועד-הפעיל הציוני, 17.12.38, ארכיון דב"ג.

190. בן-גוריון אל קפלן, 24.9.1937, אצ"ט, S25:1481.

191. בן-גוריון אל פולה, מיכתבים, עמ' 272. על רקע שיחות בן-גוריון כאמריקה, ראה מיכתב הקסטר אל מאגנס, 20.1.1939, ארכיון מאגנס, P3/322.

אילו היתה הערכתם של סמואל, חיימסון ומאגנס, על נכונות הפשרה של המופתי, מעוגנת במציאות, ונכונות זו הוצגה כסיבת העדפתם, צריך היה הדבר לבוא לידי ביטוי מצידו ביחס חיובי לספר־הלבן. אולם המופתי שלל הסכם עם הבריטים, גם על בסיס זה.¹⁹² אפשר לטעון שהערכתם היתה מבוססת על הנסיבות של ראשית שנת 1938 ולא של סופה, כאשר האפשרות של מלחמה אירופית נעשתה לוודאות. נוכח ודאות זו, האוריינטציה של המופתי וסיעת דרוזה על נצחון מדינות "הציר" הכריעה את הכף בין הערבים הפלסטינים. נראה שטיעון זה תופס לגבי מאגנס, וזו הסיבה שסירב להוסיף לדון עם מנהיגים של ציבור זה. הוא כזו לנשאשיבים, ועל המופתי אמר: "אינני נגד המופתי משום שהוא ערבי ולא מפני שהוא מהפכן ערבי. אינני מתנגד לו אפילו משום שהוא משתמש בכוח. אולם אני מתנגד לו משום שאני יודע אידותיו שהוא רוצה להיות היטלר ערבי קטן. זו הסכנה של המופתי. אני מתנגד להיטלרים קטנים בין שהם ספרדים, פורטוגזים או ערבים."¹⁹³

סמואל נקט עמדה אחרת. מעל דוכן בית הלורדים, בדצמבר 1938, שוב קרא סמואל לפשרה עם המופתי. הוא חלק על התפיסה השוללת מהמופתי מעמד של מנהיג תנועה לאומית רחבה ולגיטימית, "כתנועת התחיה היהודית עצמה". הוא הגן על החלטתו בעבר, למנות את חג' אמין למופתי בירושלים, וציין שבכל שנות נציבותו "לא קרה שהמופתי סירב לשתף פעולה בשמירת החוק והסדר."¹⁹⁴ אם כי סמואל גינה כנאווה פעולות ברוטאליות של התנועה הלאומית הערבית, התפרש נאום זה כהגנה על המופתי ומתן לגיטימציה לו. כך התפרש הנאום בעיתונות הבריטית וגם בעיתונות העברית. סמואל התרעם על פירוש זה, והתאונן במכתב אל מאגנס שמאשימים אותו ללא יסוד.¹⁹⁵ מבחינה פורמאלית, לפי הטקסט של דבריו, התרעומת של סמואל יש לה על מה לסמוך. אולם המשמעות הריאלית של נאומו אכן היתה מתן לגיטימציה להזמנת המופתי לשיחות השולחן־העגול, ובמובן זה הוא הגן על המופתי והכשירו. העדפת המופתי כמייצג הפלסטינים היתה, מצד סמואל, מניפולציה להבטחת השלטון באיזור לקבוצה אינטרסנטית במימסד הבריטי. העדפתו על ידי בן־גוריון היתה מניפולציה שנועדה להכביד את לב הערבים ולהקשית את עמדותיהם, כדי לזכות את הישוב היהודי במה שהוא ראה כיתרונות מדיניים וחומריים.¹⁹⁶

192. מודיע מביירוית מסר לסיכנות דברים של המיפתי על ריכוך מיוערי שיסכים לו בלחץ חיצוני. סנטור אל מאגנס, 3.12.38, ארכיון מאגנס, P3 1100 המידע לא נבחן.

193. ראה דף בודד, ארכיון מאגנס, P3 820.

194. *House of Lords Parliamentary Debate Weekly* (להלן: בית הלורדים), שם, 8.12.38, עמודה 431 ואילך.

195. סמואל אל מאגנס, 19.12.38, ארכיון מאגנס, P3; 1100.

196. על הפילוסופיה של בן־גוריון בדבר היתרון הנובע מן הקיצוניות הערבית, ראה מיכתבו לילדים מיום 7.10.38: "המופתי וחבריו עוזרים לנו במעשיהם המכוונים (הדגשה במקור)

כושר המניפולציה של מדינאי מותנה ביכולתו לנקוט עמדה פרגמטית, ובן־גוריון אכן היה פרגמטי בשאלת המלחמה והשלום. לעומתו היה מאגנס פציפיסט עקבי משחר נעוריו ועד עצם פרוץ המלחמה בנאצים. כאחרים, הוא קרא בכרוניקה היומית על מעשי הזוועה במחנות־הריכוז בגרמניה, על רדיפות ומעשי רצח. ובכל־זאת העיקרון שהטיף לו בדרשותיו, "בקש שלום ורדפהו", הכריע גם ביחסו להיטלר. הסכם מינכן, בספטמבר 1938, היה המעשה היחיד של ממשלת צ'מברלין אשר זכה לבירכתו.

הסכם אי־ההתקפה בין ברית־המועצות לגרמניה (הסכם ריבנטרופ־מולוטוב) חיזק בלב מאגנס את התקווה לפתרון המשבר האירופי בדרכי שלום. הוא לא התרשם מן הדיבורים הרמים על חזית הדמוקרטיות המערביות נגד מישטרים טוטאליטריים. המאבק היהודי העיקרי התנהל, לדעתו, בחזית אחרת, לא על קיומה של היהדות – אלא על אופיה. "נאומים רגילים אסור לנאום", כתב מאגנס ברשימות לנאום שהכין לקראת פתיחת השנה האקדמית תרצ"ט, ("רק) דברים שבלב ובנפש. האימפריאליזם, זה השטן שכעוכרנו. [...] פתע פתאום, אחרי ברית רוסיה־גרמניה, והפולנים יידיים לאנגליה. ברית אידיאולוגית – אנטי־קומאינטרן!! כביכול (?) דמוקרטיה בה בשעה שהן אוליגארכיות. מדברים על הימנעות מאלימות, האימפריה מביססת על זה [...] השאלה היסודית לפנינו היא: אם יש לישראל יד באימפריאליזם, אם יש אימפריאליזם יהודי, ז"א אם היהודי על־ידי ממונו, השפעתו וכו', עוזר לדיכוי מישהו מן הערבים בארץ. יותר טוב שלא נתזר, משנחזור בצורה זו."¹⁹⁷

בדברים אלה יש משום קבלת הדין שחרץ פול וארבורג במיכתבו אל מאגנס, בשנת 1924, נגד הלאומיות היהודית ונגד הצלת יהודים משואה פיסית, כיוון שהיהודים נצרפת רק ביסוריה.¹⁹⁸ אולם היה זה הרהור חולף בלבד. על טיבו של הפציפיזם העקבי ניתן לעמוד ביתר בהירות במונחי תורת הנפש האינדיבידואל־לית, ולא באלה של הניתוח ההיסטורי. בפציפיסט אצורה אגרסיביות, המתפרצת בקביעות נגד קהילתו שלו, ולא נגד הגורם המאיים עליה, משום שזו אינה מגשימה את ציפיותיו האידיאליות. ד"ר מאגנס ניסה למצוא צדדים חיוביים אפילו בספר־הלבן של 1939, ואותם מצא בעיכוב השינויים הקונסטיטוציוניים. כיקורתו החריפה ביותר היתה על כך שלא נדרשה הסכמה יהודית להקמת מדינה ערבית, במקביל לדרישת הסכמה ערבית להמשך העליה היהודית. היתה זו אמונתו, שעלי־ידי קבלת האספקטים החיוביים וביקורת המישגים (של הספר־הלכן), יהא קל יותר להתגבר על האחרונים, מאשר על־ידי אי־שיתוף־פעולה.¹⁹⁹

לרעתנו, אבל בפועל הם מסייעים לנו." בן־גוריון, מיכתבים, עמ' 254–255.
 197. מחברת רשימות, תיק ארכיון מאגנס, P3 322, רישום מיום 27.8.39. הגאון באוניברסיטת טה נישא אחר פרוץ המלחמה, ותיכנו היה שינה.
 198. המיכתב צוטט כמאמרי שהופיע ב"הציונית" (מאסף ר').
 199. רישום על ידי מזכירת מאגנס, ארכיון מאגנס, P3-820.

הערכה זו מוצאת אישור מלא במכתב של מאגנס, מיוני 1939, בו הוא מנתח את יתרונות הספר-הלכן ופגמיו. מיכתב זה היה מיועד כנראה לד"ר הקסטר, אשר במיכתביו אל מאגנס שיבח את הספר-הלכן וגזרותיו כצעד נכון בדרך לכפיית הסדר.²⁰⁰ מאגנס לא חלק על כך שבהעדר נכונות להתפשר מצד הנהגות שני הצדדים בסכסוך, יש הכרח בכפיית מדיניות הממשלה: "[...] it is the task of the British Government to impose a policy [...] to govern impartially and to bring the warring people together in time." מוסברת הפשרה בין עמדה אנטי-אימפריאליסטית קנאית לבין השלמה עם שלטון זה. לדעת מאגנס, פסק הזמן שניתן על-ידי הספר הלכן חייב מאמצים חדשים ואינטנסיביים להסכם יהודי-ערבי ברמה ארצית ואזורית. הוא קרא לידידיו להתלכד במאמץ מחודש, להתכנס, ולדון באפשרויות-פעולה במסגרת הספר-הלכן. הוא עמד על כך שהיהודים יכולים להציע, במישור הבין-ערבי, הצעות חשובות לקידום הפדרציה.

עם פרוץ המלחמה חלה במאגנס טראנספורמציה מרחיקת לכת. בכל חום הלב של פציפיסט מושבע יחל עתה לנצחון בעלות-הברית, אך לא כצופה מהצד. הוא השקיע מרצו בוועדות לאירגון הישוב לקראת פלישה גרמנית לארץ, ובתרומה למאמץ המלחמתי הכולל. אין זה דבר קל-ערך לאדם שהסתכן במאסר (במלחמת העולם הקודמת) על חלקו במאבק הפציפיסטים נגד הצטרפות ארצות-הברית למלחמה.

המלחמה חיזקה במאגנס את בטחונו בצורך לשתף פעולה עם השלטונות, ואף ליצור שיתוף-פעולה עם הערבים למען ניצחון על גרמניה – לא על אף הספר-הלכן, אלא במסגרתו.²⁰¹ מעמדו כראש הג'וינט (אירגון שחשיבותו עלתה עם פרוץ המלחמה) בארץ, בעיקר בגלל העורף האמריקני שלו, היקנה לו עצמאות רבה בפעולותיו. מעמד זה נוצל גם למגעים עצמאיים עם השלטונות, בעניינים מדיניים. מגעים אלה העלו את חמתם של אנשי המחלקה המדינית. אולם על רקע המלחמה ומעורבות הג'וינט בענייני פליטים, נעשה מאגנס לגורם בעל מישקל בענייני עליה ב' – מהפך מעניין בפני עצמו. ראשי "המוסד" מצאו אצלו דלת פתוחה, אוזן קשבת ויד נדיבה, שאיפשרו להם עצמם לעקוף את

200. העתק מיכתב של מאגנס, מיוני 1939, ארכיון מאגנס, P3: 820. אין ציון הנמען ולא ציון היום. יתכן שהדברים נכתבו כחשובה להקסטר, שהסביר בשני מיכתבים מאמריקה (13.6.39: 26.7.39) מדוע הוא מצדד בספר-הלכן, ומציע למאגנס להמשיך במאבקו מארצות-הברית, ארכיון מאגנס, P3: 1099. לדעת ד"ר אריה גרין נועד המיכתב לתמוכה בצורת חוזר לחוג תומכים. הערכה זו מתקבלת מאוד על הדעת לפי נוסח הפניה במיכתב. (שיחה עם ד"ר גורן בראשית מאי, 1977). תשובה להצעות הקסטר לעבור לארצות-הברית ניתנה במיכתב נפרד מיום 9.7.39, כלי איזכור הספר-הלכן. ארכיון מאגנס, P3: 307.

201. בנטוויץ, שם, עמ' 205.

המחלקה המדינית. כך יצר יחסי קירבה עם דור חדש ונמרץ של אנשי מעשה: טדי קולק, אהוד אבריאלי וחבריהם.²⁰²

אפילוג

תוכנית הקמת המדינה היהודית – סוכלה.

תקוות, שהיו מלוות בהיסוס ובפילוג בישוב היהודי ובתנועה הציונית – נמוגו. דרוש היה יותר מכישרון של איש אחד, מופתי או רב, כדי לחולל מיפנה במדיניות מוצהרת של המעצמה המנדטורית.

מדי פעם חוזרת בפובליציסטיקה פסוידו-היסטורית השאלה, מה היה עולה בגורלו של העם היהודי אילו נכונה מדינה יהודית, ושעריה פתוחים – ערב מלחמת-העולם השנייה. שאלות "אילו" אינן מעניינה של הרצאה היסטורית, ולוא מהטעם הפשוט: בידוד גורם כלשהו במערכת, ממבט לאחור, הוא שרירותי ומכתב על-פי התוצאה המבוקשת. כנגד כל "אילו" ניתן להעלות תנאים מדומים אחרים, ההופכים על פיה את התוצאה המובנת, כאילו, מאליה. העתקת הדיון אל ממלכת הדמיון יוצרת רקע לכירורג דמוי-מישפט, עם אלמנטים של קטגוריה וסנגוריה. אך גם המסקנה המתבקשת מעיון היסטורי, כפי שהוגש כאן, עלולה להתעות אל שבילים לא רלוונטיים לעיון עצמו.

מסקנה זו מתמצית בקביעה שסיכול כינונה של מדינה יהודית בשנת תרצ"ח אינו פרי מאמציה של קבוצה דתית-אתנית או לאומית בודדת, ערבית, אנגלית או יהודית, אלא פרי מאמץ משותף של קואליציה מעורבת. קואליציה זו, שהמאחד אותה היה מעבר לתפיסות לאומיות, הצליחה להביס קואליציה מעורבת נגדית, שתוכנה ותוכניה הסוציאליים היו שונים. השיתוף היה אימאננטי להצלחת הסיכול, וגם אם נקטע בשלב מוקדם, הרי נתן למגמת הסיכול תנופה הכרחית. ממש כך, היה השיתוף אימאננטי להצלחת כינונה של המדינה – וחולשתו העיקרית היתה בכך שנעשה בתנאי מלחמה עם חלק מערביי ארץ-ישראל. העובדה שהשיתוף היהודי-ערבי לא עלה יפה הבליטה את הצד הדסטרוקטיבי בפעילותם של שוללי המדינה.

דיינו אם נקבע כאן את חלקו של מאגנס כדמות מרכזית באגף היהודי של קואליציית השוללים. בשנים שבאו לאחר מכן יצרו מאגנס וחבריו הקרובים מיתוס אודות הזדמנות לשלום שהוחמצה מחמת עקשנותה של ההנהלה הציונית. הפגם שבטיעונם לא היה עצם הקביעה בדבר אפשרות להסכם יהודי-ערבי, אלא הבלעת תוכנו. התוכן הממשי של ההסכם שסיעת הלא-ציונים חתרה אליו היה

202. חומר עזות למסקנות אלה מצוי בשפע בתיקי הג'וינט בארכיון מאגנס. אולם הדברים הכתובים פה מתבססים על שיחה עם מזכירתו של מאגנס באותה תקופה הגב' לילי ג'רוולס. מראיון עם טדי קולק מתברר שאינו זוכר דבר.

וטו יהודי על כינונה של מדינה ערבית בכל ארץ-ישראל, תמורת וטו ערבי על ממדי העליה. מאגנס לא הודה מעולם שחתר להסכם המקנה תוקף מתמיד לפיקוח על העליה. אולם וייצמן הבחין בכך מלכתחילה.

מראשית ההתדיינות בדבר אלטרנטיבה לחלוקת הארץ לשתי מדינות הזהירו בן-גוריון ושרתוק מפני כוונתו של מאגנס לגרור את ההנהלה להתגוננות מפני האשמה פומבית על החמצת הזדמנות לשלום. הם הצביעו על הנזק למאבק המדיני שנגרם עליידי רמזים של מאגנס בקשר ליוזמת "החמישה" ב־1936.²⁰³ מאגנס יכול היה לטעון, שאומנם אין יסוד להסכם אלא בקביעת מעמד של מיעוט ליהודים עד שיעלה הרצון מלפני הערכים. אך הוא לא טען זאת בפני יהודים. במשך שנים המשיך לדבוק בגירסתו, כפי שהציגה במסגרות יישוביות, כאילו השיג בסיס להסכם זמני בלבד, והנהלת הסוכנות סירבה לדון בו.²⁰⁴ אולם מדבריו עם אחרים הוכן שהסכים למיעוט מתמיד. כך הבינוהו בעיראק ובעבר־ירדן,²⁰⁵ וכך הבינוהו האמריקנים שבירושלים.²⁰⁶ כשיחה עם משה שרתוק ב־1943 אמר נורי אליסעיד: "הוחצו כעבר הזדמנויות להסכם, ב־1936

203. ראה שרת, יומן מדיני, כרך ב' עמ' 402. שיחה עם כתב ה"נידוירק פאן". בן-גוריון בישיבת הנהלת הסוכנות, 16.1.38: " [...] אם ד"ר מאגנס הוא איש תמים וקל לרמות אותו אל יעסוק בפוליטיקה. [...] ד"ר מאגנס הוא אדם ישר אבל לא היה תמים לגמרי בשאלת המו"מ והטעה אותנו. [...] הוא חושב עצמו לעסקן פוליטי. האשים אותנו בעבר וגם יאשים ודאי בעתיד, ועלינו לדרוש ממנו ביאורים. ואם לא נקבל אותם נפרסם את הדברים ברבים ונסלק את האנשים האלה מאוכמה הפוליטית. מגוחך שהאנשים האלה אינם רואים כלל שהם משמשים סוכנים של רוצחי יהודים". פרוטוקולים, שם. חששו של בן-גוריון מפני "אגדה" – ראה גם פרוטוקולים, 19.11.37. דוגמאות נוספות לטיעון של חסידי מאגנס בדבר "החמצה" – ראה רישום דברי נורמן בנטוויץ, יומן בן-גוריון, 6.3.38, ניירות דב"ג, 03106618. תשובת שרת לר' בנימין, שפירסם האשמות ב"מאזניים" וב"יודישה רונדשאו", 1.3.38. ראה טיוטת מיכתב של שרת ל"יודישה רונדשאו" 8.4.38. אצ"מ, S25/29606. יקצר המצע מלגולל כל גלגוליו של מיתוס ההזדמנויות שהוחצו, אך ראוי במיוחד להפנות תשומת-לב למיכתב תקיף של מאגנס אל שרת בעניין זה, מיום 24.3.1946, אצ"מ, S25/2966, הנוגע במישרין לפולמוס במועצת הסוכנות בציריך, שנידונה למעלה.

204. עדות מאגנס בוועדה לחקר היחסים עם הערבים, 10.4.1940, אצ"מ S25/200.

205. ב־6.10.42 שאל הקונסול העיראקי בירושלים את ששון מדוע מסרבת ההנהלה לתוכנית מאגנס. כאשר בהביר ששון שבעניין העליה דעת מאגנס כדעת הסוכנות, היה הקונסול מופתע ואמר שמהחומר שנשלח למדינות ערב ברור שמאגנס הסכים למיעוט מתמיד. תשובת ששון היתה: גם ההנהלה חשבה כך, וככירור אמר מאגנס אחרת. ששון אל שרת, אצ"מ, S25/2962. ב־16.2.43 אמר ראש לישכת החצר של עבדאללה, מוחמד אל אונסי לרב יוסף, שנורי מצפה ממאגנס וסיעתו שיתמידו בעמדתם נגד הסוכנות, רישום שיחה. אצ"מ S25/3555.

206. ב־9.6.38 כתב הקונסול וודסוורת דו"ח על שיחה עם מאגנס באותו יום. כשיחה זו הצדיק מאגנס את נסיגתו של המופתי מהסכמה לשיחות (כביכול) בעקבות הודעתו של בן-גוריון על סירוב לדיון במעמד של מיעוט נצחי. ארצות-הברית, מסמכים, שם, עמ' 927.

וב-1939".²⁰⁷ אין להבין דברים אלה אלא בהקשר מאמצי השלום של מאגנס. איזכור שנת 1939, שנת פרסום הספר-הלבן, הוא מאלף. מבחינת נורו אל-סעיד היה הספר-הלבן סיוע מוצלח ליוזמת חיימסון-ניוקומב, ויחד עם ניוקומב ניסה לשכנע בכך את המופתי.²⁰⁸ נורו אל-סעיד המשיך, מצידו, לעכב את תוכניותיו לפתרון הבעיה הארצישראלית על בסיס של פדראציית מדינות הסהר הפורה²⁰⁹ – והוא נפגש בידיוות עם אישים מרכזיים בעם היהודי ובתנועה הציונית – אך לא עם מאגנס. כאשר דלפה הידיעה על תוכנית איחוד "הסהר הפורה" שהכין נורו אל-סעיד, כתב מאגנס מיכתב ל"אקונומיסט" הלונדוני, ובו תקווה שרעיון האיחוד של אל-סעיד ישתלב עם התפיסה הבסיסית של אגודת "איחוד", שיסד זה עתה.²¹⁰ בכתב-העת שיסד ובהופעותיו הציבוריות הטיף מאגנס לרעיון הפדראציה של הסהר הפורה בהנהגה האשמית, מבלי שהמשמעות הרחבה של מדיניות זו תהיה מובנת במלואה לקומץ האינטלקטואלים שהתקבץ סביבו. אלה ביקשו משאיומת, הסדר, הידברות עם "הערבים", ללא הבחנות דקות. כל מי שמוכן להידברות – היה כשר בעיניהם להיות נושא דבר ההתפייסות. מאגנס לא היה שותף לתפיסה זו, כפי שאפשר לראות מהעדפתו את המופתי על נסיונות מצד הנשאישיבים. כלומר, טענתו של בן-גוריון, כי מאגנס אינו תמים כלל אלא מניפולטור פוליטי – היה לה על מה לסמוך. עיקר כשרונו זה הושקע, בשנותיו האחרונות, באירגון אוהדיו, שהיו תמימים באמת. כשם סיעה זו יכול היה מאגנס להמשיך ביוזמות בינלאומיות והופעות בפני ועדות-חקירה לארץ-ישראל, אחרי מלחמת-העולם.

שרתוק שלל, כבר בראשית ההתמודדות עם מאגנס, את העיקרון שמדברים עם כל ערבי, על כל דבר, ובלי להתחשב בעיתוי, ביחסים הבין-ערביים ובהקשר כלשהו. "אינני מודה", אמר שרתוק להנהלת הסוכנות, בישיבתה מיום 25 אוקטובר, 1937, "בכך שמשאיומתן עם הערבים זוהי מצווה לשמה, ושעלינו להכריז השכם והערב על רצוננו בשלום." שרתוק טען שאחרי המהומות, ואחרי אישור ההמלצות להקמת מדינה יהודית – שיחות שלא על בסיס החלוקה הן הפגנת חולשה. העניין הוא עניין של מיקוח ולא עניין של מחוות. אשר לאיחוד הפוליטי הערבי, שבמסגרתו תימצא פינה לאוטונומיה יהודית, פתרון שאלין חתרו מאגנס ונורו אל-סעיד כל אחד בדרכו, קבע שרתוק באותו מעמד: "אם עליידי הפאן-ערביות נוכל להגיע לשלום עם הערבים – אהיה מתומכיה. אולם כיום הסיסמה הפאן-ערבית מזיקה לנו ועלינו להילחם בה. אין זו סיסמת איחוד אמיתי, אלא קנונייה שבה מנוצלת סיסמה זו לשם אינטרסים שונים [...] תנועה

207. רישום השיחה עליידי שרת, 29.7.1943, אצ"מ S25:3294.

208. זכרונות המופתי, "אחבר אל יום" (מצרים) 26.10.1957.

209. Nuri as-Said, *Arab Independance and Unity*, Baghdad 1943.

210. המיכתב נתפרסם ב"אקונומיסט" בפברואר 1944. העתק מצוי בתיק המחלקה המדינית אצ"מ, S25:2966.

זו מיועדת למלחמה והרס ומחובתנו להילחם בה.²¹¹ מאבקו של מאגנס למען הבנה יהודית-ערבית על בסיס התקשרות סיעתית, עם הסיעה שהתגבשה סביב מנהיגותו של נורי אל-סעיד בעולם הערבי, הכבידה על נסיון ההנהלה הציונית בהנהגת ווייצמן ליצור שיתוף-פעולה אופרטיבי עם סיעות יריבות. תהליך זה, שהגיע לשיאו בסיכול כינונה של המדינה היהודית ב-1938, נמשך ברציפות עד הדחתו של ווייצמן מנשיאות ההסתדרות הציונית ב-1946.

211. פרוטוקולים, 19.11.1937.